T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE AK SAKALLI İHTİYAR, DERVİŞ VE HIZIR TİPİ

ALİ KÜÇÜKOĞLU

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. SELMA SOL

EDİRNE 2015

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali KÜÇÜKOĞLU tarafından hazırlanan **TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE AK SAKALLI İHTİYAR, DERVİŞ VE HIZIR TİPİ** Konulu **Yüksek Lisans** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 15-16. maddeleri uyarınca **22.04.2015 Çarşamba** günü saat **14:00** 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....Kabul edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	**KANAAT**	**İMZA**
Yrd.Doç.Dr.Selma SOL Danışman	Kabul edilmesine	
Yrd.Doç.Dr.Özcan AYGÜN	Kabul edilmesine	
Yrd.Doç.Dr.Çilem TERCÜMAN	Kabul edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10072619
Yazar Adı / Soyadı	ALİ KÜÇÜKOĞLU
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 45016311832
Telefon	5444965847
E-Posta	aligur17@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Türk Halk Hikâyelerinde Ak Sakallı İhtiyar, Derviş ve Hızır Tipi
Tezin Tercümesi	The Type of an Old Man With White Beard, Dervish and Hızır in Turkish Folk Tales
Konu	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Türk Edebiyatı Bölümü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Türk Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2015
Sayfa	166
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. SELMA SOL 25714135558 YRD. DOÇ. DR. ÖZCAN AYGÜN 33152236690 YRD. DOÇ. DR. ÇİLEM TERCÜMAN 35218733686
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin,Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 23.04.2018 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.
NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

23.04.2015

İmza:.....

Tezin Adı: Türk Halk Hikâyelerinde Aksakallı İhtiyar, Derviş ve Hızır Tipi

Hazırlayan: Ali KÜÇÜKOĞLU

ÖZET

Halk anlatmaları, ait olduğu toplumun bütün an'anelerini, dünya ve hayat hakkındaki telâkkilerini yansıtan zengin hazinelerdir. Bu hazinenin kökleri, çok eski zamanlarda oluşmuş inanç ve inanışlardan mütevellittir. Sosyal hayat tezahürlerine bağlı olarak ak sakallı ihtiyar, derviş, Hızır tiplerinin üstlendikleri muhtelif fonksiyonlar ve onlara bağlı teşekkül eden inanç ve inanışlar da halk hafızasında yaşayarak, sözlü ve yazılı gelenek içerisinde günümüze kadar gelebilmiştir. Halk hikâyeleri bu doğrultuda ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır'a dair inanç ve inanışları ihtiva ediyor oluşu ile bizleri bu konuda yakından aydınlatabilecek kıymette edebiyat verimleri olarak görülmektedir. Ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tiplerinin folklor (halk inançları ve gelenekleri) açısından dikkate değer olması, konunun tez niteliğinde ele alınıp incelenmesini değerli kılmaktadır.

Bu çalışmada, halk hikâyelerinde yer alan ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipinin mahiyeti, fonksiyonları ve onlar etrafında gelişen inanç ile inanışlar incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde, "Halk Hikâyesi" üzerinde durulmakta ve hikâye kelimesinin terminolojisi, halk hikâyesinin tanımı, teşekkül etmesi, muhtevası ve halk hikâyeleri üzerinde yapılan çalışmalar ortaya konmaktadır.

İkinci bölümde, inanç, inanış kavramları açıklanmaya çalışılmış, kavramların birbiri ile olan ilişkisi üzerinde durulmuş; ak sakallı ihtiyar, derviş ve

Hızır etrafında gelişen inanç ile inanışlar, Türk halk inançlarında ve anlatmalarında karşılaşıldığı biçimiyle ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, incelenen hikâyelerin özetleri ve belirlenen halk hikâyeleri üzerinden ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tiplerinin üstlendiği fonksiyonlar, inanç ve inanışlardaki yeri ile birlikte verilmiştir.

Sonuç olarak, Türk halk hikâyelerinde ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tiplerinin üstlendiği fonksiyonlar ile onlar etrafında teşekkül etmiş inanç ve inanışlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk Hikâyesi, İnanç, İnanış, Fonksiyon, Ak Sakallı İhtiyar, Derviş, Hızır

Name of Thesis: The Type of an Old Man With White Beard, Dervish and Hızır in Turkish Folk Tales

Prepared by: Ali KÜÇÜKOĞLU

ABSTRACT

Public narrations are quite rich resources which reflect all traditions and beliefs on the world and the life of the society in. The roots of the resources are based on beliefs and faiths formed in very old times. Related to social life reflections, both various tasks of characters such as old men with white beard, Dervish (the tolerant person), Hızır (an immortal person believed to come in time of need) and beliefs and faiths resulted from these are still alive in the memory of public, so in the oral and written traditions, they have been kept alive so far. In this point, public stories are considered as efficient resources for literature due to the fact that beliefs and faiths towards old men with white beard, Dervish (the tolerant person), Hızır (an immortal person believed to come in time of need) are contained in public stories. As characters such as old men with white beard, Dervish (the tolerant person), Hızır (an immortal person believed to come in time of need) are vital for folklore (public beliefs and traditions), the subject is chosen to research as a theses.

In this study, qualifications and roles of old men with white beard, Dervish (the tolerant person), Hızır (an immortal person believed to come in time of need) in public stories and also beliefs and faiths developed around them are studied. In the first part of this study, "Public Stories" are put emphasis on. Also, the terminology of the term "story", the definition of public story, its forming, its content and studies on public stories are discussed in the first part.

In the second part, the terms "belief and faith" are tried to be explained. Moreover, the relations between the two terms are clarified and beliefs and faiths formed around old men with white beard, Dervish (the tolerant person), Hızır (an

immortal person believed to come in time of need) are handled in the encountered form of Turkish Public Beliefs and Turkish Stories.

In the third/last part, the summaries of the stories that have been examined, roles of characters such as old men with white beard, Dervish (the tolerant person), Hızır (an immortal person believed to come in time of need) are presented within the form of Turkish belief and faith in the chosen public stories.

As a result, roles of the characters such as old men with white beard, Dervish (the tolerant person), Hızır (an immortal person believed to come in time of need) and beliefs and faiths formed around these characters are determined in Turkish Public Stories.

Key words: Public Stories, Belief, Faith, Function, Old Men with White Beard, Dervish, Hızır

ÖNSÖZ

Anlatma, insanoğlunun en önemli ihtiyaçlarından biridir. İnsanlar, başlarından geçen veya geçmeyen, şahit oldukları ya da olmadıkları olay veya durumları belirli bir kurgu içerisinde birbirlerine anlatırlar. Anlatma ihtiyacı sonucunda ortaya çıkan edebî türlerden biri de halk hikâyeleridir.

Halk hikâyeleri, ait olduğu toplumun bütün özelliklerini, zihin dünyasını, duygu ve düşüncelerini yansıtan zengin hazinelerdir. Bu hazinenin kökleri, çok eski zamanlarda oluşmuş inançlara dayanır. Halk, her eyleminde veya sözünde düşünce dünyasında yaşayan inançları ortaya koymaktadır. Dolayısıyla meydana getirdikleri edebî verimlerden olan halk hikâyeleri, eylemlerinde ve düşüncelerinde yaşattıkları inançlardan ayrı değildir. Toplum hayatının pek çok yerinde, birtakım inanç ve inanışlar ile bunların meydana getirdiği bazı sonuçları görmek mümkündür. Basit sayılabilecek birtakım günlük meşguliyetlerimizde bile, asırlar öncesine dayanan bazı inanç ve inanışlardan izler bulabiliriz. Bu inanç ve inanışlar, halk hafızasında yaşayarak bu gibi anlatılar içinde günümüze kadar gelebilmiştir.

Türk kültür hazinesinin tezahürüne kaynak oluşturan inanç ve inanışların, Türk halk hikâyelerine yansıyan değerlerinden biri olarak da ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipleri gösterilebilir. Ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipleri, Türklerin eski inançlarıyla ilişkili görülmekle birlikte, kabul edilen yeni dinin tesiriyle İslâmî düşünce ve geleneklerden de beslenerek, halk inançlarında yaşadığı biçimiyle halk hikâyelerindeki yerini almıştır. Halk inançları, toplum nazarındaki fertlerin ihtiyaçları ve eğilimleri doğrultusunda yardımcı ve koruyucu vasıfları olan bir tip tasavvur ederek, ona birtakım da fonksiyonlar yüklemiştir. Ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır etrafında meydana gelmiş birtakım değerler, Türk ve diğer Müslüman milletler çerçevesinde çok zengin kültür ve inanç sistemlerinin katkılarıyla oluşmuştur.

Halk hikâyelerinde bulunan ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipleri, hikâyelerde üstlendikleri fonksiyonlar ve onların teşekkülüne kaynak oluşturan inanç ve inanışlar ile birlikte ele alınıp incelendiği takdirde, bu edebî türü ortaya koyan insanlığın dünya görüşleri, duygu ve düşünceleri daha iyi anlaşılmış olacaktır. Ayrıca, muhtevasında bu tiplerin yer aldığı eserlerin de daha iyi anlaşılması sağlanacaktır.

Bu amaçla çalışmada, gerek Türklerin eski din ve kültürüne gerekse de İslamiyet çerçevesinde görülen inanç ve inanışlarına yansıyan, muhtelif adlar altında birçok fonksiyonun icrasında görülen ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tiplerinin yer aldığı halk hikâyeleri incelenmiştir. Bu doğrultuda, ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tiplerinin incelenen halk hikâyelerinin hangisinde ve nasıl yaşamakta olduğu örnekler verilerek incelenir.

Çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Selma Sol'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET I

ABSTRACT III

İÇİNDEKİLER VII

KISALTMALAR IX

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

HALK HİKÂYESİ 4

1.1. Hikâye Kelimesinin Kökeni 4
1.2. Halk Hikâyesinin Tanımı 9
1.3. Halk Hikâyelerinin Teşekkülü 17
1.4. Halk Hikâyelerinin Muhtevası 19
1.5. Halk Hikâyeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar 22

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK HALK ANLATI GELENEĞİNDE AKSAKALLI İHTİYAR, DERVİŞ VE HIZIR ETRAFINDA GELİŞEN İNANÇ VE İNANIŞLAR 24

2.1. İnanç Nedir? 24
2.2. İnanış Nedir? 34
2.3. İnanç ve İnanış İlişkisi 37
2.4. Ak Sakallı İhtiyar, Derviş ve Hızır'a Bağlı İnanç ve İnanışlar 38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEZ KAPSAMINDA İNCELENEN HALK HİKÂYELERİNDE AKSAKALLI İHTİYAR, DERVİŞ VE HIZIR 52

3.1. İncelenen Hikâyelerin Özetleri 52
3.1.1. Kerem ile Aslı Hikâyesi'nin Özeti 52
3.1.2. Tahir ile Zühre Hikâyesi'nin Özeti 53
3.1.3. Elif ile Mahmut Hikâyesi'nin Özeti 55
3.1.4. Firdevs Şah Hikâyesinin Özeti 57
3.1.5. Latif Şah Hikâyesinin Özeti 58
3.1.6. Âşık Verga Hikâyesinin Özeti 60
3.1.7. Kirmanşah Hikâyesi'nin Özeti 61
3.1.8. Şah İsmail Hikâyesinin Özeti 65
3.2. İncelenen Hikâyelere Göre Ak Sakallı İhtiyar, Derviş ve Hızır Tipleri ile Fonksiyonları 68
3.2.1. Doğumu Sağlama Fonksiyonu 72
3.2.2. Ad Verme Fonksiyonu 84
3.2.3. Âşık Olmasını Sağlama Fonksiyonu 90
3.2.3.1. Rüyada Karşılaşılan Yardımcı Tipler Aracılığıyla Âşık Olma 91
3.2.3.2. Gerçek Hayatta Karşılaşılan Yardımcı Tipler Vasıtasıyla Âşık Olma……..……..95
3.2.4. Yardımcı Tip Olma Fonksiyonu 100
3.2.5. Gelecekten Haber Verme Fonksiyonu 122
3.2.5.1. Doğrudan Kahramana Yapılan Gelecekten Haber Verme 124
3.2.5.2. Kahramanın Yakınlarına Yapılan Gelecekten Haber Verme . 130
SONUÇ 135
KAYNAKÇA 147

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
Bkz. : Bakınız
Çev. : Çeviren
C. : Cilt
S. : Sayı
s. : Sayfa
vb. : Ve benzeri
vs. : Vesaire
vd. : Ve diğerleri

GİRİŞ

Halk hikâyeleri, milletlerin maddi-manevi değerlerini, dil, tarih, coğrafya ve kültür birikimlerini koruyan ve sonraki nesillere ulaştıran zengin edebiyat hazineleridir. Halk Hikâyelerinin, sosyal hayat tezahürlerine bağlı olarak ak sakallı ihtiyar, derviş, Hızır tiplerinin üstlendikleri muhtelif fonksiyonları ve onlara bağlı teşekkül eden inanç ve inanışları bizlere sunacak nitelikleri haizdir.

Gündelik hayatta, bunlara dair birtakım inanç ve inanışları, onların tezahürlerini ve meydana getirdiği bazı sonuçları görmek mümkün olduğundan; kültürün, inanç ve inanışların birer yansıması olan halk hikâyelerinde de ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipinin ele alınarak incelenebileceği düşüncesi bu çalışmayı ortaya çıkarmıştır. Bunun, tarafımızdan ele alınmasının önemli bir sebebi, folklor (halk inançları ve gelenekleri) açısından dikkate değer oluşudur. Çünkü daha İslamiyet'in kabulünden önce Ak sakallı, Gök sakallı, Altın sakallı kocalar, Türklerin inançları arasında önemli bir yer işgal etmiş; İslamiyet'in kabulüyle de dervişler ve Hızır etrafında bir hayli zengin inanç ve gelenek çerçevesinde bir edebiyat vücuda gelmiş, günümüze kadar da canlılığından bir şey kaybetmemiştir. Konunun özellikle folklora ait cephesinin, Türkiye ve Türkiye dışında yayınlanan pek çok yazıya mevzu teşkil etmesi de bunu gösterir.

Halk hikâyelerinin, halkın içerisinde tezahür eden, korunan ve günümüze ulaşan ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır'a dair inanç, inanışları ihtiva ediyor oluşu ile bizleri bu konuda aydınlatabileceği için ayrı bir öneme sahip olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Bu çalışmayla, birer kültür hazinesi olan halk hikâyelerinde yer alan ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipinin mahiyeti, fonksiyonları ve onlar etrafında gelişen inanç ile inanışları tespit etmek amaçlanmıştır. Bu tiplerin, halk hikâyelerinde üstlenmiş oldukları fonksiyonların ve etraflarında teşekkül eden inanç, inanışların ekseriyetle benzerlikler taşıdığının hikâye incelemeleri neticesinde anlaşılmış olmasından mütevellit bu çalışmada, ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tiplerinin tüm yönlerini ihtiva eden sekiz halk hikâyesi belirlenmiştir. Hikâyelerin

belirlenmesindeki amaç bu olmuştur ve bu hususta bir sonuca ulaşmayı mümkün kılacağından önemli görülmüştür. Belirlenen ve metinler üzerinden incelemesi yapılan halk hikâyeleri şunlardır: "Tahir ile Zühre", "Kerem ile Aslı", "Elif ile Mahmut", "Kirmanşah", "Şah İsmail", "Âşık Verga", "Lâtif Şah" ve "Firdevs Şah".

Bu tipler etrafında oluşmuş ve halk anlatılarında yaşayan inanç ve inanışların bazıları su üstünde bulunduğu gibi, bazıları da araştırılmaya muhtaçtır. Türk halk hikâyelerinde görülen ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tiplerinin fonksiyonları ve etraflarında gelişen inanç ve inanışların gün yüzüne çıkarılması için de öncelikle bu halk anlatıları oldukça titiz bir şekilde incelenmelidir.

Çalışmanın birinci bölümü, "Halk Hikâyesi" başlığı altında beş alt bölüme ayrılmış; hikâye kelimesinin terminolojisi, halk hikâyesinin tanımı, teşekkül etmesi, muhtevası ve halk hikâyeleri üzerinde yapılan çalışmalar üzerinde durulmuş, konu hakkında araştırma yapmış kişilerin eserlerinden yararlanılarak halk hikâyesi mefhumu daha net ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü, "Türk Halk Anlatı Geleneğinde Ak Sakallı İhtiyar, Derviş ve Hızır Etrafında Gelişen İnanç ve İnanışlar" başlığı altında dört alt bölüme ayrılmış; inanç ve inanış kavramları, önceki bölümde olduğu gibi konu hakkında araştırma yapmış kişilerin görüşlerinden hareketle açıklanmaya çalışılmış, kavramların birbiri ile olan ilişkisi üzerinde durulmasının ardından, ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır'a bağlı inanç ve inanışlar, Türk halk inançlarında ve anlatmalarında yer aldığı şekliyle ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, "Tez Kapsamında İncelenen Halk Hikâyelerinde Ak Sakallı İhtiyar, Derviş ve Hızır" başlığı altında incelenen hikâyelerin özetlerinin verilmesinin ardından, bu hikâyelerde yer alan ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipleri, üstlendiği fonksiyonlar ve onları çevreleyen inanç, inanışlar ile birlikte ele alınmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada, incelenen halk hikâyelerinde ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tiplerinin yaygın bir biçimde yer alarak hikâyelerde hangi fonksiyonları üstlendikleri, kendilerini çevreleyen inanç ve inanışlar ile birlikte tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HALK HİKÂYESİ

1.1. Hikâye Kelimesinin Kökeni

Hikâye sözcüğü, Arapça ha-ke-ve (ح - ك - و) kökünden türemiştir. Bu sözcüğe Arapça'da, "bir sürü haberi nakil ve rivayet eylemek, bir nesneye benzemek, fi'len yahut kavlen bir nesneyi taklit etmek, bir kimseden bir sözü nakleylemek, eğlendirmek maksadıyla taklit, bir fiilin taklidi, bir metnin kopyasını çıkartmak" gibi anlamlar yüklenmiştir.[1]

Arapçadan dilimize geçmiş olan hikâye kelimesinin Arap edebiyatında önceleri, genellikle bir olayın aktarılmasından çok "taklit etme" anlamında kullanıldığı görülür. Hadîslerde ve bazı Arapça söz gruplarında da bu kelime ile karşılaşılır:

"*hakaytu anhu'l hadîs*: hadisi onun ağzından tekrar ettim.

Hikâyâ min hattîh: yazının kopyası

Hazihi hikâyatuhu: bu onun kopyasıdır, sûretidir."

Sonra ise sözcüğün "nakil ve tekrar" anlamıyla kullanımı yaygınlık kazanmış ve bugünkü ifadesiyle kaynaklara yerleşmiştir.[2]

M. Kayahan Özgül, "Hikâyenin Romanı" adlı makalesinin başında "hikâye" kelimesini şöyle değerlendirir:

---

[1] Necati Tonga, "Hikaye'ye Terminolojik Bir Yaklaşım" *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/1, Winter 2008, s. 373.
[2] Necati Tonga, *a.g.m.*, s. 373.

"Hikâye kelimesi edebiyâtımızın en girift adlandırmalarından biri için kullanılır. Girifttir; zirâ, bir kavramın karşılaması gerektiğinden çok daha geniş ve çeşitli mânâları içerir. Bu kavram genişliğinin aslî sebebi Arapça'da hikâye kelimesinin üretildiği fiil kökü 'Hakeve'nin 'taklit etmek', 'bir metnin kopyasını çıkarmak'; aynı kökten 'hekâ'nın 'benzemek', 'aynen nakletmek' mânâlarına gelmesidir. Demek ki, kelimenin temelinde 'bir gerçeğin taklidini, kopyasını yazılı veya sözlü olarak nakletme'nin genişliği vardır."[3]

Konu üzerine tespitte bulunan Şükrü Elçin'in ise hikâye kelimesini şöyle açıkladığı görülür:

"Arap dilinde başlangıçta 'kıssa' ve 'rivayet' olarak düşünülen, sonraları 'eğlendirmek' maksadı ile 'taklid' manasında kullanılan 'hikâye' deyimi, gerçek veya hayâli birtakım vakaların, maceraların hususî bir üslupla, sözle nakil ve tekrarı demektir."[4]

Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Terimleri Sözlüğü*'nde, hikâye kelimesinin tanımını vermekle birlikte, kelimenin Türk dünyasındaki karşılıklarına da yer verir:

"Bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması; gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düz yazı türü, öykü; yalın bir olayın çevresinde kişilerin ilişkilerini anlatma esasına dayanan edebî tür. Azerbaycan Türkçesinde 'hekâya', Başkurt Türkçesinde 'hikâya', Kazak Türkçesinde 'hikaya', Kırgızcada 'angeme, ikaya', Özbekçede 'hikâya', Tatar Türkçesinde 'hikaya', Türkmen Türkçesinde 'hekaya', Uygur Türkçesinde 'hikâya' olarak adlandırılması kelimenin bütün Türk şivelerinde ortak bir kullanıma sahip olduğunu göstermektedir. Ancak Türk halk hikâyelerine devirlere ve yörelere göre farklı adlar da verilmiştir: Dede Kor-kut'ta 'boy', 16.-18. Yüzyıllarda 'hikâye', Azerbaycan Türkçesinde 'hekât', günümüzde Doğu Anadolu

[3] Necati Tonga, *a.g.m.*, s. 373.
[4] Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş,* Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 444.

Bölgesi'nde ve Azerbaycan'da 'nağı' bunlardan bazılarıdır. Ayrıca kısa halk hikâyelerine 'kıssa', 'serkûşte' (sergüzeşt), türküsüz hikâyelere de 'kara hikâye' denilmektedir."[5]

Hikâye kelimesinin giriftliğini ortaya koyabilmek ve daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesini sağlamak için Ali Berat Alptekin'in, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı* adlı kitabında, kelimenin ansiklopedi ve sözlüklerde yer alan tanımlarının şu şekilde verildiği görülür:

"İslâm Ansiklopedisi: Evvelâ kelime, eğlendirmek maksadıyla 'taklid' mânâsına gelir; bu işi meslek edinmiş olan hakiya, başkalarının tavırlarını, lisanlarını ve karakterlerini, biraz gülünç bir tarzda taklit eder.

Türk Ansiklopedisi: Bir sürü haberi nakl ve rivayet eylemek, bir nesneye benzemek, bir kimseyi fi'len yahut kavlen taklit eylemek, bir kimseden bir söz nakleylemektir. Arapça hakeve kökünden türeyen bu kelime, 'anlatma, benzetme, tarih, destân, kıssa, masal, rivayet' mânâlarını da ifade eder. Hikâye en basit mânâsıyle vak'a demektir; vak'alarla, hikâye yolu ile anlatma, en eski ifade nev'ilerinden biri olup, maksadı, dinleyenleri veya okuyanları düşündürmekten çok heyecanlandırmaktır; vak'alar uyandırdıkları heyecan yüzünden alakayı artırarak ifadeye çelicilik kazandırır.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Arapça olan kelimenin lügat mânâsı 'bir sözü ve bir haberi nakl ve rivayet eylemek', 'bir nesneye benzemek, bir kimseyi fi'len yahut kavlen taklit etmek, bir kimseden bir söz nakletmek'tir. Kelime ayrıca 'anlatı, benzetme, tarih, destân, kıssa, masal, lâtife, fıkra, hurafe, roman, siyer, menkıbe, maktel, vb.' gibi birbirinden farklı muhtevalara sahip ve fakat umumiyetle olaya dayalı anlatım unsurlarını da karşılamaktadır.

---

[5] Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Terimleri Sözlüğü,* Leyla ile Mecnun Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 231.

Yeni Türk Ansiklopedisi: Vak'aya dayalı anlatım; edebî tür. Batı dillerindeki 'historie', 'history', 'story' ve 'geschichte' kelimeleriyle Arapça'daki 'hakaytaanhu'lhedis' ifadesindeki şahıs ve mekânca tarihî, yani olmuş veya henüz devam eden (olmakta bulunan) olayların anlatılmasına hikâye ediş, (tahkiye) denir. Böylece hikâye etme yolu ile anlatım, masal, destân, menkıbe, fabl, lâtife, kıssa, hikmet, meddah hikâyeleri, halk hikâyeleri ve romanları, modern roman, kısa hikâye kavramlarının tamamını içine alan bir genişlik kazanmıştır. Mitoloji, efsâne, destân, masal, menkıbe, gazavatnâme gibi türler ile vuslatlı veya vuslatsız bir aşkı yahut bir şehre, bölgeye tesir etmiş özel vukuatı veyahut da maceraları konu edinen halk hikâyeleri de tahkiyeli anlatım grubuna girer.

Başkort Tilinin Hüzligi: Bir mühim tarihî vakayı ya da batırları övmeye tahsis edilen eski manzum eser; ezgisiz şiir.

Başkort Tilinin Hüzligi: Manzum olarak yazılan geniş hacimli epik eser. Guruğlı dastanı, Leyle Mecnun dastanı.

Büyük Türkçe Sözlük: Olmuş veya olması mümkün olayları yazılı ve sözlü olarak anlatma.

Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Anlatma; roman; masal; olmuş bir hadise.

Hayat Büyük Türk Sözlüğü: Nakletme, bir vak'a ve macerayı sırasıyla anlatma, söyleme; gerçek veya uydurma ve ekseriya hisse kapmaya mahsus macera ve olaylar.

Kamus-ı Türki: Nakletme, bir vak'a ve sergüzeşti sırasıyla anlatma; hakikî veya uydurma ve ekseriye hisse kapmağa mahsus sergüzeşt ve vukuat, kıssa.

Türkçe Sözlük: Bir olayın sözlü ya da yazılı olarak anlatılması.

Türkmen Dilinin Sözligi: Halk edebiyatı ve klasik edebiyata mahsus şiirle kıssa (nesir) karışımı şeklinde yazılan edebî eser."[6]

Ali Berat Alptekin'in de tespitlerinden, hikâye sözcüğünün edebiyatımızın en girift adlandırmalarından biri yerine kullanıldığı bir kez daha anlaşılmakla birlikte türün, bugüne kadar üzerinde pek mutabık olunan bir tanımının da yapılamadığı görülür. Zirâ, hikâye kelimesinin sözlüklerin ve ansiklopedilerin bazılarında birbirine benzer, bazılarında ise birbirinden farklı şekillerde ifade edilir.

Hikâye, yüzyıllar boyunca anlatım dünyamızda birçok anlatı türünü içine alan bir kelime işlevi görmüştür. Kelimenin, dilimizde görülen bu anlam genişliğine karşın, batı dillerinde anlatma esasına dayalı edebî türler, farklı isimlerle ifade edilir:

"Hikâye; İngilizcede story, short short story, long short story, tale, yarn narration; Almancada geschichicte, erzahlung; Fransızcada historie, narration; İtalyancada rocconto, storia; İspanyolcada cuento, historia kelimleri ile isimlendirilmiştir."[7]

Söz konusu kelimenin batı dillerinde görülen karşılıkları genellikle "tarih" anlamına gelmektedir. Ayrıca hikâye kelimesi, batı dillerinde de genellikle bir olayı anlatmak veya taklit etmek eylemleri ile birlikte ifade edilmiştir.

Hikâye kelimesinin yerine kullanılan öykü kelimesine bakıldığında ise konu üzerine bir araştırma yapan Necati Tonga'nın, öyküyü, hikâye kelimesini dilimizden atmak üzere oluşturulmuş bir kelime olarak değerlendirdiği görülür:

---

[6] Ali Berat, Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı,* 6. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 15-17.
[7] Necati Tonga, *a.g.m.*, s. 376.

"Öykü, 'hikâye'yi dilimizden kovmak üzere uydurulmuş ama yerine uydurulduğu kelimeyi kovmak bir yana onun kıyıcılığına, biraz ürkek bir halde tutunuvermiş. Çünkü 'kes şu hikâyeyi' demişiz de, 'kes şu öyküyü' dememişiz, ya da 'onun anlattıkları hikâye' demişiz de 'onun anlattıkları öykü' dememişiz. 'Hikâye'yi telmihli, tecahül-i arifli, tevriyeli, istiareli kalıplarla rahatça kullanırken 'öykü'yü daha çok edebiyatla ilişkilendirerek kullanmışız. Buna göre, yaşayan iki sözcüğün farklı içerikler yüklenerek kullanılması, bir zorunluluk olarak belirmiş."[8]

1.2. Halk Hikâyesinin Tanımı

Türk Halk Edebiyatı'nda anlatmaya bağlı destan, efsane, masal, menkıbe gibi anlatım türlerinden biri olan halk hikâyeleri, pek çok edebiyat araştırmacısı tarafından incelenmiş ve türün birçok tanımı yapılmıştır. Söz konusu tanımlardan bazıları şöyledir:

"Ali Berat Alptekin: Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup; aşk, kahramanlık, vb. gibi konuları işleyen; kaynağı Türk, Arap-İslâm ve Hint-İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışımı anlatmalardır.

Mehmet Açа: Halk hikâyesi kavramı ise kahramanlık destânlarından sonra teşekkül eden ve nazım nesir karışımı bir yapı sergileyen, destânlara nazaran daha kısa ve gerçekçi, yerleşik hayat/düzen mahsulü metinleri karşılamak amacıyla kullanılmaktadır.

Pertev Naili Boratav: Belki eskiden destânların gördükleri vazifeleri üzerine almış yeni ve orijinal bir nev'in mahsulleri. Şeklinde özetlenen görüşü daha geniş şekliyle aşağıdaki gibidir:

[8] Necati Tonga, *a.g.m.*, s. 377.

Yeni ve orijinal bir nevi karakteri alarak meydana gelen halk hikâyeleri, yerini tuttuğu destânın birçok vasıflarını hâlâ taşımaktadır. Fakat bunlar onun asıl karakterini verenler değildir. Süratle yeni bir nev'e gidiş vakı'ası karşısında bulunuyoruz. Destanî an'ane gittikçe zayıflıyor, çünkü destânın eski karakterini tayin eden sosyal şartlar gittikçe ortadan kayboluyor.

Şükrü Elçin: ... Türk halk hikâyeleri, zaman seyri ve coğrafya-mekân içinde 'efsâne, masal, menkıbe, destân, vb.' mahsullerle beslenerek, dinî, içtimaî, hadiselerin potasında iç bünyelerindeki bağlarını muhafaza ederek milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir.

Eflatun Cem Güney: Halkın gönül dünyasını dile getiren ölmez hikâyelerdir.

Otto Spies: Bir sevgiliyi elde etme yolundaki maceraları anlatan masal."[9]

Halk hikâyelerinin tüm yönleriyle tanımlanması hususunda çalışma yapan Baki Bora Hança ise, bugüne kadar halk hikâyelerinin bütün özelliklerini kapsayan bir tanımının yapılmadığına dikkat çekerek, Batı'da ve Türkiye'de yapılan çalışmalardan hareketle türün özelliklerini tespit ederek yaratım, aktarım, içerik ve işlev, şekil ve yapı özelliklerini ihtiva eden geniş bir hikâye tanımı yapar:

"Belli bir zamanda ve mekânda, genellikle profesyonel anlatıcılar tarafından bir müzik aleti eşliğinde icra edilen; kahramanlık, aşk veya her iki konuyu birlikte işleyen, tarihî, dinî, sosyal hayat ve geleneklerle ilgili unsurları da içeren, sonuçları bakımından bireyi ilgilendiren; sözlü kültür ortamında, nazım ve nesir karışık olarak yaratılan, uzun soluklu ve sanatsal bir biçimde formüle edilmiş; halkın

[9] Ali Berat Alptekin, *a.g.e.*, s. 18-19*;* Burak Gökbulut, "Tahir ile Zühre Hikâyesi (Kıbrıs Türk Varyantı)'nın Yapı Bakımından İncelenmesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 4/3, Spring 2009, s. 977-978*;* Baki Bora Hança, "Tanım mı Tarif mi? Halk Hikâyesinin Tanımlanması Meselesi", *The Journal of Academic Social Science Studies,* Volume 5, Issue 8, December 2012, s. 695-696; Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 34-35.

temelde hoşça vakit geçirme ve eğlenmesi amacıyla anlatılmakla birlikte, bilgilenme ve ders çıkarma işlevlerini de üstlenen bir türdür."[10]

Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı adlı eserinde, Türkiye içinden ve dışından birçok tanıma yer veren Ali Berat Alptekin, ayrıca halk hikâyesi kavramıyla ilgili şunları söyler:

"Türk dünyası dediğimiz büyük coğrafyadaki halk hikâyelerini araştırabilmek için Hazar Denizi'ni bir sınır olarak almamız gerekiyor. Gerek Hazar Denizi'nin doğusunda, gerekse batısında bu tür, farklı yapıdadır. Nitekim Türkiye'de halk hikâyesi olarak bildiğimiz ve sayısı yüz civarında olan bu hikâyelerin, Kafkasya bölgesi ve Azerbaycan'la (Kuzey ve Güney Azerbaycan) benzerlik gösterdiği küçük bir dikkatle görülebilir. Ancak Hazar Denizi'nin doğusunda bu hikâyelerden belki on kadarı aynı adla (Köroğlu, Tahir ile Zühre, Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Yusuf ile Züleyha, Ferhat ile Şirin, vb.) bilinmektedir. Hazar Denizi'nin doğusunda anlatılan diğer hikâyeler ise konu itibarıyla halk hikâyesine yaklaşırken, şekil yapısıyla daha çok destâna benzemektedir.

O hâlde halk hikâyesi yerine pek çok meslektaşımızın teklif ettiği destân kelimesini mi kullanalım?"[11]

Ali Berat Alptekin, halk hikâyeleri ile özellikle destan türü arasında görülen bu kavram kargaşasını daha net gösterebilmek için bu türün, Türk dünyasında da hangi kavramlarla karşılandığını vermek ister:

"Türkiye'de: Halk Hikâyesi.

Azerbaycan'da: Dastan, Hekâye.

---

[10] Baki Bora Hança, *a.g.m.*, s. 698.
[11] Ali Berat Alptekin, *a.g.e.*, s. 20.

Türkmenistan'da: Dessan, halk dessanı, epos, gahrımançılık, epos gahrımançılıkçı dessan, erteki epos, avtorlı dessanlar, halk eposı.

Özbekistan'da: Dastan, halk dastanı.

Kazakistan'da: Epos, arhaik epos, köne epos, batırlık epos, kaharmandlık epos, liro-epos, ğâşıktık epos, romandık epos, batırlık ertegi, cır, batırlar cırı, tarihi cır, ğâşıktık cır, epostık cır, liro-epostık cırlar, dastan, anız.

Kırgızistan'da: Comok, epos, dastan, epik dastan, baatardık epos, baatardık comok, miftik köönö baatardık epos, köönö epos, arhaik epos.

Tataristan'da: Dastan (kahramanlık ve sevgi konulu hikâyeler).

Dastan, kıssa (Fars edebiyatı kaynaklı destânlara verilen ad).

Irak Türkleri'nde: Destan.

Kırım Tatarları'nda: Destan.

Başkurtlar'da: Kobayır, yır, cır (hikâye manzum olduğu için).

Uygur Türkleri'nde: Dastan, Hikâye.

(…)"[12]

[12] Ali Berat Alptekin, *a.g.e.*, s. 20-22.

Görüldüğü gibi, halk hikâyesi ile ilgili yaşanılan bu tür ve kavram kargaşasının ortaya çıkma sebeplerinden biri, bu türün Türk dünyasında farklı isim ve kavramlarla karşılanmış olmasıdır.

Yine, türle ilgili araştırma yapan gerek yerli gerekse de yabancı araştırmacıların, halk hikâyesini karşılamak için kullandıkları muhtelif kavramlar da bu karmaşaya sebep gösterilebilir:

"*Bir araştırmacının hikâye dediği bir metne, başka bir araştırmacı başka bir şey diyebilmektedir. Örneğin bir yerde hikâye olarak geçen bir anlatı, başka bir yerde masal olarak geçebilmektedir."*[13]

Ayrıca, halk hikâyesi ve destan türlerinin aynı dönemlerde varlıklarını sürdürmeleri, destandan halk hikâyeciliğine geçişin birden bire olmaması ve bir geçiş sürecinin yaşanması da tür karmaşasının ortaya çıkmasına tesir edebilecek sebeplerden biri olarak görülür.

"Hikâye kelimesinin karşılığı olarak daha çok destân, masal, fıkra, roman, menkıbe gibi kelimeler kullanılmaktadırlar. Bu tür karmaşasının yaşanmasının nedeni, Metin Ekici'nin değindiği gibi, bu türlerin eş zamanlı oldukları için birbirleriyle yakın ilişki içinde olmaları, birbirlerinden etkilenmelerine; dolayısıyla birbirine oldukça benzeyen türler arasında tür karmaşasına yol açtığı söylenebilir." [14]

Metin Ekici, halk hikâyesi ve destan türleri arasında görülen benzerlik veya yakınlıktan söz ederken, Fuzuli Bayat ise *Köroğlu* adlı eserinde bu konuda farklı bir bakış açısı sunar. Bayat, eserinde hikâye ve destan türlerinin benzerliğinden öte ayniliği üzerinde durur:

---

[13] Emine Aydoğan, *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Mitolojik Unsurlar,* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 8.
[14] Emine Aydoğan, *a.g.e.*, s. 8-9.

"Âşık destânlarına Türkiye'de halk hikâyeleri denilmektedir ki, doğru bir terim sayılmaz. Çünkü halk hikâyeleri, konu dışında yapısı ve ifadesi açısından kahramanlık destânlarıyla farklılık göstermez. Anlaşılacağı üzere sadece konu farklılığı, türü belirlemez. Hem identikleştirme (aynı türe dönüştürme) hem de diğer Türk toplumları ile ortaklaştırma bakımından her ikisine de destân denilmesi daha mantıklıdır. Konu açısından da farklılığı belirtmek için birine kahramanlık, diğerine aşk destânları denmesi makbuldür."[15]

Emine Aydoğan çalışmasında, bu tür karmaşasını halk hikâyesi tasniflerinde de görmenin mümkün olduğunu, bazı araştırmacıların hikâyeleri tasnif ederken hikâyenin karşılığı olarak destân dışında romanı dahi kullandıklarını belirtir:

"Örneğin Ignacz Kunoş, Türk halk hikâyelerini konu bakımından üçe ayırdığı tasnifinde hikâyeleri;

1) Kahramanlık romanı 2) Saz şairlerinin romanı 3) Saz şairleri kahramanlık romanı olarak sınıflandırarak, hikâye yerine 'roman' kelimesini kullanmıştır.

Elif ile Mahmut hikâyesi üzerine bir araştırma yapan Edith Fiscdick da halk hikâyelerini 'roman' olarak adlandıran araştırmacılardandır."[16]

Halk hikâyesinin, diğer anlatı türleriyle yaşamış olduğu bu kavram karmaşasında özellikle destanla yaşanan karmaşaya dikkat çekildiği görülmekle birlikte, aynı dönemde varlıklarını sürdüren bu iki edebî türden halk hikâyelerinin, destana ait bazı özellikleri de bünyesine aldığı görülür.

"O gelenekten pek çok şeyler hikâyeciliğe de miras kaldı: anlatıya sazın-ezginin koşulması, mimik ve ses taklitlerinin önemli bir yer tutması, anlatının büyük

[15] Fuzuli Bayat, *Köroğlu,* Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 18.
[16] Emine Aydoğan, *a.g.e.*, s. 9-10.

boyutu (3, 5, 7 gece süren hikâyeler vardır), dinleyici-anlatıcı ilişkilerinin destân geleneğindekilere benzeyişi (yani hikâyecinin de, tıpkı destâncı gibi, sadece dinleyicilerini eğitmek ve eğlendirmek değil, onların 'ideal' saydıkları insan tiplerine ve özledikleri toplum düzenine duygulanmalarını dile getirmesi), anlatıcının uzun bir öğreti dönemi sonunda bir 'uzmanlık' yeterliği elde etmiş olması, hikâyelerin çoğu kez erkek ve yetişkinler çevresine (kahvelerde ve düğün süresince erkek meclislerinde) seslenmesi, özellikle Köroğlu hikâyelerinde birçok kolların (episode), her biri başı sonu belli bir anlatı bütünü olmakla beraber aynı kahramanların yeni maceralar peşinde yeniden sahneye çıkmaları sonucu olarak, gevşek de olsa, birbirine bağlanarak 'çok halkalı bir çember' meydana getirmeleri gibi."[17]

Halk hikâyelerinin taşıdığı, destanlara ait olan bu gibi özellikler, iki tür arasında yaşanan geçiş döneminin sonucu olarak düşünülebilir.

"Nasıl ki, yarı göçebe yaşam tarzından yerleşik hayata geçiş birden bire olmamışsa, yarı göçebe yaşam tarzının ürünü olan destândan yerleşik hayatın bir ürünü olan halk hikâyesine geçiş de birden bire olmamış, her iki tür arasında bir geçiş dönemi yaşanmıştır."[18]

Söz konusu iki tür arasında görülen benzerliklerin, daha sonra giderek azaldığını ise Pertev Naili Boratav, şu sözler ile ifade eder:

"*... Bütün bunlardan şunu anlıyoruz ki, yeni ve orijinal bir nev'î karakteri alarak meydana gelen halk hikâyeleri, yerini tuttuğu destânın birçok vasıflarını hâlâ taşımaktadır. Fakat bunlar onun asıl karakterini verenler değildir. Süratle yeni bir*

[17] Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı,* 2. Baskı, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2014, s. 57.
[18] Öcal Oğuz ve diğerleri, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı,* 11. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 184.

nev'e gidiş vakıası karşısında bulunuyoruz: Destanî anane gittikçe zayıflıyor, çünkü destânın aslî karakterini tayin eden sosyal şartlar gittikçe ortadan kayboluyor."[19]

Halk hikâyesi üzerine yapılan araştırmalardan ve verilen tanımlardan yola çıkılarak söz konusu türün, destandan ayrılan yönleriyle ele alınıp bazı özelliklerinin ortaya konması hususu ise şu şekildedir:

"Destanlar; bir milletin tarihinde derin iz bırakmış önemli olayları harikuladeliklerle süsleyerek anlatan uzun, manzum ve milli eserlerdir. Destan anlatıcısı ozan (akın veya bakşı) onu bir kopuz eşliğinde söyler. Birtakım mimik, jest ve taklitlerle anlatımı kuvvetlendirmeğe çalışır.

Halk hikâyelerinde de bu anlatım ananesi devam etmekle beraber mühim bazı farklar onu destândan ayırır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Tarihi bir vak'anın olması şart değildir.

Nazım-nesir karışıktır. Zamanla nesir nazma üstünlük kazanmıştır.

Şahısların ve olayların anlatılmasında realist, çizgilere daha çok yer verilmiştir.

Kahramanlıktan çok aşk maceraları konunun ağırlığını teşkil etmektedir.

Ayrıca destânlar belli bir daire teşkil ederler. Halk hikâyelerinde –bilhassa aşk konulu olanlarda- böyle bir daire söz konusu değildir. Hikâyenin kahramanı âşık olur, sevgilisine kavuşmak için maceralara atılır ve kavuşur (Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin… gibi bir kaçı müstesna). Hikâye burada biter. Hâlbuki destânlarda durum

[19] Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği,* 5. Baskı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2014, s. 46.

böyle değildir. Mesela; Manas Destanı'nı Manas'ın oğlu Semetey ve onun oğlu Seytek devam ettirirler."[20]

1.3. Halk Hikâyelerinin Teşekkülü

Türk halk hikâyelerinin ortaya çıkış ve yayılma süreci ile ilgili şimdiye kadar pek fazla tespitte bulunulmamıştır. Bu konuyla ilgili araştırma yapanlar, halk hikâyelerini ekseriyetle anonim halk edebiyatının mahsulleri saymakla birlikte, müellifleri bilinmeyen bu verimleri, saz şairlerinin naklettiğini ifade ederler:

"*Otto Spies halk hikâyelerini halk edebiyatının gerçek eserleri kabul etmiş, müellifleri belli olmayan bu hikâyeleri saz şairlerinin naklettiğini belirtmiştir."*[21]

"Türk halk hikâyelerinin nasıl doğdukları ve nasıl geliştikleri hakkında şimdiye kadar, benim bildiğime göre, pek az şey söylenmiştir. Bunlardan bahseden müellifler umumî olarak bunları müellifi meçhul, anonim halk edebiyatı mahsulleri sayarlar; halk içinde doğduklarını ve geliştiklerini kabul ederler. Meselâ O. Spies, halk hikâyelerinden bahsederken bunları, ... hakikî halk edebiyatı mahsulleri karşısındayız; müellifleri mâlum değildir, zikredilmez. Yalnız şu kadarını biliyoruz ki, bunları herhalde âşıklar naklederdi. Bu âşıklar, kendilerini, maceralarını naklettikleri âşıkların halefleri sayarlar. Birçok yeni motifleri bunlar sokmuş olmalıdırlar. Herhalde XVII. asırda halk hikâyeleri bugün karşımıza çıkan şekillerini almış bulunuyordu, diye vasıflandırır."[22]

Fikret Türkmen, halk hikâyelerinde yer alan konu ve olayların sınıflandırılması anlamındaki "tasnif" teriminin, hikâyelerin oluşması hakkında ipuçları sağladığı görüşünü ileri sürer:

---

[20] Öcal Oğuz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 184.
[21] Fikret Türkmen, "Hikâye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 488-491.
[22] Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği,* s. 89.

"Her hikâyenin bir doğuş serüveni vardır. Bunlar ya âşıkların belli geleneklere uyarak gerçekten yaşanmış bir olay üzerine oluşturdukları hikâyelerdir veya yaşadığı kabul edilen bir aşığın hayatını ve maceralarını konu edinmiştir. Âşıklar bu konuları geliştirmek ve işlemek suretiyle tasnif etmişlerdir. Olayların sınıflandırılması ve sıraya konulması anlamındaki 'tasnif' terimi hikâyelerin oluşması hakkında da önemli ipuçları verir. Âşık, konuyu tesbit ettikten sonra halk hikâyesi geleneği içinde nerelerin nesirle anlatılacağını (saya), nerelere şiirlerin konulacağını zihninde planlar; bundan sonra hikâyenin olay mantığını, geleneği, dinleyici çevresinin istek ve eğilimlerini, kendi kabiliyetini ve hikâyeciliğin hazır kalıplarını kullanarak tasnifi tamamlar."[23]

Halk hikâyelerinin oluşumu hakkında, Nurettin Albayrak'ın da görüşleri vardır:

"Türk halk hikâyelerini âşıklar ya yaşanmış bir olaydan belli gelenekler doğrultusunda veya yaşadığı kabul edilen bir aşığın hayatı ve maceralarını esas alarak oluşturmuşlar; bu konuları geliştirip işleyerek düzenlemişlerdir."[24]

Halk hikâyelerinin oluşum sürecinin izah edilmesini güçleştiren durumlardan biri de şüphesiz ki hikâyelerin ortaya çıkış şekliyle kalmayışı, anlatıcıların kabiliyetlerine göre ve dinleyicilerin arzularına göre hikâyelere belli eklemeler ve çıkarmalar yapılmasıdır. Bu nedenle halk hikâyelerinin teşekkül sürecinde anlatıcılarının, yani saz şairlerinin rolünden de mutlaka söz etmek gerekir:

"Âşık-hikâyecilerin halk hikâyelerini yalnız nakletmekle kalmayıp kendi hayal gücü ve eğilimlerinden de birçok yeni motifi de bu maceralara ilave etmeleri, halk hikâyelerinin değişmesine, varyantlarının oluşmasına, bunun sonucu olarak da otantik özelliklerinin kaybolmasına yol açmış, bu da halk hikâyelerinin müellifinin

---

[23] Fikret Türkmen, "Hikâye" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 488-491.
[24] Nurettin Albayrak, "Türk Halk Hikâyelerinin Genel Özellikleri, Tasnifi ve Taş Baskısı Halk Hikâyelerine Bazı Katkılar", *Osmanlı Araştırmaları* XXVI, İstanbul 2005, s. 42.

tespitini olduğu kadar menşe ve teşekkülünün de tespitini oldukça karmâşık hale getirmiştir."[25]

"Hikâyeler, âşıkların hayatından, herhangi bir olaydan veya başka bir türden aldıkları konuyu, şekil kazandırılmış bir hikâyeyi, yine halk arasından almış oldukları bir menkıbeyi, kendi duygu ve düşüncelerinde oluşturdukları ayrıntılarla kaynaştırarak, asıl ana duyguyu benimsemiş olay etrafında hikâyeyi dile getirir ve yaşatır. Bunu yaparken, duygu ve olaylara uygun olarak diğer âşıkların türkülerinden faydalanır, gerekirse kendi karinesinden deyişler dile getirir. Asıl olaya katılan bu ayrıntılar hikâyeciden hikâyeciğe değişebileceği gibi, nesilden nesile de değişir. Bu sebepledir ki, hikâyeler ilk anlatıcının verdiği şekilde kalmaz; her anlatıcı veya hikâyeci, kendi anlayışına göre hikâyeye yeni ilâveler yapabildiği gibi, dinleyicilerin isteği ve anlayışına göre de hikâyeyi şekillendirebilir, hatta çevrenin ve dinleyicilerin arzuları hikâyenin şekil almasında, içyapılarının özellik kazanmasında büyük etkisi olduğu bir gerçektir."[26]

Konu üzerine ortaya atılmış fikirlerin azlığını ve konunun başlı başına bir araştırma konusu oluşunu ise Boratav şöyle ifade eder:

"*... Halk hikâyelerinin doğuşu ve gelişmesi, oldukça karışık bir meseledir. Tam ve aydınlık bir neticeye varabilmek için hikâye mahsullerinin en basit safhalarından en mürekkebine doğru çeşitli örnekleri inceleme zarureti vardır."*[27]

1.4. Halk Hikâyelerinin Muhtevası

Halk hikâyelerinin konusu genellikle aşk ve kahramanlıktır. Destan döneminin sonunda ortaya çıkmış olan halk hikâyelerinde, başlangıçta destanlarla benzer olarak kahramanlık konuları işlenir. Göçebe kültürden yerleşik kültüre geçişin

[25] Fikret Türkmen, "Hikâye" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 488.
[26] Serkan Yılbır, *Türk Destanlarında İnanç ve İnanışlar*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2006, s. 36.
[27] Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği,* s. 89.

bir ürünü olarak kabul edilen halk hikâyelerinde, zamanla destanî özellikler azaldığı, bu durumun halk hikâyelerinin içeriğine de yansıdığı görülür. Kahramanlık temasının yanı sıra kahramanlık-aşk ve sadece aşk konularının işlendiği halk hikâyeleri böylelikle görülmeye başlanır:

"Halk hikâyelerinde de başlangıçta destânlarda görüldüğü gibi kahramanlık konuları, ardından kahramanlık - aşk ve daha sonra sadece aşk konuları işlenmiştir."[28]

Değişen ve gelişen toplum düzeni, toplumun ilgi ve istekleri doğrultusunda zamanla halk hikâyelerinin içeriğinin de çeşitlendiği görülmektedir:

"Değişen ve gelişen zaman içinde halk hikâyelerinin aşk ve kahramanlık konulu olanlarının yanında gerçekten yaşanmış olayları ya da gündelik hayatta da karşımıza çıkan ihtihar, ihanet, boşanma (bir veya daha çok sayıda), iftira, gibi pek çok entrik unsuru bünyesinde barındıranları da teşekkül etmeye başladı. Söz konusu türü bir yerde romana yaklaştıran ve anlatının genişlemesini sağlayan bu hususlar halk hikâyelerimizin içinde olağanüstülükleri oldukça azalmış, özellikle geleneklerle ilgili uygulamaların yaygın olduğu bölgede bugün de tesbit edilenleriyle aynı olduğu bilinen hatta bir kısmı gerçekten yaşanmış olaylara dayanan 'realist konulu' hikâyelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır." [29]

Teknolojik yeniliklerin, bu anlatı türünün eski canlılığını yitirmesine neden olduğu gibi, türün varlığını devam ettirdiği yerlerde konularında ve işleniş tarzında büyük değişikliklere yol açtığı görülür:

"Değişen ve gelişen zaman içinde halk hikâyelerinin fonksiyonunu, pek çok yeni teknik cihazlar yüklenmiş; bu anlatım türüne duyulan ihtiyaç dolayısıyla onun

---

[28] Nurettin Albayrak, *a.g.m.*, s. 40.
[29] Nerin Köse, "Türk Halk Hikâyelerinin Tasnifi Hakkında*", V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri II,* Ankara 1966, s. 99.

yaşamasını temin eden çevre giderek yok olmaya başlamıştır. Ancak hikâye geleneğinin canlılığını -eskisi kadar olmasa bile- hala muhafaza ettiği bölgelerde söz konusu anlatı türümüzün konularında ve işleyiş tarzında büyük bir değişiklik olmuş; özellikle günümüze yakın teşekkül edenlerinde realist özellikler gözle görülür derecede artmıştır. Nitekim 'Sürmeli Bey ve Dilber Senem', 'Necip ile Telli' (bu hikâye.'Necip ile Kara', ya da sadece 'Necip Bey' adıyla da yaygındır), Böyle Bağlar (öbür adıyla 'Ali İzzet Bey Oğlu Hüseyin', 'Yahya Bey' 'Yemen Hanım' diye de biliniyor) gibi hikâyeler bunlardan sadece bazılarıdır."[30]

Genellikle bir aşığın sevgiliyi elde etme yolundaki maceralarını anlatan halk hikâyelerinde meydana gelen olaylar, gerçek ya da gerçeğe yakın bir kurguyla ele alınmaktadır. Kahramanların başından geçmiş gibi anlatılan bu olaylarda, pek çok olağanüstülük de yer almaktadır. Hikâyelerde, genellikle tek kahraman ön plana çıkarken, söz konusu kahramanın olağanüstü şekillerde dünyaya geldiği görülmektedir. Kahramanın dünyaya gelmesinde, sahip olduğu olağanüstü özelliklerle karşımıza çıkan ak sakallı ihtiyar (pir, Hazreti Hızır, derviş, vb.) kahramana ad verilmesi, kahramanın âşık olması, sevgiliyi aramak için gurbete çıkması ve bu yoldaki maceraları esnasında da rol almaktadır. Hikâyelerin genellikle mutlu sonla bittiği görülmektedir. Ali Berat Alptekin, halk hikâyelerinin konusu, konunun işleniş biçimi, hikâyelerin taşıdığı olağanüstülükler, kültürel özellikler, hikâye kahramanları gibi unsurların incelenmesi sonucu halk hikâyelerinin muhtevalarına özgü kapsamlı tespitler yapmıştır.[31]

Günümüze kadar halk hikâyelerinin muhtevası üzerine çalışma yapan pek çok araştırmacı, hikâyeleri, taşıdıkları içerik özellikleri itibariyle sınıflayarak; onların konu bakımından göstermiş oldukları dağılımı da ortaya koyma ihtiyacı duymuşlardır. Hikâyeler; aşk hikâyeleri, kahramanlık hikâyeleri, aşk-kahramanlık hikâyeleri olmak üzere muhtevaları doğrultusunda genel bir şekilde sınıflanmıştır. Bu konuda yapılan en kapsamlı ve hâlâ geçerliliğini koruyan tasnif, Pertev Naili

[30] Nerin Köse, *a.g.m.*, s. 104.
[31] Türk halk hikâyelerinin muhtevasına dair geniş bilgi için bkz. Ali Berat Alptekin, *a.g.e.*, s. 32-42.

Boratav'a aittir. [32] Halk hikâyelerini konuları bakımından inceleyen bir başka isim olan Nurettin Albayrak, Türk halk hikâyelerinin konuları itibariyle daha önce yapılan tasniflerinde, dini-tasavvufi halk hikâyelerine yer verilmediğine dikkat çekmiş ve dini- tasavvufi halk hikâyelerini de dâhil ettiği bir tasnif yapmıştır.[33]

1.5. Halk Hikâyeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türk edebiyatında hikâye türünün örnekleri, İslâmiyet öncesi dönemlere dayanmaktadır. Türkler, Orta Asya'da destanlara konu olacak pek çok olay yaşamışlardır. Sözlü edebiyatın en önemli örneklerinden olan destanlar, başlangıçta manzum olarak söylenmiş; fakat bu anlatmalar esnasında her anlatmanın sonunda yeni bir destan, hikâye ve efsane de ortaya çıkmıştır. Destan geleneğinden halk hikâyeciliğine geçiş süreci göz önünde bulundurulduğunda, her iki türün eş zamanlı olarak oluşum göstermesi nedeniyle halk hikâyeleri üzerine çalışma yapan pek çok isim, araştırmalarını İslamiyet öncesi devirlere kadar indirmiştir. Halk hikâyeleri üzerindeki çalışmalar, on dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren başlar. Bunlardan ilki Macar Türkolog I. Kunos'a aittir. Kunos'un, Proben… serisinin VIII. cildindeki Osmanlı metinleri içinde halk hikâyesi metinleri yayımladığı bilinmektedir.

Türk halk hikâyeleri üzerinde günümüze kadar, metin neşri ve inceleme-araştırma niteliğinde yurtiçi ve yurtdışında çalışmalar yapılmıştır. Halk hikâyelerine ait metinler, sözlü ve yazılı kaynaklardan derlenerek yayımlanmıştır. Türk Halk Edebiyatı'nın nazım nesir karışık anlatı türü olan halk hikâyeleri, oluşum süreci, muhteva, şekil, yapı, kaynak ve tasnif yönüyle pek çok edebiyat araştırmacısı tarafından ele alınmıştır.

Otto Spies, Halûk Nihat Pepeyi, Fuad Köprülü, Edmond Saussey, Mustafa Nihat Özön, Pertev Naili Boratav, Şükrü Elçin, İlhan Başgöz, Editth Fischdick, Eflatun Cem Güney, Muhan Bali, Fikret Türkmen, Ali Berat Alptekin, Öcal Oğuz,

[32] Türk halk hikâyelerinin tasnifine dair geniş bilgi için bkz. Pertev Naili Boratav, *a.g.e.,* s. 17-18.
[33] Nurettin Albayrak, *a.g.m.,* s. 46.

Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın, Umay Günay, Saim Sakaoğlu, Metin Ekici, Ali Öztürk ve Nerin Köse, I. Kunos'un ardından günümüze doğru uzanan süreçte halk hikâyeleri üzerine çalışma yapan önemli isimlerdir.[34]

Ülkemizde neşredilen pek çok dergide, üniversitelerin yayımladığı dergilerde, HAGEM tarafından yayımlanan yıllıklarda ve ulusal ya da uluslararası gerçekleştirilen sempozyum ve kongre bildirilerinde de halk hikâyeleriyle ilgili çalışmalar yayımlanmış ve günümüzde yayımlanmaya devam etmektedir.

Konuyla ilgili, Türkiye ve Türkiye dışında yapılan çalışmaların bilgisine, Pertev Naili Boratav, İlhan Başgöz, Şükrü Elçin, Fikret Türkmen, Ensar Aslan, Umay Günay, Ali Berat Alptekin, Ali Duymaz, M. Öcal Oğuz, İsmail Görkem, Doğan Kaya, Metin Ekici gibi araştırmacıların çalışmalarında yer verilmiştir.[35]

[34] Türk halk hikâyeleri üzerine yapılan çalışmalara dair geniş bilgi için bkz. Öcal Oğuz ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 197-200; Ali Berat Alptekin, *a.g.e.,* s. 78-90.

[35] Konuyla ilgili çalışmaları ihtiva eden eserlerden bazıları şunlardır: Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği,* Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2014; İlhan Başgöz, *Folklor Yazıları,* Adam Yayınevi, İstanbul 1986; Şükrü Elçin, *"Halk Edebiyatına Giriş,* Akçağ Yayınları, Ankara 1993; Fikret Türkmen, *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma,* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1974; Ensar Aslan, *Çıldırlı Âşık Şenlik. Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri,* Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1975; Umay Günay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1986; Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı,* Akçağ Yayınları, Ankara 2013; Ali Duymaz, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001; Öcal Oğuz ve diğerleri, *Türk Halk Edebiyatı,* Grafiker Yayınları, Ankara 2014; İsmail Görkem, *Halk Hikâyeleri Araştırmaları, Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuvarı,* Akçağ Yayınları, Ankara 2000; Doğan Kaya, *Mahmut ile Nigar Hikâyesi Üzerine Bir Araştırma,* Kültür Bakanlığı, Ankara 1993; Metin Ekici, *Türk Dünyasında Köroğlu,* Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK HALK ANLATI GELENEĞİNDE AKSAKALLI İHTİYAR, DERVİŞ VE HIZIR ETRAFINDA GELİŞEN İNANÇ VE İNANIŞLAR

2.1.İnanç Nedir?

İnanmak kökünden kaynaklandığı görülen inanç kavramı, genellikle gerçekliğine inanılan bir şey, bir şeye bağlı bulunma veya bir şeyin varlığını kabul etmedir. Bir başka deyişle inanç, kişi veya toplum tarafından, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesidir.

İnanç kelimesinin çeşitli dillerdeki karşılıkları ise şu şekildedir:

"İnanç; Osmanlıcada 'itikat', Fransızcada 'croyanse', Almancada 'glauben', İngilizcede 'belief' kelimelerine karşılık gelir. 'Pratikle denetlenen, doğrulanan', 'deneyle doğrulanmamış varsayıma güvenme' anlamlarına gelmektedir."[36]

En ilkel toplumdan en medenî topluma kadar insanlık tarihi boyunca kendine yer edinmiş olan bu kavramın çeşitli kaynaklarda yapılmış pek çok tanımı olduğu görülür:

"İnanç: Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma, birine duyulan güven, inanma duygusu, inanılan şey, görüş, öğreti, Tanrı'ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat"[37] olarak tanımlanmıştır.

[36] Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 268.
[37] *Türkçe Sözlük*, C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 1186.

"*İnanç; sözlük anlamı ile kişice veya toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi"*[38] şeklinde tanımlanmıştır.

"İnanmak, bir düşünceye, bir kanışa bağlı bulunma veya bağlı bulunan düşüncedir."[39]

"İnanç, fertlerin kendi iç dünyalarının bir yönü ile ilgili idraklerin ve tanımların meydana getirdiği sürekli ve sistemli duygular ağıdır. Bilgi, kanaat, fikir, duygu ve imanı kapsayan psikolojik bir hadisedir. Kişinin kendi iradesi istikametinde elde ettiği fikri-manevi kazanımlardır. Tutum ve davranışlarımızla açığa vurmak istenilen veya gayri ihtiyari olarak tutum ve davranışlarla ortaya çıkan manevi değerler."[40]

"İnanç; dış dünyayı idrak etme sonucu zihinde oluşan bir anlayış biçimidir."[41]

"İnanç: Bir düşünceye bir kanışa bağlı bulunmak veya bağlı bulunan düşünce. İnanç, bütün olabilirlik derecelerine uygunluk gösteren noksan bir benimseme biçimidir."[42]

"İnanç bir şeyi güvenle doğru sayma tutumudur. Buna göre, yeterince gerekçesi bulunmayan, kesin olmayan bir şeyi doğru sayma, akıl yoluyla genel geçer bir doğrulama yapmadan başkasının tanıklığı üzerine kurulmuş kanıtları, bir kuşku olmaksızın onaylamadır."[43]

---

[38] Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru,* Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2013. s. 13.
[39] Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1979, s. 1208.
[40] Ali Seyyar, *Davranış Bilimleri Terimleri*, Beta Yayınevi, İstanbul 2004, s. 364.
[41] Orhan Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 270.
[42] *Büyük Kültür Ansiklopedisi*, C. 6, "İnanç Maddesi", Başkent Yayınları, Ankara 1984, s. 2262.
[43] Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2010, s. 104.

"İnanç: Bir kimsenin ya da bir şeyin var olduğuna, bir öğretinin, bir savın doğruluğuna inanma olgusu. İnanılan şey; din, felsefe, siyaset konusunda benimsenmiş kanı. Bir kimseye, eylemine, bir şeye duyulan güven."[44]

"İnanç: İman, inanmak, kabul etmek demektir."[45]

"İnanç, fertlerin kendi iç dünyalarının bir yönü ile ilgili idraklerin ve tanımların meydana getirdiği sürekli ve sistemli duygular ağıdır. Bilgi, kanaat, fikir, duygu ve imanı kapsayan psikolojik bir hadisedir. Kişinin kendi iradesi istikametinde elde ettiği fikri-manevi kazanımlardır. Tutum ve davranışlarımızla açığa vurmak istenilen veya gayri ihtiyari olarak tutum ve davranışlarla ortaya çıkan manevi değerler."[46]

Afşar Timuçin, "inanç" kavramını tanımlarken onun, kesinlikten ziyade olasılıklara yatkın düşünce gibi anlamsal ifadesinden ve akıldan çok gönülle ilişkisi olan duygusal onama oluşundan şu şekilde bahseder:

"Bir şeyin doğruluğuna inanma edimi. Bir önermenin onanması. Doğaüstü gizlere inanma anlamında 'inan'ın eşanlamlısı. İnanç, en genel anlamında kesinliklerden çok olasılıklara yatkın düşüncedir. Tam olarak doğrulanmış yani kesinleştirilmiş düşünce hiçbir zaman inanç diye nitelendirilmeyecektir. Dinsel çerçevede inanç ussallıktan çok gönülle ilgilidir, bir görüş olmaktan çok bir bağlanıştır, bir duygusal onamadır."[47]

Bazı düşünürlerin inanç ile ilgili yorumları ise şöyledir:

"Demosthenes: 'İnsan inanmak istediği şeye inanır.'

---

[44] *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, "İnanç Maddesi" C. 11, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, s. 5671.
[45] *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, "İnanç Maddesi", C. II, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 381-382.
[46] Ali Seyyar, *a.g.e.*, s. 364.
[47] Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, İnsancıl Yayınları, İstanbul 1994, s. 170.

Tacitus: 'İnsan anlamadığı şeye çok kolay inanır.'

Michel de Montaigne: 'İnsan en az bildiğine en sağlam inanır.'

La Fontaine: 'Herkes korktuğuna ve arzuladığına çok kolay inanır.'

Chateaubriand: 'Dinin dışında hiç bir şeye inanmıyorum.'

H. de Balzac: 'Büyük heyecanlar veren büyük inançlar vardır.'

D. F. de Coulanges: 'Bir inanç bizim zihnimizin ürünüdür, ama onu canımızın gibi eğip bükemeyiz. O bizim yaratımızdır, ama bunu bilemeyiz. O insani bir şeydir ve biz Tanrı'ya inanırız. O bizim gücümüzün bir sonucudur ve bizden daha güçlüdür. O bizdedir, bizi bırakmaz, her an bize bir şeyler söyler. Baş eğmemizi isterse baş eğeriz, ödevlerimizi gösterirse uyarlanırız. Doğaya baş eğdiren insan kendi düşüncesinin tutsağı olmuştur.'

'Kant'a göre, insanın eylemlerini aklın ereklerine bağımlı kılmasını sağlayan pratik bilgi biçimi. Kant'ta, düşünsel olgu olarak inanç kavramı, ahlak dünyasında bir tanımlamanın ilk evresidir: Onama, yalnızca öznel açıdan yeterliyse ve nesnel açıdan yetersiz görülüyorsa, ona inanç denir.'

'Nietzsche'ye göre, bir istenç ediminin gerçekleşmesiyle birleşen temel düşünsel etkinlik olgusu. İnanç ilk olgudur, hatta duyuların doğurduğu bütün izlenimlerde bile: ilk düşünsel etkinlik bir tür evetlemedir. Daha başlangıçta doğru sayarız.''[48]

[48] *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, "İnanç" C. 11, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, s. 5671.

İnanç kavramı üzerine araştırma yapan isimlerden İsmet Zeki Eyüboğlu'nun inançları, somut varlıklarla ilgili olan inançlar ve soyut varlıklara bağlanan inançlar olmak üzere iki türde tasnif ettiği görülür:

"İnançlar genellikle iki türlüdür. Biri somut varlıklarla ilgili olan inançlar, öteki soyut varlıklara bağlanan inançlar. İkinci türden olanlar daha çok Doğu inançlarıdır.

Somut varlıklara dayananlar Doğa olayları ile ilgili inançlardır. Bunlar ekin ekip biçmek, ev yapmak, insan yaşamına karışan, günlük yaşama olaylarına yön veren, evlenme, komşuluk, karşılıklı yardım, çalışma gibi toplum olaylarına dayanan inançlardır. Bu tür inançlar doğa olaylarını izler. Güneşin, ayın, yıldızların, yörüngeleri üzerindeki devinimlerine, yellerin esişine, hava değişimlerine, mevsimlere uyarak yaşamı düzenlemeye yarayan inançlar kaynak bakımından genellikle somut niteliktedir.

Soyut varlıklarla ilgili inançlar birtakım düşüncelerin yorumundan, sanıların açıklanışından doğan inançlardır. Bunlar insan düşüncesinin yarattığı, doğadan kopuk inançlardır. Ermiş, kutsal sayılan bir kimsenin sözü, bir düşüncenin yorumu zamanla inanç niteliği kazanınca soyut kaynaklı inançlar doğar. Tektanrıcı dinlerin yarattığı inançlar bu niteliktedir. Gerçi ne denli soyut kaynaklı olursa olsun insan yaratması olan bir inanç belli bir yerde doğaya dayanır, onun da kaynağı doğaldır. Ancak, bu tür inançlar doğa olaylarıyla bağlantılarını büsbütün kopardığı için kaynaklılardan ayrılıyor. Özleri, yapıları, yorumları onlara pek benzemiyor. Bu soyut kaynaklı inançlara doğadan kopuk inançlar da denebilir belli bir anlamda."[49]

İnancın manası ve işlevleri düşünüldüğünde, söz konusu kavrama özgü özellikler şu şekilde sıralanmıştır:

"Mahiyeti itibariyle ferdidir.

[49] İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleri İle Anadolu İnançları,* Koza Yayınları, İstanbul 1974, s. 21-22.

Kişiye moral gücü verir.

Engelleri aşmaya yardımcı olur.

Şahsiyeti geliştirir.

Aynı inancı paylaşan insanlar, etkili-aktif bir grup-cemaat oluşturur."[50]

İnançlar, insanların bilgi ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır. Karşılaştıkları durumları ispatlanabilen doğrularla açıklayamayan insanlar, günlük hayatlarında yaşadıkları benzer durumlardan yola çıkarak hayal güçleriyle bilginin eksikliğini tamamlama yoluna gitmiş ve kendilerince oluşturdukları bu doğrulara inanma ihtiyacı duymuşlardır.

"*İnanç, bilginin bittiği yerde başlar ve bilinen için söz konusu değildir, bilinmeyene inanılır. Her inancın altında bir bilgisizlik yatar. İnsanlar bilmediklerini hayâl güçleriyle tamamlamaya çalışmışlar, çeşitli olasılık (ihtimâl)'lardan birini seçerek sanı(zan) ve kanı (kanaat)'lar edinmişlerdir. Bu sanı ve kanılara güvenip bağlanınca inanç gerçekleşmiştir. Demek ki genel olarak inanç bir bilme ihtiyacına dayanır. 'İnanmak bir ihtiyaçtır' önermesinin temelinde 'bilmek bir ihtiyaçtır' gerçeği yatmaktadır. Hayâlgücünün pratikle bağımlı olarak işlemesi halinde bilimsel varsayımlar, pratikten kopmuş olarak işlemesi halinde de inançlar meydana gelmiştir. Pratikle denetlenen ve doğrulanan inanç, inanç olmaktan çıkar, bilgi olur. Bundan ötürüdür ki pratikle denetlenemeyen ve doğrulanamayan her inanç, bir boş inanç (bâtıl itikat)'tır."*[51]

İnanç kavramının, incelenen pek çok sözlük ve ansiklopedi niteliğindeki eserde, "Folk. Batıl İtikat" (boş inanç) söz grubuyla karşılandığı görülür. Bütün

[50] Ali Seyyar, *a.g.e.*, s. 365.
[51] Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s. 204.

sosyal hayat ve medeniyetlerle ortak temelleri olduğu anlaşılan "batıl inançlar", günümüzde de etkisini sürdürür.

"Çağımızda da boş inançlardan birçoğu yaşamaktadır. Bu batıl inançların bütün sosyal hayat ve medeniyetlerle ortak temelleri vardır. Meselâ, Anadolu'da yağmur duasına çıkılması ve burada küçük taşların dualar okunarak akarsulara atılması; görülmeyen yaratıklar olarak cin ve perilere inanılması Şamanlık ve başka dinlerin kalıntılarıdır. Yine Anadolu'da, hâlâ, eşiğe oturmak ve basmak, ateşe tükürmek günah sayılır. Bunlar da Eski Türkler'in eşiği, güneşi kutsal sayıp tapmalarının sonucudur. Büyüler, çeşitli fal bakmalar, kurşun ve mum dökmeler, hep eski dinlerin yetiştirdiği sihirbazların, gelecekten haber verme işlemlerinin vazgeçilmez sonucudur."[52]

İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Anadolu İnançları* adlı eserinde, Anadolu'da yaşayan halk inançlarının Anadolu halkı ve Anadolu'nun sosyo-kültürel yapısıyla nasıl ilişkili olduğunu şu şekilde ifade eder:

"Anadolu inançları, Anadolu halkının yaşamıyla, tarihiyle, özellikleri ile yakından ilgilidir. Öyle ki inançla Anadolu'yu, Anadolu ile bu inanç düzenini birbirinden ayırma olanağı yoktur. Anadolu inançları Anadolu'nun genel özelliği niteliğindedir. Nereye gitseniz Anadolu kaynaklı bir inancı onun kokusundan, boyasından, dokusundan kolayca tanırsınız, seçersiniz. Bu inançlar bir bütün olarak yaşamla, doğa oluşumlarıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Ekinden, yemişten tapınmalara değin bütün inan türlerinin dünya ile içinde yaşanılan evrenle, yaşama ortamı ile ilintisi bağlaşımı vardır. Anadolu halkının inancı yaşamına karışmış, bütün eylemlerine, davranışlarına yön verici bir nitelik kazanmıştır. İnanç, yaşamdan kopmuş, arada bir uygulanan bir varlık değildir ona göre."[53]

---

[52] *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, C. 6, Meydan Yayınevi, İstanbul 1971, s. 300.
[53] İsmet Zeki Eyüboğlu, *a.g.e.*, s. 29-30.

İsmet Zeki Eyüboğlu'nun, Anadolu inançları ile ilgili ifade ettiği bu bilgiler doğrultusunda inançların, halk ve halkın yaşamıyla adeta hemhâl olmuş bir biçimde yaşadığını söylemek mümkündür.

İnanç kavramı, sözlük anlamı kişi veya toplum tarafından, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi olarak düşünüldüğünde, bu kavramın insan düşüncesinin çok geniş bir kısmını ele aldığı görülmektedir.

Halk biliminin ilgilendiği ve kısaca "halk inançları" olarak adlandırılan araştırma alanı ise eski dinlerden aktarılanlar ile resmi dinî inançların, türlü nedenlerle geniş halk yığınları arasında çeşitlenerek aldığı yeni yorum ve inanış şekilleridir.[54]

"Halk bilimi zaviyesinden baktığımızda inanç kavramını, din bilimlerinin incelediği manada ele alamayız. O daha çok mevcut inancın halkın yaşamına etkilerini inceler. İnanç bizim anladığımız manada halkın kabul ettiği dinin getirdiği kurallar ve inanmalardır. İnanış ise halkın çok eski devirlerden günümüze sahip olduğu, temelleri ve gerçekliği tartışılabilir inanmalardır. Bunun aksine inancın getirdikleri tartışılmaz; çünkü o kuralları inanılan din kendi koymuştur."[55]

Halk inançları, toplumda yaygın olarak her etkinlikte yaşatılan ve sürekli gelecek kuşaklara aktarılan inanmalardır:

"Halk inançları toplumun kabul ettiği ilahi dinin hükümleri ve öğretileri dışında kalan; fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşatılarak bir sonraki nesle aktarılan inanmalardır. Toplumlar hayatlarına derinlemesine etkileyen, âdet, inanç ve geleneklerini yeni bir dine veya kültüre girdiklerinde bırakmazlar ve yeni dinin,

[54] Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 12.
[55] Serkan Yılbır, *a.g.e.*, s. 69-70.

kültürün özelliklerine eski âdet, inanç ve geleneklerini uydurmaya çalışırlar. Halk inanışları toplumsal hayatımızda teknik gelişmelerden, evlenmeye, doğuma, ölüme, sosyal hayatımıza kadar her türlü etkinlikte yer almaktadır."[56]

Mehmet Yardımcı ise bu konuda şunları söyler:

"İnsanoğlu yüzyıllardan beri çok şeye inanma ihtiyacı duymuştur ve inandığı şeyin mantıklı olmasını önemsememiştir. O, gördüğüne, duyduğuna, yetişme sürecinde çevresinden edindiği halk kültürüne bağlı kalarak, inancından ödün vermeksizin inanmıştır. İnsanoğlu için inanmanın mantığı değil, inanmanın verdiği mutluluk ön planda yer almıştır."[57]

Yaşar Kalafat da *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları'nın İzleri* adlı eserinde, halk inançlarının yaygın olarak yaşatıldığından ve uzunca zaman sürüp gittiğinden şu şekilde bahseder:

"İnançlar çok kere bir alışkanlıktır. Bunları öğreniriz ve yaparken de zevk alırız. Yapılmalarını ihmal edersek huzursuz oluruz. Bu arada 'aklın baliğ olması' kavramı da izafidir. Dinde, 'teklif' bir aşama sayılmakta olup, önemlidir. Binlerce yıldan beri sürdürüle gelen bir adet alışkanlık yapar ve kutsallık adına saygı görmelidir."[58]

Geçmişten günümüze toplumların hayatında önemli bir yer edinen inançların, nasıl ortaya çıktığı incelendiğinde, oluşumuna etki eden unsurlar şöyle sıralanır:

---

[56] Erman Artun, *Türk Halkbilimi,* Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 239.

[57] Mehmet Yardımcı, "Çukurova'da Ölümle İlgili İnanışlar Uygulamalar ve İskenderun Mezar Taşlarının Dili", *II. Uluslararası Karacaoğlan Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana 1993, s. 279.

[58] Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları'nın İzleri,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 5.

"*Gözlem, tecrübe, zekâ, duygu, sosyal çevre, örf ve adetler, din.*"[59]

Anadolu'da ve diğer uluslarda görülen inançların kaynakları ile ilgili de bilgilere rastlanmaktadır. Anadolu'da ve diğer uluslarda görülen inançların, üç büyük kaynağı olduğu belirtilmiştir. Bunlar çok tanrılı dinler, tek tanrıcı dinler ve günlük yaşam olaylarıdır. Çok tanrılı dinler, kaynağı doğa olan dinlerdir. Söz konusu kaynakla ilgili tüm inançlar, doğa varlıklarına dayanmaktadır. Doğadaki varlıkların birer tanrı olarak nitelendiği devirlerde söz konusu varlıklarla ilgili eylemler, görevler zaman içerisinde inanç niteliği kazanmıştır. Tek tanrıcı dinlerle ilgili inançların merkezinde, yine çok tanrılı dinlerin etkisi görülmektedir. Çok tanrılı dönemlerdeki inançlar, zamanla şekil itibariyle değişiklik göstererek tek tanrıcı dinlerde de yer almıştır. İnançların ortaya çıkışında önemli olan bir diğer kaynak ise günlük yaşama dayalı olaylardır. Günlük hayat içerisinde gelişi güzel yaşanan bir dizi olay, zamanla bir inanç niteliğine bürünmüştür. Yani, insan yaşamında meydana gelen bir olayla doğadaki bir başka olay arasında görülen benzerlikler, söz konusu olayın zamanla bir inanca dönüşmesini sağlamıştır.[60]

Halk inançlarının meydana gelmesinde daha çok dinin etkisine dikkat çeken araştırmacılardan Ali Çelik de halk inançlarının çıkış noktasını üç nedene bağlamıştır. Bunlar telkin yolu ile ortaya çıkanlar, tebliğ yolu ile ortaya çıkanlar ve anonim olarak ortaya çıkanlardır. Telkin yolu ile ortaya çıkan inançlar, düşünce ideolojilerin telkin ettiği şekilde ortaya çıkan inançlardır. Tebliğ yolu ile ortaya çıkan inançlar, ilahi dinlerin peygamberleri tarafından halka bildirilen ve inanmaları istenen inançlardır. Anonim olarak ortaya çıkan inançlar ise toplumda zaman içerisinde benimsenen, ilk olarak kim tarafından ne zaman ve neden ortaya atıldığı bilinmeyen, fakat inanmaya devam edilenlerdir.[61]

---

[59] Ali Seyyar, *a.g.e.,* s. 364.
[60] İnançların kaynaklarına dair geniş bilgi için bkz. İsmet Zeki Eyüboğlu, *a.g.e.,* s. 23-26.
[61] Halk inançlarının çıkış noktasına dair geniş bilgi için bkz. Orhan Çeltikçi, *Yaşar Kalafat'ın Eserlerinde Türk Dünyası Kültür ve Halk İnançları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 30-31.

Halk inançları geleneksel anlamda ele alınıp incelendiğinde, birçoğunda ortak olan bazı özellikler tespit edilmiştir. Örneğin; toplumu oluşturan her birey, halkın bütünün ortak değerlerine birlik duygusu ile bağlılık gösterir. Halk inançları, hukuk kuralları gibi yazılı değildir ve yazılı bir yaptırımı da yoktur; fakat taşıdığı manevi baskı itibariyle bireyleri bağlar. Aynı zamanda inançlar, tecrübelere ve ilahi değerlere dayandıkları için birden bire değişime uğramamış ve baskıyla ortadan kaldırılamamıştır. Çoğu zaman uygulanmaya devam edilen halk inançlarının birçoğunun kaynağı bilinmemektedir.[62]

Toplumdan topluma çeşitlilik gösterebilen inanç kavramı, mana ve işlev itibariyle insanlık tarihi boyunca her toplumda ortak bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır:

"Sosyolojinin elde ettiği bulgular çerçevesinde baktığımız en ilkelinden en medenisine kadar inançsız bir topluma rastlamak mümkün olmamıştır. Her toplum mutlaka bir düşünceye ve bir inanca sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. İnanç insanların özünde olan bir şeydir. Bu inançlar hak olur, batıl olur, semavi olur veya olmaz, her toplumun kendine göre bir inanç sistemi vardır."[63]

2.2.İnanış Nedir?

"İnanmak işi ve biçimi, Tanrının varlığını ve söylediklerini kabul etme"[64] olarak ifade edilmektedir. Geleneğe dayalı olarak oluşan inanma pratikleri ve benzer şeyler ise inanış kavramının içine girmektedir.

"İnanış, Osmanlıca'da 'batıl', Fransızca ve İngilizce'de 'superstition', Almanca'da 'aberglaube'[65] sözcüklerine karşılık gelir.

---

[62] Orhan Çeltikçi, *a.g.e.*, s. 30-31.
[63] Serkan Yılbır, *a.g.e.*, s. 64.
[64] Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 1208.
[65] Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, s. 268.

Türker Eroğlu ve Hatice Çiğdem Kılıç bir makalesinde, Türklerin eski dininden ve din kavramının inanış yerine geçtiğinden şu şekilde bahseder:

"*Birçok kaynakta Türklerin eski dini Şamanizm olarak geçmekte ve din kavramı inanış olarak ele alınmaktadır. Türklerin dini ve inanışları ile ilgili çalışmalarda karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, Türklerin dini konusundadır. Türklerin eski inançları yaygın olarak Gök Tanrı dinine dayanmaktadır. İnanışlarında ise kamlığa (şamanlık) dayalı unsurlar yatar."*[66]

Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları* adlı eserinde inanışlarla ilgili olarak şunları söyler:

"*Başlangıçtan günümüze kadar insanın tabiatla olan mücadelesinde, karşılaştığı özel durumları, kendi mantığı içinde tutarlı bir biçimde açıklayıp yorumlaması sonucu vardığı genellemeler halk inançlarını ve inanış zincirlerine dönüşen sistematikleri, dolayısıyla da dünya görüşlerini veya ideolojilerini meydana getirmiştir."*[67]

"Halk bilimi, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiği yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilenir ve araştırma alanını bu tür inanışlarla sınırlar."[68]

Günümüzde mantıksal bir temele dayandırılmayan halk inanışları, pek çok kişinin yaşamında etkisini hala göstermektedir:

"Bugün birçok kişinin 'batıl' olarak adlandırdığı halk inanışlarına kültürel düzeyi ne olursa olsun birçok insanın yaygın olarak inandığı bir gerçektir. Örneğin;

---

[66] Türker Eroğlu-Hatice Çiğdem Kılıç, " Türk İnançları ve İnanışlar " *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi,* S. 49, İstanbul 2005, s. 754.
[67] Özkul Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 68.
[68] Özkul Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 11.

bugün yaygın olarak ağaçların yapraklarının geç dökülmesi sonucunda kışın geç geleceğine inanılır. Bunun gibi halk, birkaç örneğini gördüğü olayları inanç haline getirerek onu yıllarca sürdürmektedir. Bu inançlar daha çok korktukları bir doğa olayı etrafında oluşmaktadır ve o doğa olayını olağanüstü bir şekilde düşünmektedirler. Örneğin; yağmurlu havada eşiğin üstünde oturulunca yıldırım düşeceği inancını oluşturarak günümüze kadar taşımışlardır. Bu olayın bilimsel bir açıklaması olmasa bile, halk bu olaya birkaç kez tanık olmuşsa eşiğe yağmurlu havada oturmamak inanca dayalı bir davranış oluvermiştir. Halkımız pek çok şeyde olduğu gibi inançlarında da dini, ahlaki duygularından ve tecrübelerinden faydalanmıştır.''[69]

Oluşumunda doğa olaylarını açıklama ihtiyacının büyük etkisi olan halk inanışları, toplumdan topluma hatta aynı ülkenin farklı yörelerinde bile değişiklik gösterebilmektedir:

"Yağmur yağarken aynı zamanda güneşin parlaması türlü türlü yorumlanır:

1) Cennette ya da gökyüzünde geçen olayların belirtileri: 'Melekler evleniyor'; 'Muhammed'in düğünü oluyor'; 'Perilerin düğünü oluyor'; 'Şeytanların düğünü oluyor'; 'Huri kızları halı dokuyor'.

2) Yeryüzünde olup biten şeyler : 'Tilkiler evleniyor'; 'Dişi geyik doğuruyor'; 'Kurtlar evleniyor'; 'Kurtla Ayı evleniyor'; 'Horozlar evleniyor'; 'Yılanlar padişahlarının (Şahmaran'ın) yasını tutuyorlar'.

3) Uğurlu, kutlu, bereketli olayların belirtileri ; 'Hacet kapıları açılıyor'; 'Ekinlerde bereket olacak'; 'Koyun sürüleri için hastalıksız bir yıl olacak'; 'Savaş sona erecek, barış olacak'; 'Düşmanlar yenilgiye uğrayacak'; 'Mantar çok bitecek'.

[69] Erman Artun, *Türk Halk Bilimi,* s. 239.

4) Uğursuz, mutsuz olayların belirtisi: 'Mahsul az alınacak, kıtlık olacak'; 'Kış uzun olacak'; 'Kuzular çok Ölecek'; 'Kadınlar çok kız doğuracak'; 'Savaş olacak'; 'Dünyaya bir yıldız düşecek'; 'Büyük bir kimsenin başına konmuş kuş onu didikliyor.''[70]

2.3.İnanç ve İnanış İlişkisi

İnanç ve inanış kavramları, çoğu zaman birbiri yerine kullanılmış ve bu nedenle de mana itibariyle iç içe geçmiş iki kavramdır diyebiliriz.

"Bu konuda ulaşabildiğimiz kaynaklarda inanç ve inanış kavramlarının ayrılmadığı inanç, imân, itikad ve inanış kavramlarının karıştırıldığı görülmektedir."[71]

Çoğu zaman birbiri yerine kullanılmış bu iki kavrama halkbilimi disiplini nazarından bakıldığında, benzer gibi görünen bu iki kavram arasında şüphesiz birbirinden ayrılan noktalar da vardır. İnanç; halk tarafından benimsenen, kendilerine biat edilen, dinin getirdiği, din tarafından ortaya konulan kurallar ve inanmalar olarak açıklanırken; inanış ise halkın, çok eski dönemlerden günümüze kadar sahip olduğu, kaynağı, mantıksal temelleri ve gerçekliği tartışılabilir inanmalar olarak açıklanmaktadır.

Örneğin: *"Gök-Türklerin Gök Tanrı sistemi içerisinde yer alan iye- (melek) lerden al karısına inanmaları iman iken, günümüzde İslâmiyet'i kabul eden Türk toplumlarında geleneğe dayalı olarak devam eden bir unsur olduğu için 'inanış' olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.*

Gök Tanrı inanç sistemi içerisindeki kaideler için 'inanç ve iman' kavramı kullanılabilir. Ancak, aynı unsurlar İslâmiyet'i kabûlden sonra (günümüzde) da

[70] Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru,* s. 55-56.
[71] Türker Eroğlu-Hatice Çiğdem Kılıç, *a.g.m.,* s. 755.

yaşamaya devam ediyorsa; Halk Bilimi açısından inanış olarak nitelendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz."[72]

Halk bilimi açısından ele alındığında insan hayatındaki etkisi büyük olan inanç ve inanış kavramlarının, insanoğlunun doğumundan ölümüne kadar yüklendiği işlevini sürdürmektedir:

"İnanışlar, insanların zihninde, asla dağılmış bir şekilde olmayıp, sarsılmaz bir düzen içinde, bir bütün olarak bulunmaktadır ve insanların hayatının çeşitli yönlerini ayrı ayrı idare etmektedir. Onlar insanoğlunun evlenmesinden başlayıp; doğumuna, ölümüne, hatta ahiretine kadar, ona hep refakat etmektedirler. Onun, yani insanoğlunun; hem kâinatla, hem dünya ile ve ahiretle olan biten münasebetlerini ayarlamaktadırlar."[73]

Netice itibariyle, akıldan çok gönülle ilgili olan, bir görüş bir düşünceden çok insanın bağlanma ihtiyacının bir yansıması olarak ortaya çıkan söz konusu kavramlardan inancı, daha çok din kurallarının ortaya koyduğu, getirdiği bağlanmalar olarak ifade etmek gerekirken; inanışı ise insanların, bilgi eksikliğinin bir sonucu olarak açıklayamadığı benzer durumları, hayal gücüyle de birleştirerek bilgi eksikliklerini giderme yoluna gitmek istemeleri sonucu kendilerince oluşturdukları doğrular olarak ifade etmek gerekir.

2.4. Ak Sakallı İhtiyar, Derviş ve Hızır'a Bağlı İnanç ve İnanışlar

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte değişen dünya telâkkileri ve buna bağlı olarak sosyal hayatta ortaya çıkan birtakım değişiklikler, halk anlatmalarına da yansımıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle yeni bir kültür mahiyetine girmeleri, zaman içerisinde geçmişte kalan kültürel her türlü birikimin ya

[72] Türker Eroğlu-Hatice Çiğdem Kılıç, *a.g.m.*, s. 754-755.
[73] Ahmet Tacemen, *İslam Öncesi Edebiyat Zemininde Türk Kimliği*, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde 2001, s. 348.

İslami bir kılığa büründürülmesi ya da unutulması sonucunu kaçınılmaz kılmıştır. Bu adaptasyon ve unutma sürecinin izlerini, en somut şekilde muhtelif zamanlarda oluşmuş destan, efsane, masal ve halk hikâyeleri gibi halk anlatmalarında görebiliriz. Bu doğrultuda, İslamiyet öncesi dönemde oluşturulmuş ya da İslami dönemde oluşmasına rağmen bünyesinde eski inanç sistemine ait unsurlar barındıran Türk halk anlatılarında, o dönemde sahip olunan inanç sistemini yansıtan bazı unsurların, yeni dinin kabulüyle birlikte yeni bir mahiyete büründüğünü söylemek makuldür. Halk anlatmalarında sözü edilen bu değişiklikler arasında şüphesiz, üzerinde durulması gereken unsurlardan biri de Hızır'dır.

Bu anlatmalar içerisinde, Türklerin eski inanç sisteminde insanlara yolda kaldıkları, hastalandıkları, kıtlık çektikleri vb. zor durumlarda yardım eden Tanrı dışında bazı yardımcı iye ve ruhların varlığı dikkati çeker.

"Türklerin inancının merkezinde 'Tengri' vardır. Bunu, yardımcı ve koruyucu iyeler, gök ve yer iyeleri, kara iyeler ve ata ruhu/arvak'lar ile tamamlamak mümkündür."[74]

Türklerin eski inanç sisteminde yer alan bu iye ve ruhların, İslamiyet'in kabulüyle birlikte dönüşüm sürecine girdiği, bunlara ait fonksiyonların, İslami bir çehreye bürünmeye başladığı dikkati çekmektedir. Cabbar İşankul bununla ilgili olarak, atalar kültünü temsil eden yardımcı ve koruyucu ruhun, medeni dönemde uhrevi dünya ile insanları birbirine bağlayan bir kimliğe büründüğünü söyler.[75]

"... tanrılar kendi adlarıyla işin içine karışmazlarsa da, görünümleri, kahramanın koruyucularının, düşmanlarının ve arkadaşlarının figürlerinde hala

[74] Yaşar Kalafat, *a.g.e.*, s. 17.
[75] Cabbar İşankul, "Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabındaki Mitolojik Motifler", Aktaran: Selami FEDAKAR, *Milli Folklor Dergisi*, C. 7, S. 52, s. 66.

belirmektedir. Kamufle edilmişlerdir ya da daha iyisi düşmüşlerdir ama görevlerini yapmayı sürdürürler."[76]

Burada söz konusu edilen durum, eski Türk inanç sistemi içerisinde yer alan bazı yardımcı ve koruyucu iyelerin, kabul edilen yeni dinin etkisiyle Hızır'a dönüşmesinin yanında, toplumsal birtakım ihtiyaçlara cevap veren muhtelif inanç unsurlarının da Hızır şeklinde yeniden tasvir edilmesidir. Türklerin eski inanç sistemleri çerçevesinde yer alan yardımcı ve koruyucu ruh ile iyeler, İslami düşünüş tarzıyla yeniden şekillenerek ak sakallı bilge Hızır mahiyetinde kendini göstermiştir.

Mustafa Duman da yazdığı bir makalesinde bu durumun, *"... ruh faktörünü simgeleyen kişi, çoğu kez yaşlı bir adamdır. Zaman zaman 'gerçek' bir ruh, yani ölmüş bir kişinin hayaleti, nadiren de, grotesk, cücemsi figürler ya da konuşan bilge hayvanlar bu roldedir"*[77] düşüncesi kapsamında değerlendirilmesi gerekliliğine inanır.

Bu doğrultuda Mustafa Duman, ruh arketipinin halk anlatmalarında yardımcı gücün karşılığı olarak insani boyutuyla temsil edilmesini ve onun işlevsel bir ihtiyacın sonucunda ortaya çıkan bilge hayvan tipinde belirmesini, psikolojik temelleri bulunan ve buradan da halk anlatmalarına yansıyan bir durumun sonucu olarak düşünür.

Arapça kökenli bir kelime olan Hızır, hemen hemen bütün kaynaklarda bir isim değil, "yeşil, yeşil dal veya yeşilliği çok olan yer" anlamına gelen "el-Ahdar" kelimesinden türeyen, "el-Hadır" şeklinde kullanılan bir lakap olarak değerlendirilmiştir. Bu lakabın kullanılmasının sebebi ise, Hızır'ın oturduğu verimsiz, kuru yerlerin yeşerip dalgalanması yönündeki yaygın inançtır.[78]

---

[76] Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Çev.: Sema Rifat, Om Kuram Yayınevi, İstanbul 2001, s. 244.
[77] Mustafa Duman, "Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz", *Milli Folklor Dergisi,* C. 12, S. 96, 2012, s. 197.
[78] Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru,* s. 253.

Hızır, Türkler arasında farklı adlarla da anılmaktadır. Gök sakallı, Ak sakallı, Altın sakallı koca, bu adlardan bazılarıdır. Bahaeddin Ögel'e göre, Türklerin eski inançlarındaki bu sakallı kocaların yerini, İslamiyet'te önemli bir yeri olan Hızır almıştır.

"Eski Türk kocaları, ad değiştirerek Hızır tanıtması ile ortaya çıkmışlardı. Türk edebiyatı ile şehir kültürlerinde Hızır, İslamiyet salı ve anlayışı ile devam etmişti." [79]

Hızır'dan bir kült olarak söz edildiği zaman, bunun ilâhiyat ve tasavvuf kaynaklarında yer aldığı biçiminden farklılık arz eden birtakım hususiyetlerin ortaya çıktığı görülür. Çünkü halk inançlarında Hızır, sadece bir peygambere ilâhi sırları açıklayan seçkin bir kul ya da bazı insanlara tasavvuf yolunu açarak onları talim ve terbiyesi dairesine alan bir gaip eren, bir mürşit değildir. Halk inançlarının bünyesinde, Hızır'ın sözü edilen bu mahiyetlerinden de geniş ölçüde izler görülmekle birlikte, daha geniş manada o, her başı sıkışıldığında kendisinden yardım beklenen, bu yardımın sağlanması için de belli yollara, merasimlere başvurulan, insanüstü gizli bir güçtür.

"Özellikle Hızır, bütün ümit ve imkânların tükendiği, çarelerin sona erdiği durumlarda yardıma çağrılan ve çağrıldığında da mutlaka geleceğine inanılan, sonsuz güce sahip semâvi bir kurtarıcıdır. Türkçedeki 'Kul sıkışmayınca (yahut daralmayınca) Hızır yetişmez', 'Hızır gibi yetişti' ve benzeri atasözü ve deyimler, hep bu halk inancının bir ifadesidir. Bu itibarla Hızır'ın bütün İslâm milletlerinin folklorundaki en canlı, en maruf sima olup, bilhassa Türkler içinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra en çok bilinen bir kimse olduğunu söylemek hiç de mübalağalı sayılmaz. O kadar ki, bugün bazı folklor araştırıcılarının tesbitlerine göre, Anadolu Türkler'inin büyük bir çoğunluğunun, Hızır veya Hızır İlyas'a inandığı, yardımını sağlayacağından mutlaka emin bulunduğu ileri sürülmektedir. Hattâ, hayatta hiç olmazsa bir defa, başına gelen bir felâketten Hızır aracılığıyla kurtulduğuna, yahut

[79] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s. 89.

Hızır sâyesinde bir nimete, bir mevkie eriştiğine inanmayanın, hemen hemen yok denecek kadar az olduğu da belirtilmektedir."[80]

Hızır dairesinde görülen inanç ve inanışların bu derece güçlü ve yaygın oluşunun tek değilse bile, en önemli sebebinin psikolojik temelli olduğu düşünülür. Çünkü yaygın kanaate göre, tarihin en eski devirlerinden bugüne kadar toplumsal yönü olan hemen her insan, çaresizlikten bunaldığı, umutsuzluğa düştüğü zamanlarda, ihtiyaç olarak insanüstü uhrevi bir varlığın, ilâhi bir gücün zuhur edip olumsuzlukları bertaraf edeceğine inanma temayülü göstermiştir. İnsanın, ihtiyaçlar doğrultusunda bu yönde beliren eğilimi, İslam milletlerinde ak sakallı ihtiyar, Hızır, derviş gibi muhtelif adlarla anılan tipte ifade bulmuştur.

Bu sebeple halk inançları, toplum nazarındaki fertlerin ihtiyaçları ve eğilimleri doğrultusunda bir Hızır tipi tasavvur ederek ona birtakım da fonksiyonlar yüklemiştir.

Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* adlı eserinde halk inançlarında Hızır'ın sağladığı fonksiyonları, dört başlık halinde inceleyerek konu hakkında birtakım tespitlerde bulunmuştur. Onun tespitlerinden hareketle halk inançlarında Hızır'ın zor durumlarda ve felaketlerde yardımcı olduğu, iyileri ödüllendirip kötüleri cezalandırdığı, bereket ve bolluğu sağladığı, savaşlara katıldığı yönünde fonksiyonları olduğu görülür. Bunların içinde en dikkat çekici olanı ve Hızır dendiği zaman akla ilk geleni, "zor durumlarda yardımcılık ve felâketlerden kurtarıcılık" fonksiyonudur.[81] Bu fonksiyonun önem kazanmasının sebebi olarak da yukarıda sözü edilen psikolojik hususlar düşünülebilir.

Türk edebiyatının muhtelif mahsullerinde karşılaşılan Hızır'ın zor durumlarda ve felaketlerde yardımcı olması fonksiyonu, onun tipinin çehresini ve karakterini belirleyen ana fonksiyon olarak dikkati çeker. Destanî roman, efsane,

[80] Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985, s. 101-102.
[81] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.,* s. 103-112.

halk hikâyeleri ve masal verimlerinde Hızır, sürekli olarak kahramanları ölümden kurtaran, türlü kötülüklerden koruyan, içinden çıkılmaz güçlüklerden sıyıran bir tip şeklinde tezahür eder. Ayrıca, Hızır'ın bu fonksiyonunun, özellikle yolculukların güç şartlarda yapıldığı eski devirlerde, yolculara yardımcı olmak, yol göstermek şeklinde de ortaya çıktığı görülür. Hızır, halk hikâyelerinde ve masallarda yolunu kaybeden kahramanlara yol gösterdiği gibi onları çeşitli tehlikelerden de korur.[82]

Anadolu Türk halk inançlarında Hızır'ın üstlendiği ikinci fonksiyonun, iyiliksever, güzel ahlâklı ve dürüst insanları ödüllendirip kötü hasletli insanları ise cezalandırmak olduğu görülür. Halk inançlarına göre, Hızır kimi zaman karşılaştığı birtakım kimseleri bazı denemelere tâbi tutmakta, çoğu defa onlara çirkin, kötü, özensiz veyahut fakir kimse kılığında görünerek çeşitli isteklerde bulunmaktadır.

Onun bu isteklerini hoş karşılayıp güzellikle yerine getirenler, en kısa zamanda ödüllendirilirken; aksilik ve kötülükle karşılık verenler ise, çeşitli zararlara ve felâketlere uğramaktadırlar. Ahmet Yaşar Ocak, Anadolu'da Hızır'a kötü muamelede bulunanların uğradıkları felâket ve zararları dile getiren birçok menkıbe ve efsane olduğunu nakleder. Bunlar ekseriyetle, yangın, sel ve zelzele cinsinden birtakım afetler ile mevkiinden, canından, elindeki servetinden olma gibi musibetler olarak görülür.[83]

Türk halk inançlarında Hızır'ın fonksiyonlarından birisi de, bereket ve bolluk kavramıyla çok sıkı bir şekilde ilgili görülmesidir. Bu yüzden halk arasında bolluk, bereket kavramları söz konusu edildiğinde "Hızır uğramış", yahut "Hızır'ın eli değmiş" gibi deyimler kullanıldığı görülür. Halk inanışlarında onun bereket, uğur getirdiği, darda kalanlara yardım ettiği, kendisine rastlayanların ne dilerse onu gerçekleştirdiği, fakir insanları zengin kıldığı, mevki sahibi yaptığı gibi yaygın kanaatler vardır. Ayrıca, kendisine sadaka ve yiyecek verenlerin keselerine ve

[82] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.,* s. 103-107; Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, s. 253; Bahaeddin Ögel, *a.g.e.,* s. 93-97; Özkul Çobanoğlu, *a.g.e.,* s. 143-162; Mustafa Duman, *a.g.m.,* s. 198-200.
[83] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.,* s. 107-109; Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru,* s. 253; Özkul Çobanoğlu, *a.g.e.,* s. 143-150.

erzaklarına sürekli artma, hiç eksilmeme hassası (bereket) vermektedir. Türklerdeki Hıdrellez merasimlerinin, eğlencelerinin çoğunun onun bu fonksiyonundan faydalanmaya yönelik olduğu düşünülür. Çünkü Hıdrellez gecesi, halk nazariyesinde Hızır ile İlyas'ın birbirine uzun süre hasret kaldıktan sonra dünya üstünde kavuştuklarına inanılan gece olarak kabul edilir.[84]

Hızır'ın Türk inançlarında gerçekleştirdiğine inanılan fonksiyonlarından sonuncusu da savaşlara katılmasıdır. Hızır etrafındaki anlatıların, yaygınlık kazandığı zamanlardan birinin de savaş dönemleri olduğu şüphesizdir. Hızır'ın, savaşlara katılarak zor durumdaki Müslümanlara yardımcı olduğu inancının, yaygın bir kanaat olarak çok eskilerden beri bütün İslâm dünyasında paylaşıldığı görülür. Çok uzak tarihimize gitmeden, daha İstiklâl savaşı boyunca özellikle de Çanakkale'de Türk askerlerine yardımcı olduğu düşünülen birçok Hızır menkıbesi hâlâ anlatılır. Aynı şekilde, Türk evliya menakıbnamelerinde de Hızır'ın Müslüman askerlere savaşlarda yardım ettiği ifade edilen anlatılara rastlanır. Ayrıca, Hızır'ın savaşlarda yardımcı olması inancının yanında, Türklerin cihan hâkimiyeti düşüncesinin İslamiyet'le birleşmesinden sonra başka telakkilerin de ortaya çıktığı görülür. Bazı kaynaklar, Türklerin cihan hâkimiyeti düşüncesinin İslamiyet'le birlikte, bünyesine "gaza" ve "fetih" anlayışını katmasından sonra savaşlarda, ilâhi bir güce duyulan ihtiyacı karşılayan yardımcı figürün, İslamiyet'in kabulünden önce Oğuz Kağan'a yol gösteren "gök yeleli bozkurt" olarak görüldüğü yönündeyken, İslamiyet'le birlikte bunun Hızır'a dönüştüğü düşüncesidir.[85]

Türk halk inançlarında Hızır'ın, genel portresine bakıldığında öncelikle onun bir peygamber olarak düşünüldüğü görülür. Kaynaklarda ve anlatılarda, onun Hızır Peygamber, Hızır Nebî ve Hızır Aleyhisselâm olarak ifade edilmesi de bunu gösterir. Yine, Hızır'ın Türk inanç sisteminde Âb-ı Hayat'tan içtiği için ölümsüzlüğe kavuştuğu, yeryüzünde kendini tanıtmadan değişik kılık ve fizik görünümlerde

[84] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.,* s. 109-110; Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru,* s. 110-111; Yaşar Kalafat, *İslâmiyet ve Türk Halk İnançları,* Berikan Yayınları, Ankara 2009, s. 94; Özkul Çobanoğlu, *a.g.e.,* s. 143-150.
[85] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.,* s. 110-111; Mustafa Duman, *a.g.m.,* s. 198-199; Özkul Çobanoğlu, *a.g.e.,* s. 143.

insanlar içine karıştığı; kara, deniz ve havada Allah'ın vekili ve emîni olduğu, bu neticeyle de bu üç sahada dilediği yere ulaşacağı yönünde telakkilerin çok yaygın olduğu görülür.[86] Türk halk inançları, genellikle Hızır'ı yeşil elbise (bazen da beyaz) giyen, boz veya kır bir ata binen, yüzü kimi zaman örtülü, kimi zaman açık, elinde mızrak yahut kamçı taşıyan bir atlı şeklinde düşünmüş, aynı zamanda da istediği her kılığa, her yaşa girebilen biri olarak tasavvur etmiştir. Onun en çok da ak saçlı, ak sakallı bir ihtiyar derviş kılığına girdiği görülür. Bütün bunlara ilâve olarak, İslam öncesi eski Türk destan ve masallarında kılık kıyafet ve görünüş itibariyle olduğu kadar, bazı vasıfları itibariyle de Hızır'ı andıran bir ak sakallı, beyaz elbiseli ihtiyar figürünün varlığından da söz etmek gerekir.[87]

Hızır'ın portresi hakkında, Bahaeddin Ögel'in de tespitleri vardır. Ögel'in, *Türk* Mitolojisi adlı eserinde, Hızır'ın atı, giyimi ve asâsından bahsettiği görülür.

Onun vermiş olduğu bilgilerden hareketle Hızır'ın, başı bir hayvan başı ile süslenmiş söğüt ağacından bir asâsı olduğu, Türk geleneklerine göre ak, boz ve kır atlara bindikleri, atlarının eyerinin kuskununun gümüşten olduğu ve Türklerde yaygın olarak hakanlara göre bir renk olan ak renkte giyindiği anlaşılır.[88]

Beyaz renk ayrıca, mitolojide Tanrı'yı simgelediği, onun simgesi olduğu için halk anlatılarında Hızır'ın, dervişlerin ak sakallı olmaları ve genellikle beyaz renkli kıyafetler, atlaslar giymeleri; onların Tanrı ile ilişkisini dolayısıyla da kutsallığını ifade etmektedir. Hikâyelerde Hızır gibi atı da siyah ya da beyaz olarak görülebilmektedir. Hızır'ın atının renginin ak olması, Hızır gibi atın da kutsallığını göstermektedir.[89]

Atlı Hızır tipine bazı İslami kaynaklarda yer veriliyorsa da asıl atlı Hızır tipi, Türk inançlarında görülür. Bunun sebebi olarak at unsurunun, eski Türk

[86] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.* s. 112; Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 177; Özkul Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 143.
[87] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, s. 113; Özkul Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 143.
[88] Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 92-93.
[89] Emine Aydoğan, *a.g.e.*, s. 115.

inançları, bilhassa Şamanist geleneklerle ilgili olması görülebilir. Gerek eski Türklerde gerekse Moğollarda fevkalâde kudretlerle donanmış sayılan şamanlar, hep boz veya kır atlı kişilerdir.[90]

Bu sebepledir ki, Türk destan, hikâye ve masal gibi anlatı mahsullerinde, kahramanlar daima atla beraber düşünülmüşler, onsuz yarım görülmüşlerdir.

Verilen bilgiler doğrultusunda Hızır tipi ile ilgili olarak, gerek onun fiziki portresi gerekse de yansıttığı fonksiyonları itibariyle hem eski doğu, hem İslami, hem de Türk hususiyetlerini yansıtan karma bir portreye sahip olduğu sonucuna varılabilir.

Çalışmamızın bu bölümünde ekseriyetle, Türk halk inançlarındaki ak sakallı ihtiyar ve Hızır'a dair telakkiler genel mahiyetiyle ortaya konuldu. Bütün bunlara ilave olarak, Halk anlatı geleneğinde ortaya konulan mahsullerde de ak sakallı ihtiyar, derviş, pir ve Hızır tipini bahis konusu etmek gerekir. Nitekim biz, Türk inançlarına göre ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır'ın oldukça tam bir portresini de destanî roman, halk hikâyeleri, masallarda ve efsanelerde buluruz.

Ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır, Türklerin birtakım eski inançlarıyla ilgili görülmekle birlikte, İslâmi telâkki ve geleneklerden de beslenerek halk inançlarında yaşadığı biçimiyle anlatılarda yer almıştır. Ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır etrafında meydana gelmiş bu kült esasında, Türklerin ve diğer İslâm milletlerinin yayıldığı geniş coğrafyada ve tarihi süreç içerisinde, çok çeşitli kültür ve inanç sistemlerinin katkılarıyla Müslüman kültürü çerçevesinde ortaya çıkar. Bundan dolayıdır ki Türkler ve diğer Müslüman topluluklar, uzun bir tarih devresinde ortaya koydukları edebi mahsullerin çeşitli türlerinde, bu gerçeğe uygun biçimde ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır'a bağlı inançlarını yansıtmıştır.

---

[90] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, s. 114.

Halk anlatmalarında ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipinin önemli bir yer tuttuğunu görmek zor olmadığı gibi, muhtelif adlarla ortaya çıkan bu kişilerin, anlatılarda ekseriyetle yardımcı tip olarak yer aldığı görülür.

Halk edebiyatında âşık tarzı incelendiği zaman Âşık denilen pek çok halk şairinin, rüyalarında Hızır tarafından sunulan bir aşk dolusu içmeleri sonucunda âşık oldukları ve uyandıklarında deyişler söylemeğe başladığına inanıldığı görülmektedir. Bazı defa da bu doluyu sunan, Hızır yerine bir pir veya derviştir. Bu kişiler, o âşığa bade sundukları gibi mukadder sevgilisini de gösterir. Ayrıca halk hikâyelerini anlatan kişiler, hikâyelerini "ustamızın adı Hıdır, elimizden gelen budur" kalıp sözüyle sona erdirirler. Bu hikâyelerin kahramanına da yine rüyasında aşk badesini içiren çoğu defa Hızır'dır.[91] Âşıklık geleneğindeki bu temel yeri dolayısıyla hemen her âşıkın Hızır, Hızır-İlyas ve Âb-ı Hayat'tan bahsettiği örneklerle karşılaşmak mümkündür. Hızır, İlyas, Hızır- İlyas, Ab-ı Hayat gibi bu kavramların, âşık tarzına ait örneklerde hemen bütünüyle halk inançlarını yansıtır bir biçimde ele alındığı görülür.[92]

İslami dönem Türk edebiyatının en ilgi çekici ve gelişmiş örneklerinden birini de destanî romanların oluşturduğu görülür. Bu destanî romanlar arasında; Battalnâme, Ebûmislimname, Dânişmendnâme, Saltıknâme, Köroğlu Destanı ile Orta Asya'nın muhtelif bölgelerinde ve çeşitli Türk toplulukları arasında meydana gelmiş Manas Destanı, Alpamış Destanı gibi örnekler bulunur.[93]

Yazılı veya şifâhi olarak günümüze kadar gelebilen bu gibi destanî roman örneklerinde, dikkat çekici bir biçimde Hızır veya Hızır İlyas'a rastlanır. Hızır veya

---

[91] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.,* s. 181; İlhan Başgöz, *Folklor Yazıları*, Adam Yayınevi, İstanbul 1986, s. 25-26; Umay Günay, *Türkiye' de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1986, s. 116-117; Mehmet Emin Bars, "Kerem ile Aslı Hikâyesinde Olağanüstülük Motifleri", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S. 1, 2010, s. 24-25.

[92] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.,* s. 182-184; Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş,* s. 30, 49, 252; Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1978, s. 204.

[93] Türk edebiyatında destanî romanlara dair geniş bilgi için bkz. Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi,* Ötüken Yayınları, Ankara 1981, s. 254-258; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi,* C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 495-539.

Hızır İlyas'ın, bu destanî romanlarda kahramanların yardımcısı, kılavuzu olduğu ve onların her başları sıkıştığında yahut tam ölümle burun buruna geldiklerinde ortaya çıkarak kurtarıcı fonksiyonunu üstlendikleri görülür. Bununla birlikte, bu destanî romanların çoğunda, Hızır'ın savaşta yaralanıp ölmek üzere olan kahramanları tedavi ettiği, vücudundan ayrılan uzuvlarını yerine koyarak, eski haline getiren biri olarak görüldüğü de olur. Ayrıca, bazı destanî romanlarda kahramanlara yardımcı olmanın, bazen Hızır ortaya çıkmadan, daha önce onlara öğrettiği bir duayı okumak şekliyle gerçekleştiği de olur. Destanî romanlarda bazen de Hızır'ın, yerini başka mukaddes şahsiyetlere, Hz. Ali ve Hz. Muhammet'e bıraktığı görülür.[94]

Türk anlatı geleneği içerisinde yer alan halk hikâyeciliği ve masal edebiyatlarının ise gerek muhteva zenginliği, gerek sayı itibariyle halk edebiyatının en bereketli mahsul verdiği sahalar arasında bulunduğu görülür.

Halk hikâyelerimizde ve masallarımızda da tıpkı destanî romanlarda olduğu gibi, kahramanların daima yardımına koşan bir tip olarak "ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır" gibi muhtelif adlar topluluğu ile karşılaşılır. Halk anlatmalarından özellikle halk hikâyeleri ve masallarda ak sakallı ihtiyar, derviş, pir, Hızır gibi adlarla ortaya çıkan bu kişiler, yardımcı tip konumundadır. Onun, her iki türde de kahramanları himaye edici bir rol üstlendiği görülür. Halk hikâyeleri ve masallarda bu tipler, kahramana dua eder, onların arzularının yerine gelmesini sağlar, umutsuzluğa düştükleri zamanlarda ortaya çıkıp bazen yenilmezlik kazandırır bazen de onu ölümlerden kurtarır ve hedefine zamanında yetişmekten ümidini kestiği bir sırada da göz açıp kapayıncaya kadar kahramanı istediği yere ulaştırır. Onlar, hikâye ve masal kahramanlarına yaptığı bu iyiliklerin yanında, onların düşmanlarına da çeşitli cezalar verir ve kahramanların arzularını yerine getirmeye onları mecbur bırakır. Çok defa,

[94] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, s. 185-191; Nedim Bakırcı, "Eflatun Cem Güney'in Masallar Adlı Kitabında Yer Alan Metinlerde Mitolojik Unsurlar", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 4, 2014, s. 198-200.

bütün bunları aniden ortaya çıkarak yapar ve işini bitirir bitirmez de hiçbir karşılık beklemeden ortadan kaybolur.[95]

Tüm bu anlatılanların yanında halk hikâyelerinde bu tiplerin; kahramanların doğumunu sağladıkları, doğan kahramana ad verdikleri, kahramanların rüyalarına girerek onlara aşk dolusu içirip âşık olmalarını gerçekleştirdikleri, sevgiliyi aramak için yolculuğa çıkmalarına vesile oldukları da görülür.[96]

Halk hikâyelerinde ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipleri hususu, son bölümde örnekler üzerinden bütün açıklığıyla görülebilecek durumdadır.

Masallara tekrar gelindiğinde, onlarda da ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır'ın değişik yönleri, kendilerini teşekkül ettiren halkın, inanç ve değer hükümlerini yansıtacak biçimlerde ortaya konur. Halk hafızası, hikâyelerde ve destanî romanlarda olduğu gibi, masallarda da kahramanı karşılaştığı güçlüklerde yalnız bırakmaz; karşısına bu yardımcı tipleri çıkararak, üzerine aldığı işi nasıl başarması gerektiğini ona gösterir. Masallarda kahramanlar, ak sakallılara ihtiyaç duydukları anda dua ederler ve onlar anında kahramanların yanında olur. Kahramanlar, bu ihtiyarlar sayesinde engelleri aşarak başarıya ulaşır. [97]

Ayrıca, İslâmi devirde teşekkül eden bazı Orta Asya Türk masallarında da ak sakallı, beyaz elbiseli ihtiyar tipi ve Hızır birlikte görülürken; Orta Asya Türk masallarındaki bu Hızır tipinin İslamiyet'le birlikte ortaya çıktığı, beyaz elbiseli ihtiyar tipinin ise İslâm öncesi devirde Orta Asya Türk inançlarında mevcut olduğu kanaati yaygındır:

---

[95] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.,* s. 191-192; Nedim Bakırcı, *a.g.m.,* s. 39-40; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 93-97.

[96] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.,* s. 192; Ali Berat Alptekin, *a.g.e.,* s. 33.

[97] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.,* s. 194-197; Eflatun Cem Güney, *Dede Korkut Masalları,* Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1958, s. 5-23; Nedim Bakırcı, *a.g.m.,* s. 39-40.

"Bahaeddin Ögel eski Uygur masallarında bu 'beyaz elbiseli ihtiyar' motifinin bulunduğunu, bunun kısmen Maniheist etkilere bağlanabileceğini, bununla beraber eski Türk inançlarının da etkisi olduğunu kabul etmek gerektiğini belirtiyor. Ona göre bu motif, Altay ve Sibirya masallarının her tarafını kaplamıştır. İslâm öncesi devirlerde Türk masallarında mevcut olan ve sadece ad verme töreninde ortaya çıkan bu beyaz elbiseli ihtiyar figürünün, İslamî dönemde Hızır'la birleştiği, böylece onun isim verme törenlerindeki rolünün de Hızır'a yüklendiği söylenebilir."[98]

Efsane mahsullerine bakıldığında Türkler, daha Orta Asya'da iken birtakım efsanelerin teşekkül etmeye başladığı bilinir. Onlar, Anadolu'ya geldikten sonra da burada bazı efsaneleri vücuda getirdikleri ve bu geleneğin yüzyıllar boyu devam ederek günümüze kadar sürüp geldiği görülür. Bu efsaneler, ekseriyetle Türklerin eski inançlarında da kutsal atfedilen bazı varlıklar olarak bilinen göller, dağlar, tepeler, nehirler, kayalar vs. ile ilgilidir.[99]

Bunlar arasında Hızır'ı konu edinenlerin de sayısının bir hayli fazla olduğu görülür.[100] Ayrıca, Anadolu'daki bazı kaplıca, göl, su kaynakları etrafında ortaya çıkmış Hızır efsanelerine rastlanıldığı gibi, bazı Eski Anadolu efsanelerinin Türk efsaneleri haline getirilmiş şekilleri arasında Hızır'ı konu edinenlerin olduğu da görülür.[101]

Anadolu'da ihtiyar derviş ve Hızır etrafında teşekkül eden inançlar, bugün de halk arasında Hızır efsaneleri olarak anlatılıp varlığını ve yaygınlığını korumaktadır. Efsanelerde de ihtiyar dervişlerin ve Hızır'ın muhtelif fonksiyonları, kendilerini meydana getiren halkın bu hususdaki inanç ve telakkilerini yansıtacak biçimlerde ortaya konur. Onlar, efsanelerde yardımcı olma, koruyuculuk, bazı

---

[98] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.,* s. 196.
[99] Bu efsaneleri ihtiva eden eserlerden bazıları şunlardır: Cevat Şakir Kabaağaçlı, *Anadolu Efsaneleri,* Bilgi Yayınevi, Ankara 1992; Hüseyin Namık Orkun, *Türk Efsaneleri,* Çınar Yayınları, İstanbul 1943; Saim Sakaoğlu, *101 Anadolu Efsanesi,* Damla Yayınevi, İstanbul 1979.
[100] Ayrıntılı bilgi için bkz. Saim Sakaoğlu*, Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu,* Milli Folklor Araştırma Dairesi, Ankara 1980, s. 131-133.
[101] Saim Sakaoğlu, *a.g.e.,* s. 162; Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru,* s. 62.

sınamalara tabi tutma ve bunun neticesinde ödül ya da ceza verici olma, kazanç, bereket sağlama, yol gösterici olma, göz açıp kapayıncaya kadar yer ve mekân değiştirme, ölümsüz olma vb. vasıflarını devam ettirir.

Türk halk inançları ve anlatıları çerçevesinde ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır ile ilgili olarak, çalışmanın bu bölümünde ortaya konan genel mahiyetteki telâkkilerin ardından söz konusu tipler, halk hikâyeleri üzerinden ele alınıp incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEZ KAPSAMINDA İNCELENEN HALK HİKÂYELERİNDE AKSAKALLI İHTİYAR, DERVİŞ VE HIZIR

3.1.İncelenen Hikâyelerin Özetleri

3.1.1. Kerem ile Aslı Hikâyesi'nin Özeti[102]

Isfahan Şahı ile sarrafının yıllardan sonra çocukları olur. Çocuğun adını Kerem, kızın adını Aslı koyarlar. Kerem, Isfahan şahının oğludur; Aslı da Keşiş'in kızıdır.

Kerem, babasının sarrafı olan Keşiş'in kızı Aslı'ya âşık olur. Şah, Keşiş'ten kızı oğluna ister. Keşiş, şahın dileğini açıkça reddedemediği için bir mühlet diler ve hanımına danışır. Hanımı müsaade etmeyince Keşiş, karısını ve kızını alıp memleketten gizlice kaçar. Bunun üzerine, Kerem de Aslı'nın peşinden yollara düşer. Anadolu'nun birçok şehir, dağ ve yaylalarını böylece dolaşır. Yanında sadık arkadaşı Sofu vardır. Kerem, her gittiği yerde rastladığı kimselere, dağlara, taşlara, ırmaklara, dağlardaki hayvanlara saz çalar, onlardan Aslı'nın izini sorar. Yıllarca süren bu gurbet ateşinde pişe pişe olgunlaşır, keramet sahibi bir "halk âşığı" olur. Tanrı, onun her dileğini yerine getirir, önüne çıkan engeller kalkar, dağların karı, dumanı gider; ırmaklar geçit verir, beddua ettiği kimseler ya da nesneler harap olur.

Kerem, yıllarca Aslı'yı aradıktan sonra Kayseri'de onlara yetişir. Aslı Kerem'e yüz vermemektedir. Kerem, bunun üzerine kendi sevgisinin üçte birini olsun Aslı'ya vermesini Tanrı'dan diler; duası kabul olunur, Aslı da Kerem'e âşık olur. Bir gece gizlice kaçmak isterlerse de buluşamazlar. Keşiş'in ahbabı olan Kayseri Beyi'nin adamları, Kerem'i tutarlar; Kerem onlara "Hak aşığı" olduğunu ispat edince Bey, Keşiş'e kızı Kerem'e vermesini emreder.

[102] Ali Duymaz, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, adlı eserden faydalanılmıştır.

Bunun üzerine, iki sevgilinin nikâhları kıyılır; fakat kızını Kerem'e yâr etmemeğe ahdetmiş olan Keşiş; Aslı'ya, son düğmesine kadar çözüldükten sonra tekrar kendiliğinden iliklenen sihirli bir gömlek giydirir. Bunu gören Kerem, sazını eline alıp Allah'a dua eder. Duası kabul olan Kerem, secdeden başını havaya kaldırdığında görür ki Aslı'nın düğmeleri çözülmeye başlamıştır. Kerem, Aslı'ya benim yedi yıllık hasretim diyerek sarılır, iki sevgili muradına erer.

3.1.2. Tahir ile Zühre Hikâyesi'nin Özeti[103]

Geçmiş zamanda zengin, şöhretli, malı mülkü, her şeyi yerinde bir padişah vardır. Ancak, padişahın çocuğu olmamaktadır. Doktorlara gitmiş; ancak derdine çare bulamamıştır. Bir gün veziri ile çarşı pazara dolaşmaya çıkar. Rastladıkları ve bana kim bana bin altın verirse tanrı onun muradını versin diyen bir dilenciye para verir. Oradan ayrılıp bahçeye doğru giderler ve bir ağacın altında otururlar. İleride, bir ağacın altında oturmuş yaşlı bir derviş görürler. Derviş, padişah ve vezirin çocuğunun olmadığını, evlat istediklerini bilir. Bunun üzerine de cebinden bir elma çıkarır ve ikiye böler. Bu elmaları yerlerse çocukları olacağını, padişahın kızı, vezirin oğlu olacağını; fakat oğlanın adını Tahir, kızın adını Zühre koymalarını ve onları asla ayırmamalarını, daha sonra da birbiriyle evlendirmelerini söyler. Padişah da vezir de çok sevinir. Akşam elmayı yerler ve dokuz ay on gün sonra padişahın bir kızı, vezirin de bir oğlu olur.

Tahir ile Zühre birlikte büyür, en tanınmış hocalardan ders alır. On yaşında geldiklerinde, Zühre'nin gönlü Tahir'e düşer ve uyurken Tahir'i öper. Tahir çok kızar, çünkü kardeş olduklarını sanır. Bir gün Zühre Tahir'i yine öper ve Tahir de Zühre'yi döver. Zühre o kadar üzülür ki Allah'a, "Allah'ım benim sevgimin yarısını Tahir'e ver" diye dua eder. Tahir de Zühre'ye âşık olur. Bu defa da Zühre kendini naza çeker.

[103] Fikret Türkmen, *Tahir ile Zühre,* (Yazma Nüsha), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1998, adlı eserden faydalanılmıştır.

Ancak kardeş olmadıklarını öğrenen Tahir ile Zühre günden güne bir birine daha çok bağlanırlar. Saz çalmasını da öğrenen iki âşık birbirlerine türkü söylerler. Bir gün, padişahın Arap kölesi bunların birbirilerini sevdiklerini öğrenir ve onları gizlice dinler. Arap köle, tüm duyduklarını hem padişaha hem de onun karısına anlatır.

Padişah, bunu duyunca her ne kadar kızını Tahir'le evlendirmenin zamanı geldiğini düşünse de karısı, kızının Tahir ile evlenmesini istememektedir. Padişah, kendi gözleriyle olup biteni görünce onları evlendirmeye karar verir. Padişahın karısı, bu evliliği istemediği için sihirbaz cadının yaptığı şerbeti padişaha içirince padişah da Tahir'den soğur ve onu saraydan kovar. Aşkı ile yanıp tutuşan Tahir, Zühre'nin köşkünün önüne gelerek sitem dolu türküler söyler. Zühre, her şeyi dadısından öğrenir ve Tahir'e açıklar. Arap köle, bunları görünce yine padişaha haber verir. Bu sefer padişah, önce onu öldürtmek isterse de bu düşüncesinden vazgeçip Mardin'e sürer.

Mardin'de yedi yıl kalan Tahir, bir gün Allah'a dua eder ve onu zindandan kurtarıp sevgilisine kavuşturmasını ister. Duası kabul olur ve siyah atıyla Hızır gelir, onu atına alıp Zühre'nin köşkünün önüne getirir. O günden sonra her gece, gizli gizli buluşup görüşürler. Fakat Arap köle, onları yine görür ve durumu padişaha haber verir. Tahir, bunun üzerine bir sandala konularak nehre bırakılır.

Tahir'in bırakıldığı nehrin devamında da Göl Padişahının sarayı vardır. Zühre, bunu bildiği için Göl Padişahının kızına mektup yazar ve Göl Padişahının kızları da onu bulurlar. Göl Padişahın üç kızı da Tahir'e âşık olur ve bir gün onu paylaşamadıkları için kavga ederken bunu duyan Tahir, oradan kaçar. Geldiği bir çeşme başında abdest alıp namaz kıldıktan sonra uyuya kalır. At sesiyle uyanınca yanında bir derviş görür. Yine ata biner ve gözlerini kapatır. Gözlerini açtığında, kendisini Zühre'nin köşkünün önünde bulur.

Tahir, dadısının yanına gider ve ondan Zühre'nin evleneceğini öğrenir. Bunun üzerine kadın esvabı ile düğüne gider, Zühre'ye ulaşır ve ertesi gün hamamda buluşmak üzere onunla anlaşır. Ancak Arap köle, Tahir'i tanır ve durumu padişaha haber verir. Padişah Tahir'i yakalatır. Padişah, Tahir'den mecliste onu ve kızını anmadan üç hane türkü söylerse kendisini affedebileceğini söyler. Tahir, iki hane söyler; fakat üçüncü hanede Zühre'nin içeri girdiğini görünce heyecandan şaşırarak onun adını geçirir. Padişah da onun boynunu vurdurmaya karar verir; ama Tahir, ruhunu Allah'ın alması için dua eder ve duası kabul olur.

Bunu gören Zühre, aklını kaçırır. Hekim'in tavsiyesiyle kendisine Tahir'in etini yedirmeye çalıştıklarını öğrenince Tahir'in mezarına gider ve Allah'a kendi ruhunu da alması için dua eder. Mezara gelen Arap köle de Zühre'ye âşık olduğu için kendini hançerle öldürür. Bir süre sonra âşıklara mezar yapılır. Arap köle de başuçlarına gömülür. Oradan geçenler, Zühre'nin mezarında beyaz bir gülfidanı, Tahir'in üzerinde ise kırmızı bir gülfidanı görürler. Arap'ın mezarında da kara bir çalı bitmiştir. Her sene âşıklar baltalarla o çalıyı keserler; ancak çalının yine bittiğini görürler. Ziyaretgâh olan mezarı da âşıklar ve bağrı yanıklar sürekli ziyaret ederler.

3.1.3. Elif ile Mahmut Hikâyesi'nin Özeti[104]

Çocuğu olmayan Buhara Şahı Murat Han, bir gün veziriyle dolaşmaya çıkar ve birlikte bir pınar başına gelirler. Murat Han ile veziri, pınardan su içer ve duydukları bir ses üzerine ak sakallı bir ihtiyarla karşılaşır. Ak sakallı ihtiyar, Murat Han'a bir elma verir ve bunu ikiye bölerek helaliyle yemesini ister. Bunun neticesinde çocukları olacağını ve adını kendisinin gelip koyacağını bildirerek ortadan birden kaybolur. Murat Han'a kutsal elmayı veren derviş, hanımının da rüyasına girerek ona da çocuk müjdeler. Dokuz ay sonra Murat Han'ın bir oğlu olur.

[104] Adnan Binyazar, *Elif ile Mahmut,* Doğan Egmont Yayınları, İstanbul 2014, adlı eserden faydalanılmıştır.

Dervişin isteği üzerine çocuğa ad konmaz. On beş yaşına kadar çocuk eğitilir, ilim ve irfan sahibi olur. Çocuğa ad verilmesi gerektiğini düşünenlerce bir meclis kurulduğu anda, aynı derviş çıka gelir ve çocuğa sorduğu birkaç muamma ile onu sınadıktan sonra ona, Mahmut adını koyar. Derviş, Mahmut'un annesine daha sonra oğluna vermesi için bir kılıç hediye ederek ortadan aniden kaybolur. Annesi, zamanı gelince dervişin verdiği kılıcı Mahmut'a verir.

Mahmut, bir gün çıktığı avda peşine takıldığı geyiğin ardından bir mağaraya gelir ve geyiği bir süre mağara içerisinde arar, bulamaz. Geyik onu mağarada kırklarla karşılaştırır. Kırklar, Mahmut'a üç bade içirir ve onu duvarda resmini gösterdikleri güzele âşık eder. Bir süre derdini saklayan Mahmut, babasının sarayındaki içağasının bir oyunuyla sırrını beyan eder ve âşık olduğu kızı, Elif'i, bulmak için yolculuğa çıkmaya karar verir.

Mahmut Gence'ye doğru çıktığı yolculukta Arap kızlarla karşılaşır, onları yener ve bazı dostlar da edinerek yoluna devam eder. Uzunca bir yolculuktan ve atlatılan çeşitli tehlikelerden sonra Mahmut, Gence'ye, Elif'in sarayına ulaşır. Mahmut, Elif'i alıp Buhara'ya dönmek istemişse de önce kızın ailesi hemen rıza göstermemiş, Mahmut bir süre Gence'de kalmıştır. Bir gün orada ava çıkan Mahmut, sevgilisinden daha önce aldığı bir tutam saçı suya düşürür ve düşen saçı bir balıkçı bulur. Balıkçı, suda yakaladığı balığın karnından çıkardığı saçı ulu orta herkese anlatınca, Ejderhan Beyi'nin bu saçtan haberi olur ve bir cadı vasıtasıyla saçın kime ait olduğunu öğrenmek ister. Cadı, saçın kime ait olduğunu öğrenmekle kalmaz, Mahmut'a derviş tarafından verilen kılıcın sırlarını da çeşitli hilelerle Elif'ten öğrenir, Mahmut uykudayken kılıcını kınından çıkarıp sarayın bahçesinde bir kuyuya atar, Elif'i de kaçırır.

Mahmut'un yolculukta edindiği dostları, Mahmut'tan haber alamayınca remil atarak Mahmut'un başının belada olduğunu öğrenir ve ona yardım etmek için saraya girer. Mahmut'un uyuduğunu ve kılıcın kınında olmadığını gören arkadaşları, kılıcı atıldığı kuyudan çıkartarak Mahmut'u uyandırır ve hep birlikte Elif'i bulmak

için yola çıkar. Mahmut, olağanüstü kılıcıyla Elif'i Ejderhan Bey'in sarayından kurtarır ve tekrar Gence'ye doğru yola çıkılır.

Günlerce yol gittikten sonra dinlenirlerken haramilerle karşılaşırlar ve haramiler, uykudaki Mahmut'un kılıcına el koyup Mahmut'u da kuyuya atar. Elif'i de esir alan haramilerden birisinin rüyasına pirler girer ve ondan Elif'i de Mahmut'u da serbest bırakmasını isterler. Haramibaşı, gördüğü rüyadan sonra onları serbest bırakır. Birbirine kavuşan sevgililer önce Gence'ye, oradan da Buhara'ya döner. Buhara'da kırk gün kırk gece düğünleri yapılacağı haberi, davul zurna ile herkese duyurulur.

3.1.4. Firdevs Şah Hikâyesinin Özeti[105]

Firdevs Şah'ın üç oğlu, bir de kızı vardır. Kızının adı Gatmer Çiçek'tir. Hazreti Hızır'ın sattığı gülü alan Gatmer Çiçek, onu kokladığı vakit hamile kalır. Çok geçmeden, Firdevs Şah'a kızının hamile olduğu haberi gizlice ulaştırılır. Kız da başından geçenleri babasına hikâye eder.

Vakti gelince, Gatmer Çiçek'in bir çocuğu dünyaya gelir. Padişahın adamları, çocuğu gizlice alarak ıssız bir ormana atarlar. Terk edilen çocuğu, Dertli Çoban bulur ve evine götürür. Çocuk biraz büyüdükten sonra, adını Dertli Kurbanî koyarlar. Sünnet olan Kurbanî, okula gider, hocaları ona, kısa bir zaman içinde bütün ilimleri öğretir. Bir süre sonra Kurbanî'nin sınıf arkadaşları, ona anne ve babasının gerçek anne ve babası olmadığını söyler. Dertli Çoban ve hanımı ile helâlleşen Kurbanî, bu sebepten gurbete çıkar.

Giderken, yolda Hazreti Hızır ile karşılaşır ve ona derdini anlatır. Tam bu sırada, Hazretî Hızır'ın oturduğu pınarın başına kırk derviş gelir ve ona; Allah'ın; üçler, yediler ve kırkların, sonra da Periler padişahı Gülşan'ın aşkına olmak üzere

[105] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, adlı eserden faydalanılmıştır.

sırasıyla üç bade içirir. Diğer yandan, Hazreti Hızır ve dervişler, aynı badeyi Periler Padişahının kızı Gülşan'a da içirir. Birbirlerini dervişin koltuğunun altından gören Kurbanî ile Gülşan, hemen o anda birbirine âşık olur.

Bir süre sonra uykudan uyanan Kurbanî, bir ağaç parçasını saz yaparak ilk şiirini söyler. Onun inlemesine gelen Hazreti Hızır, Kurbanî'ye gurbete çıkmasını tavsiye eder ve darda kaldığı zaman kendisinin ona yardımcı olacağını söyler. Kurbanî, gurbete çıkar. Gurbete çıkmış olan Kurbanî, yolda "kutu", "külah" ve "mühür" için kavga eden üç kişi ile karşılaşır. Kurbanî, bunların elinden üç sihirli eşyayı alır. Kurbanî, "Açıl sofram açıl," dediği vakit, her çeşit yiyeceğin olduğu bir kutu ile karşılaşır. O sırada, yanından geçen kervanbaşı ve adamlarını sofraya davet eden Kurbanî, onların da karnını doyurur. Yemekten sonra mührü de deneyen Kurbanî, o anda kırk Arap ile karşılaşır. Kurbanî, yoluna devam ederken Firdevs Şah'ın kızı Gatmer Çiçek de gece gündüz ağlamaktadır. Dertli Çoban ile karısı ise çobanlığı bırakarak Kurbanî'yi aramaya çıkmışlardır. Peri Padişahının kızı da hala Kurbanî'nin aşkıyla yanıp tutuşmaktadır.

Kurbanî, bir pınarın başında dertli dertli düşünürken, tekrar Hazreti Hızır ile karşılaşır. Hazreti Hızır, Kurbanî'nin aklından geçen bütün soruların cevabını verir. Onun emrine uyan Dertli Kurbanî, önce Peri Padişahının kızı Gülşan ile evlenir. Daha sonra da Dertli Çoban ve karısına kavuşur. Kurbanî en sonunda annesi Gatmer Çiçek'e de kavuşarak muradına erer.

3.1.5. Latif Şah Hikâyesinin Özeti[106]

Horasan şehrinin hükümdarı olan Lâtif Şah, adaletli ve zengin birisidir. Katmer isminde bir kızı ve üç oğlu vardır. Günün birinde Hazreti Hızır, çiçekle dolaşırken Katmer, ihtiyara acır ve ondan çiçeği satın alır. Gülü koklayan kız hamile kalır, ihtiyar da ortadan kaybolur. Çok geçmeden kızın hamile olduğu herkes tarafından anlaşılır.

[106] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *a.g.e.*, adlı eserden faydalanılmıştır.

Çevrenin dedikodusu üzerine Lâtif Şah, kızını öldürmek ister; fakat meclis, zorla da olsa kızı padişahın elinden kurtarmayı başarır. Kızın durumunun anlaşılmasına rağmen, Lâtif Şah, yine de kızını sürgün eder. Kıza kıyamayan cellatlar, onu Fas ülkesine bırakarak geri dönerler. Bir ağacın kovuğuna giren kız, günlerini orada geçirir. Bir süre sonra da bir erkek çocuk doğurur. Adını ise Hikmet koyar. Evladının durumuna üzülüp ağlayan anne günlerini geçirirken, Katmer de ormanda bulduğu yiyeceklerle yaşamını sürdürür.

Fas padişahının da Osman adında bir oğlu vardır. Günün birinde Osman, ava gider. Geyiği takip eden Osman, ormanda Katmer ve Hikmet ile karşılaşır. Katmer başından geçenleri Osman'a anlatır. Osman, kıza evlilik teklif eder. Bir hana uğrayıp orada birkaç gün kalırlar. Daha sonra da Osman Bey, anne ve oğlu handa bırakarak ailesinin yanına gitmek ister. Fakat Katmer'in isteği üzerine şehzade, babasına durumu bildiren bir mektup yazar. Padişah, meclisinden seçtiği birkaç kişi ile oğlunun isteklerini gönderir. Aynı araba ile şehzade, gelin adayı ve Hikmet Fas padişahının sarayına gelir. Birkaç gün sonra, Osman Bey ile Katmer'in düğünleri yapılır.

Hikmet, yedi yaşına geldiği zaman padişahın emriyle okula gönderilir. Üç ay gibi kısa bir sürede bütün ilimleri kavradığı için hocaları, ona öğretecek bir şey bulamazlar. Sekiz yaşına geldiğinde, Katmer'e gül veren Hazreti Hızır (dedesinin) rüyasına girer. Hızır ona yedi yıl çekeceği bir çilesinin olduğunu bildirir. Lâtif Şah'a çileyi ahirette mi, yoksa dünyada mı çekmek istediğini sorar. Rüyasını yorumlatan Lâtif Şah, günün birinde tekrar Hazreti Hızır'ı görür. Lâtif Şah da çileyi çekmek istediğini söyler. O sabah, idarede bir değişiklik olur ve Lâtif Şah sürgün edilir. Çok geçmeden Lâtif Şah ve ailesi ormanda birbirlerini kaybederler. Diğer taraftan Katmer de anne ve babasını özlemiştir.

Günün birinde Lâtif Şah'ın karısını ormanda bulan köylüler, onu bir hana getirir. Hancı, çamaşırcı olarak kadını yanına alır. Çok geçmeden şehzade Osman hana gelir. Osman'ın elbiselerini de Lâtif Şah'ın karısı yıkar. Osman, temiz

kıyafetleri görünce karısı Katmer'i hatırlar ve temizlikçi ile hanımı arasında bir bağ kurar. Nine, başından geçenleri şehzadeye anlatır. Daha sonra şehzade, çamaşırcıyı alarak evine gider. Osman Beyin evde olmadığı bir gece Katmer, başından geçenleri anlatır. Böylece iki hasret birbirlerini tanır.

3.1.6. Âşık Verga Hikâyesinin Özeti[107]

Peygamberimiz zamanında Verga adında bir genç, Zennure adında bir kıza âşık olur. Bunların âşık olmasını sağlayan ise Hazreti Hızır'ın verdiği badedir. Hızır ve diğer pirler, Verga'ya; dünyada çok çile çekeceğini, ancak Hazreti Muhammed'in yardımıyla kurtulacağını bildirir.

İki genç, birbirlerinin aşkıyla yanıp tutuşurken Verga, Ölmez Köse adlı birisinin şöhretini duyar. Ölmez Köse'nin tılsımlı, üç ayaklı bir atı vardır. Tılsımlı atı ile gezen Köse, günün birinde Zennure'yi de alarak evine götürür. Kızı evine getiren Köse, onu hizmetinde çalıştırmaya başlar.

Çok geçmeden Zennure'nin kaçırıldığı haberi Verga'ya ulaştırılır. Sevgilisini aramaya giden Verga, yolda bir çobanla karşılaşır ve ondan sevgilisinin bulunduğu yeri öğrenir. Sevgilisinin yanına gitmekte olan Verga'yı, yolda Ölmez Köse yakalar. Verga Köse'yi öldürmeye kalksa da sihir yüzünden bunu yapamaz ve ona esir olur. İki sevgili, esir hayatı yaşarken günün birinde bir kervancı Verga'yı bulur. Verga, başından geçenleri kervancılara anlatır. Kervanbaşı, Verga'nın durumunu öğrenince üç kızından birini ona vermek ister; ancak Verga, bunu kabul etmez.

Zennure'nin yanına ikinci kez gitmek isteyen Verga, yine Köse'ye yakalanır. Köse, bu defa Verga'yı denizin içerisine bırakır. Verga, kurtulmak için uğraşırken yanına bir ihtiyar gelir. İhtiyar, ona bir vasiyette bulunur ve oradan ayrılır. Verga da sevgilisinin yanına doğru tekrar yola çıkar. Atın kişnemesiyle Verga,

[107] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *a.g.e.*, adlı eserden faydalanılmıştır.

Köse'nin geldiğini anlar ve onun üzerine doğru yürür. Köse, Verga'ya kılıcı vurur; fakat kılıç tersine döner. Daha sonra atının sırtında Medine yakınlarına getirir ve onu öldürür. Kendisi de evine gider.

Hazreti Hızır, Zennure'yi alarak Verga'nın cesedinin bulunduğu yere getirir. Durumu gören Zennure, neye uğradığını anlayamaz. Bu sırada savaştan dönmekte olan Peygamberimiz, Zennure tarafından karşılanır. O, başından geçenleri anlattıktan sonra Hazreti Peygamber'in duasıyla Verga dirilir.

Dirildikten sonra, Hazreti Muhammed'in müsaadesiyle Köse'den intikam almak için yola çıkar ve bir tepenin başında ak sakallı ihtiyarla karşılaşır. İhtiyar, ona bir kutu verir. Kutunun içinde üç "kepenk" vardır. Köse'nin atı kişnediği zaman Verga kepenkleri sıkar, böylece Köse ölür. Verga da Köse'nin atına binerek Medine'ye gelir. Mübarek bir perşembe akşamı iki âşık muradına erer.

3.1.7. Kirmanşah Hikâyesi'nin Özeti[108]

Tiflis hükümdarı Hurşut Şah'ın çocuğu olmamıştır. Tebaasından bazıları, bir sünnet merasimi için kendisinden izin almaya geldiği zaman Hurşut Şah, çocuğu olmamasına çok üzülür. Üzüntüsünü gidermek isteyen Hurşut Şah, veziri ile birlikte bir su kenarına gider. Yanlarına bir derviş gelir. Derviş, tavsiyesine uyulursa çocuklarının olacağını söyler. Padişah, dervişin tavsiyesine uyar ve zamanı gelince bir oğlu dünyaya gelir.

Bu güçlü, kuvvetli bir çocuktur. Dört yaşına gelen çocuğun kuvvetinden, bütün Tiflis halkı korkar. Çocuğun, daha fazla "adsız" olarak çağrılmasını istemeyen vezirler, Hurşut Şah'ı sıkıştırırlar. Hurşut Şah ve meclis toplantı yaparken derviş içeri girer. Çocuğa önce okur, sonra efsunlar, daha sonra da ismini Kirmanşah koyar.

---

[108] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, adlı eserden faydalanılmıştır.

Kirmanşah, bir gün Yemen Sultanı'nın kızının güzelliğini, pehlivanlığını ve gücünü işitir. Yemen Sultanı'nın kızı ile güreş tutan Kirmanşah, onu yendikten sonra birlikte Tiflis'e gelirler. Rüyasında daha önce kendisine yardım eden piri gören Kirmanşah'a, üç bâde verilir. Bunlardan birincisi, Allah; ikincisi, üçler, yediler, kırklar; üçüncüsü, Herat hükümdarı Selim Şah'ın kızı Mahperi Han aşkınadır. Aynı derviş, Kirmanşah'a verilen bâdeyi o gece Mahperi'ye de verir. Bunun sonucunda her iki kahraman da birbirlerinin aşkıyla yanıp tutuşmaktadır. Durumu anlayan Hurşut Şah, istememesine rağmen günün birinde oğlunun gurbete çıkmasına izin verir.

Kirmanşah, günün birinde olağanüstü özelliklere sahip olan hayvanların olduğu bir yere gelir. Bu hayvanlardan birincisi ejderhadır. Pir'in verdiği kuvvetle Kirmanşah, ejderhayı öldürür. Yoluna devam eden Kirmanşah, daha sonra yolun sağını ve solunu kesen aslan ve kaplanla karşılaşır. Yine pirin verdiği güçle onları da öldüren Kirmanşah, üç aylık bir yoldan sonra Koca Arap ile karşılaşır. O zamana kadar Koca Arap'ı kimse yenememiştir. On dört bin atlısı olan Koca Arap, birçok ülkeden haraç almaktadır. Koca Arap, müneccimleri çağırır ve kendisini yenebilecek bir kişinin olup olmadığını sorar. Müneccim, fala baktığında kendisini yenecek kişinin yakında geleceğini söyler. Bunun üzerine Koca Arap, çeşitli yollara gözcüler yerleştirir.

Yemen Şahı'nın kızıyla yoluna devam etmekte olan Kirmanşah, günün birinde Koca Arap'ın memleketine varır. Burada, Koca Arap'ın kahramanı Mecal Vermez ile karşılaşır. Kirmanşah, bir yumrukla Mecal Vermez'in işini bitirir. Durumu öğrenen Koca Arap çok şaşırır. Bunun üzerine on dört bin atlısını toplayan Koca Arap, kale kapılarını kapattırarak Kirmanşah'ı kale burcunda beklemeye başlar. Kale önüne gelen Kirmanşah ile Koca Arap arasında önce bir söz düellosu başlar. Bunu kaybeden Arap, kale kapılarını açtırır. İçeri giren Kirmanşah ile Koca Arap bir güreş tutarlar. Güreşi kim kaybederse, diğerinin emrine girecektir. Güreşi Koca Arap kaybeder. Bundan sonra Koca Arap, hiçbir ülkeden haraç almayacaktır. Hiçbir

garibin önünde engel olmayacaktır. Fakat buna karşılık Kirmanşah, Koca Arap'a oğul olacaktır.

Koca Arap'a misafir olan Kirmanşah, başından geçenleri ona anlatır. Koca Arap, Herat hükümdarı Adil Han'a mektup yazacağını, Mecal Vermez'in de kızı gidip getireceğini söylemesine rağmen Kirmanşah, bunu kabul etmez. Bunun üzerine Koca Arap, bindiği Karakaytaz adındaki atı Kirmanşah'a verir ve onu Herat'a gönderir. Bu sırada, Herat hükümdarının kızı Mahperi de sevgilisinin yolunu gözlemektedir. Ancak beklenmeyen bir şey gerçekleşir ve Kaf dağından yola çıkan Ağ dev Mahperi'yi kaçırır. Bu olay üzerine, Selim Şah ve bütün Herat halkı çok üzülür.

Kirmanşah, kırk gün sonra Herat'a gelir. Han kızı Yıldız, iki cariyesi ile çeşme başında su doldururken Kirmanşah ile yanındaki kız bunlara yaklaşır. Gelenin Mahperi'nin sevgilisi olduğunu anlayan kızlar, Selim Şah'a durumu bildirir. Mahperi'nin babası Selim Şah, olanları bir bir Kirmanşah'a anlatır. Adil Han'dan müsaade alan Kirmanşah, Yemen sultanının kızı ve diğer atlılarla birlikte yola çıkar. Bir tepeye geldiklerinde onları pir karşılar. Pirin talimatı üzerine, Yemen sultanının kızı ve diğer atlılar Herat'a dönerler.

Üç gün üç gece yol giden Kirmanşah, Davudoğlu Süleyman'ın bahçesine ulaşır. Bahçedeki levhada yazanları okur, yoluna devam eder. Kirmanşah "billur-i ezeme" geldiğinde buranın yarısının ateş, yarısının da kar olduğunu görür. Bu soğuk ve sıcak diyarları Allah'ın yardımıyla geçen Kirmanşah, devin kalesine ulaşır. Ancak kaleye açılan hiçbir kapı yoktur. Bu sırada kalenin içinde esir olan Mahperi, rüyasında Hz. Hızır'ı görür. Hızır, Mahperi'ye sevgilisinin geldiğini haber verir. Bunun üzerine Mahperi, yaptığı kemendi kaleden aşağı sarkıtır. Böylece Kirmanşah, kaleden içeri girmeyi başarır. İki sevgili birbirine kavuştuktan sonra Kirmanşah, sevgilisinden devin bulunduğu yeri öğrenir ve başucunda bulunan kılıçla devi öldürür.

Kirmanşah'ın kalede esir olan amcasının oğulları da kıza âşıktır ve bu nedenle kurtulmalarına pek sevinmezler. Kement yardımıyla kaleden önce Mahperi, daha sonra amcasının oğulları inerler. Kirmanşah'ın indiği sırada amcaoğulları kemendi keserek onun yaralanmasına yol açar. Devden bazı nişaneleri kesip alan amcaoğulları, daha sonra Şiraz'a doğru yola çıkar. Mahperi, onlarla birlikte gitmek istemediğinden bir köşeye saklanır. Babalarının tahtına çıkan iki oğul, Kirmanşah'ı devin yediğini, kendilerinin de devi öldürdüklerini anlatır. Çok geçmeden Hurşut Şah da durumu öğrenir. Bunun üzerine her iki ülke de yasa boğulur.

Yaralı durumdaki Kirmanşah, Kara Kaytaz'ın deve gibi yere çökmesiyle üzerine biner. İki sevgili, günler süren yolculuğun ardından bir çimenlikte dinlenir. Dinlendikleri yer Kirmanşah'ın annesi Zöhre Banu'nun yeridir. Zöhre Banu, rüyasında oğlunun salimen geldiğini görür ve bahçıvanlara bahçeyi gezmek istediğini söyler. Bu sırada kız, Kirmanşah'a süt aramak için yanından ayrılmıştır. Bahçıvanlar, yalnız kalan oğlanı bulurlar.

Sütü bulup geri dönen Mahperi, sevgilisini bıraktığı yerde bulamaz. Mahperi'nin bu durumda yapabileceği hiçbir şey kalmamıştır. Bu duruma daha fazla dayanamayıp kendisini ırmağa atar. Bir müddet sonra kemeri, kıyıdaki bir ağaca takılır. Ağacın dibinde bir hazine vardır. Kemerini kurtaran kız, suda sürüklenerek değirmenin bendine kadar gelir. Değirmenci, suyun gelmemesi üzerine dışarı çıktığı vakit kızı bulur ve evlat edinir. Böylece değirmenci, kızın ağaç dibinde gördüğü hazineye de sahip olur.

Kirmanşah'ın babasının askerleri, Mahperi'yi aramalarına rağmen bir türlü bulamaz. Sahipsiz kalan Kara Kaytaz ise Koca Arap'ın kulelerine gelir. Atı gören Arap, Kirmanşah'ın başının dertte olduğunu anlar. Bunun üzerine, Herat'a doğru yola çıkar. Haraç almaya gelmediğini bildiren Koca Arap, Kirmanşah'ı sorar. Adil Han, meclisi ve Yemen Sultanı'nın kızı Kirmanşah'ın geri dönemediğini söyler. Bunun üzerine, Koca Arap Yemen Sultanı'nın kızını da yanına alarak ordusu ile Şiraz'a doğru yola çıkar. Günün birinde Ahmet Şah'ın yanına gelen Arap, ondan

Kirmanşah hakkında bilgi alır. Ahmet Şah, oğullarının sözüne kanarak Koca Arap'a Kirmanşah'ı devin yediğini söyler. Fakat Mahperi ile ilgili sorulara doğru cevap veremedikleri için yalan söyledikleri anlaşılır. Bunun üzerine Koca Arap, onları orada öldürür.

Bu sırada Kirmanşah'ın yarası iyileşir ve Mahperi'yi arar. Mahperi ise değirmenciyi zengin ettiği gibi, Kirmanşah adına da büyük bir hayrat yaptırır. Kirmanşah, Mahperi'nin yaptırttığı hayratı ve hayratın üzerinde kendi adını görür. Kızın isteği üzerine hayratı yaptıran değirmenci, burada iki âşığı birbirine kavuşturur. Daha sonra Tiflis'te, büyük bir düğün yapılır. Böylece, hasretler birbirine kavuşur.

3.1.8. Şah İsmail Hikâyesinin Özeti[109]

Kandahar hükümdarı Ethem Şah'ın, İsmail adında bir oğlu vardır. Şah İsmail, on dört yıl çeşitli hocalardan ders alır. Bu yıllarda, kuşdilini de öğrenir. Günün birinde Kandahar şehrine bir Türkmen Bey'i gelir. Çok güçlü bir kişi olan Türkmen Bey'i, otoritesi sayesinde kendisine ait olsun olmasın, bütün yaylaları gezmiştir. Türkmen Bey'inin, Gülizar adında bir kızı vardır.

On sekiz yaşına giren İsmail, ava gittiği vakit Gülizar'la karşılaşır ve ona ilk görüşte âşık olur. Çok geçmeden kız da İsmail'e âşık olur. Durumu anlayan kızın annesi, Şah İsmail'i kovmak ister. Bu durumdan Türkmen Bey'i de haberdar olur ve Ethem Şah'a bir mektup göndererek onu da durumdan haberdar eder. Hapsedilen Şah İsmail, Ethem Şah'ın teminatıyla serbest bırakılır. Fakat Şah İsmail, Gülizar'dan vazgeçmez, ne pahasına olursa olsun onu almak ister. Ethem Şah, Türkmen Beyi'ne dünür olsa da Türkmen Beyi kızını vermez. Ethem Şah da iki gün içinde Türkmen Bey'inden yaylasını terk etmesini ister. Türkmen Bey'i, bu emri kabul etmeyince beyle şah savaşmaya karar verir.

---

[109] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, adlı eserden faydalanılmıştır.

Savaşta binlerce kişinin ölmesi Şah İsmail'i çok üzer. Bu sırada, onun imdadına da Hz. Hızır yetişir. Hz. Hızır'ın verdiği güçle Şah İsmail, Türkmen Bey'inin askerlerini yener. Bunun üzerine Türkmen Bey'i, yayladan kaçar. Gülizar, babasının Hint, Yemen tarafına kaçtığını bir mektupla sevgilisine bildirir. İsmail de vakit kaybetmeden yola çıkar. Bu sırada Türkmen Bey'i, Hint hükümdarına durumu anlatır ve ondan yardım ister.

Bu olaylar yaşanırken Arap Üzengi isimli bir kız, erkek kıyafetiyle ortalığı kasıp kavurmaktadır. Kız olduğunu gizleyen bu kahraman, sırtını yere getirecek bir erkekle evleneceğine dair kendisine söz verir. Kırk bin atlısı olan Üzengi, günün birinde remilcisini çağırır. Kendisini yıkabilecek bir kişi olup olmadığını sorar. O da dördüncü gün gelecek olan yiğidin, kendisini yenebileceğini söyler. Dördüncü gün Şah İsmail, insan başlarıyla yapılmış kulelerin bulunduğu yere gelir. Arap Üzengi ile amansız bir mücadeleye girer. En sonunda savaşı Şah İsmail kazanır. Arap Üzengi de kız olduğunu Şah İsmail'e bildirir.

Şah İsmail ve Üzengi birlikte Gülizar'ı aramaya çıkarlar. İki kahraman, günün birinde kırk kulelere hapsedilmiş olan Gülperi'ye rastlar. Kız, başından geçenleri onlara anlatır. Kendisini Hıristiyanların zorla almak istediğini, Müslüman olduğu için de buna razı olmadıklarını anlatan Gülperi, bir kardeşinin şehit olduğunu diğerlerinin de zor durumlar yaşadıklarını anlatır. İsmail, iki kardeşi ve diğer Müslümanları kurtarır. Hıristiyanları perişan eder. Hıristiyanların komutanı Demir Pehlivan öldürülür.

İki kardeş ve onların meclisi de Gülperi'yi İsmail'e vermek ister. Fakat İsmail, durumu onlarla paylaşır. Eli eline değmemesi şartıyla Gülperi'yi nikâhına kabul eder. Yoluna devam eden Şah İsmail, Hint'e varır. İsmail ile Hint beyleri arasında amansız bir savaş başlar. Savaşı engellemek isteyen Hint Bey'i, İsmail'i sarayına çağırır. Gülizar da beylerin karşısına getirilir. Böylece Türkmen Bey'inin, vaktiyle Hint hükümdarına İsmail ile ilgili ilettiği bilgilerin doğru olmadığı ortaya çıkar. Hocalara da danışan beyler, Gülizar'ı İsmail'e verirler. Düğünleri yapılan iki

genç gerdeğe konulur. Bir süre sonra iki kahraman, kırk kulelere geri dönerler. Gülperi'nin kardeşleri, Şah İsmail'in kırk kulelere şah olmasını isterler. Fakat İsmail, bunu kabul etmez. İki kızı alan Şah İsmail, günün birinde babasının memleketine döner. Baba, kızların güzelliğini görünce oğlunun sevgilisine âşık olur. Gülizar'ı elde etmek için çeşitli hilelere başvuran baba, en sonunda oğlunun sırrını öğrenir. Kılıç kına girdiği zaman Şah İsmail, uzun bir uykuya yatar. Kutunun içerisindeki kıllarla kol bağlanınca açılmaz.

Zalim baba bu sırları gelinlerine tatbik ettirdiği vakit İsmail, koluna bağlanan kılları kıramaz. Bundan yararlanan Ethem Şah, içeri girerek kızları etkisiz bir duruma getirir. Daha sonra da oğlunun gözlerini yuvalarından çıkarıp cebine koyar. Palayı da kınından çıkararak denize atar. Zalim baba, kızların ellerini bağladıktan sonra bir odaya hapseder. Şah İsmail'i bir yıl kadar bekleyen Arap Üzengi, onu aramaktan başka bir çare olmadığına karar verir ve remilcinin yardımıyla onun bulunduğu yeri öğrenir. Arap Üzengi'nin geldiğini öğrenen Ethem Şah, onun vergilerini gönderir. Fakat Üzengi, vergi için gelmediğini Şah İsmail'i aradığını söyler. Bu arada İsmail, için iki ordu arasında amansız bir savaş başlar. Kuyuya atılan İsmail'in yardımına ise güvercin donundaki üç pir yetişir ve Şah İsmail'e bazı talimatlar verir.

Bütün bunları yaptıktan sonra Şah İsmail, eski haline döner ve kuyudan çıkar. Yolda karşılaştığı bir çobandan koyun alarak onun işkembesini başına geçirir ve "Keloğlan" kıyafetine bürünür. Daha sonra da bir değirmenciye çırak olur. İsmail ile birlikte değirmencinin işleri de iyileşmeye başlar ve kısa zamanda zengin olur. Fakat gün geçtikçe savaş şiddetlenmektedir. Şah İsmail de savaşa alınır. Bu sırada Arap Üzengi ile karşılaşan Keloğlan, ona kimliğini bildirir. Bunun üzerine iki sevgili birbirlerine sarılır.

Güvercinlerin talimatına uyan Şah İsmail, babasını öldürmez. Fakat Arap Üzengi, eline geçirdiği fırsatı değerlendirir ve Ethem Şah'ı öldürür. Remilci'nin yardımıyla pala da atıldığı yerden getirilir. Gülperi ve Gülizar'ı da hapishaneden

kurtaran Arap Üzengi, önce Gülizar'a daha sonra Gülperi'ye en sonunda ise kendisine kırk gün kırk gece düğün yapar, böylece tüm âşıklar muratlarına erer.

3.2. İncelenen Hikâyelere Göre Ak Sakallı İhtiyar, Derviş ve Hızır Tipleri ile Fonksiyonları

İncelenen halk hikâyelerinde, "ak sakallı ihtiyar", "derviş", "Hızır", "pir", "eren", "üçler, yediler, kırklar" gibi farklı adlarla ortaya çıkan ilâhi kişiler, yardımcı tip olarak karşımıza çıkar. Onlar, hikâyelerde kahramanların kutlu doğumunu gerçekleştirdikleri gibi, doğan kahramana ad vermişler, onların bir güzele âşık olmalarını ve âşık oldukları sevgiliyi aramak için yolculuğa çıkmalarını sağlamıştır. Bunlarla da yetinmeyen dini-yardımcılar, sevgiliye ulaşmak için çıktıkları bu yolculuklarında kahramanların daima yanında olmuş, kendilerine her ihtiyaç duyulduğunda kahramanların dualarıyla onların yanına gelerek yardım etmiş ve karşılaştıkları türlü engeller karşısında dahi sevgiliye ulaşmalarında rol oynamıştır. Örneğin hikâye kahramanı, sevgiliyi ararken Hızır'ın yardımıyla tayy-i mekân ve tayy-i zaman eder, yani göz açıp kapayıncaya kadar yer ve zaman değiştirir.

Bahaeddin Ögel, eski Türk inançlarında "Gök Sakallı, Ak Sakallı, Altın Sakallı" olarak anılan kocaların, İslamiyet sonrasında ad değiştirerek "Hızır" tanıtmasıyla ortaya çıktığını *Türk Mitolojisi* adlı eserinde şu şekilde açıklar:

"Eski Türk kocaları, ad değiştirerek Hızır tanıtması ile ortaya çıkmışlardı. Türk edebiyatı ile şehir kültürlerinde Hızır, İslamiyet salı ve anlayışı ile devam etmişti."[110]

"Hızır, Türk kavimlerinde en yaygın bir inanış ve anlayıştır. Anadolu'nun en uzak köylerinde bile, Hızır ile ilgili birçok inanışlar vardır."[111]

[110] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 89.
[111] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 89.

Yine Ögel'e göre, kayın ağacından inen Ak-Saçlı kocalar, Türk Hızır motifinin en orijinal proto-tipidir:

"Kayın ağacından inen Ak- Saçlı bir koca, bir tanrı gibi, halkın arasına giriyor… Türk Hızır motifinin en orijinal proto-tipi budur."[112]

Ögel'in ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, Türklerin eski inançlarındaki bu sakallı kocaların yerini, İslamiyet'te önemli bir yeri olan Hızır almıştır. Nitekim hikâyelerde de Hızır ve ak sakallı ihtiyar adlandırmalarının birbiri yerine kullanıldığına rastlayabiliyoruz. Ayrıca, ak sakallı kocalar, İslamiyet şalına bürünerek bünyesine pek çok yeni unsur katmıştır.

Eski Türkler arasında, ruhu ölümsüz ya da kutsal saymaktan ve animizm adı verilen bir inançtan söz edilir.

"Kaynaklar Göktürkler döneminde Ötügen'e Budun İnli denildiğini, bunun, ülkenin koruyucusu ruh anlamına geldiğini belirtiyor ve halkın ruhlara taptığını, kamlara inandığını kaydediyorlar. Öte yandan, doğa güçlerine inanan ve onları Tanrılaştıran Türklerin, güneş, ay, dağ, ırmak gibi doğada gördüklerini aynı zamanda birer ruh kabul ettikleri de bilinmektedir."[113]

"Eski Türk dininde de Gök-Tanrı'yı çevreleyen inançlar, W.Schmidt'in dediği gibi, 'aziz' kabul edilen varlıklar durumundadır."[114]

"Türklerin inancının merkezinde 'Tengri' vardır. Bunu, yardımcı ve koruyucu iyeler, gök ve yer iyeleri, kara iyeler ve ata ruhu/arvak'lar ile tamamlamak mümkündür."[115]

---

[112] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 91.
[113] Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994, s. 100.
[114] Mehmet Dikici, *Türklerde İnançlar ve Din*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 368.

"Giderek ruhların iyi ve kötü diye '2' bölüme ayrıldığı, özellikle atalar ruhuna saygı göstermenin önem kazandığı saptanmaktadır. Bütün bunlar, doğacılık (naturizm) dönemine geçildiğinde de ruhçuluğun etkisinin sürdüğünü ya da başka bir deyimle animizmin doğacılıkla bağdaştırıldığını göstermektedir. Baba ve genellikle atalar, öldükten sonra dahi ruhları vasıtasıyla, aile fertlerini korumağa devam ettiklerinden, onlara karşı duyulan minnet hissi türlü şekillerde ortaya konmaktadır."[116]

Cabbar İşankul, bir makalesinde, yukarıda bahsedilen ve atalar kültünü temsil eden koruyucu ruhun, medeni dönemde uhrevi dünya ile insanları birbirine bağlayan bir kimliğe büründüğünü söyler.[117]

Hikâyelerde de Hızır, derviş gibi çeşitli adlarla rastlanılan bu dini yardımcıların, Cabbar İşankul'un sözünü ettiği gibi, atalar kültünü temsil eden yardımcı ve koruyucu ruhların yerini aldığı düşünülebilir. Çünkü Türklerde ve İslamiyet'te Hızır'ın en önemli özelliği, insanlara ve düşkünlere yardım etmesi olarak görülmektedir. Hikâyelerde de inanışlarda yer aldığı gibi, koruyucu ruhların yerine geçen bu tipler, kahramanların ihtiyaç duyduğu her anda ortaya çıkmakta ve kahramanlara güç vererek onların engelleri aşmasında önemli bir hale gelmektedir.

"Kayın ağacından inen bu ilâhi kocalar, güçleri tükenen yiğitlere de, yardım ederler."[118]

Bahaeddin Ögel, bu doğrultuda Hızır'ın Türk masallarında kahramanlara güreşte yardım ettiğinden, kahramanları düştükleri kuyudan kurtardığından, onları çeşitli tehlikeler karşısında önceden uyardığından söz eder.[119]

---

[115] Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları'nın İzleri*, s. 17.
[116] Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 100. ; Mehmet Dikici, *a.g.e.*, s. 378.
[117] Cabbar İşankul, *a.g.m.*, s. 66.
[118] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 91.
[119] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 100.

Ayrıca, bu dini-yardımcı tiplerin hikâyelerde ekseriyetle pınar, çeşme gibi sulu yerlerde belirmesi de onların eski inançlardaki bazı koruyucu ruhların yerine geçtiği düşüncesini kuvvetlendirir.

"Yer-Su ruhları, üzerinde yaşanılan yeri temsil eden ruhlar topluluğu olduğu için, dağların eteklerinde, nehirlerin kaynaklarında (pınar), denizlerde vs. otururlar."[120]

"Tabiat ruhlarına Gök-Türk çağında, kitabelerde görüldüğü gibi, yer-su'lar deniyordu. Bu tabir 'yer-suv' şekliyle Uygurlarda da vardı. Yer-sular kutsal (ıduk) sayılıyorlardı."[121] *"Yer-Su'lar inanılan kutlu varlıklar ruhlarıydı. Ama maddi değil manevi güçtüler."*[122]

Ayrıca, Gök-Türklerde yer-suların kutsal sayılması, semavi mahiyetteki tek tanrıcılık inancını gölgelendirmediği gibi, Tanrı'nın daima bu gibi kutsal sayılan ikinci derecede yan varlık inançlarıyla çevrili bulunduğu görülür.

"*Gök-Türklerde yer-suların kutsal sayılması, Hunlarda güneşe, aya vb. tazim edilmesi, 'semavi' mahiyetteki tek tanrılık inancını gölgelendirmez. Dinler tarihinde tespit edilmiştir ki, hiçbir din yalnız bir çeşit 'itikat' ve 'amelden' ibaret olmamış, hiçbir devirde bir tanrı tek başına kalmamış ve her tanrı daima 'kutsal' sayılan ikinci derecede, yan varlık inançları ile çevrili bulunmuştur. Tarihin en 'yüksek' dinlerinde bile durum böyledir: Hıristiyanlıkta bir yerine üç olan Tanrı kişiliği (Trinite)'nden başka, Meryem ana, melekler, azizler ve ölü ruhları 'kutsal'dırlar. İslamiyet'te İhlâs Suresi'nde 'Allah'ın birliği ve vasıfları din felsefesi ve edebiyatında görülmemiş bir icaz ile belirtilmiş olduğu halde, 'Amentü bi'llahi'de*

[120] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları,* Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 33.
[121] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü,* Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 303.
[122] Mehmet Dikici, *a.g.e.,* s. 371.

meleklere, tanrı ve resullerine (Peygamberler), kutsal kitaplara iman edilmektedir.''[123]

Bu alt bölümde, ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipleri, "Doğumu Sağlama Fonksiyonu", "Ad Verme Fonksiyonu", "Âşık Olmayı Sağlama Fonksiyonu", "Yardımcı Tip Olma Fonksiyonu", Gelecekten Haber Verme Fonksiyonu" başlıkları altında ele alınacaktır.

3.2.1. Doğumu Sağlama Fonksiyonu

Çocuksuzluğun masallara, halk hikâyelerine, türkülere, ağıtlara, destanlara kadar hemen hemen bütün anlatılara konu olduğunu biliyoruz. Çünkü Türk aile yapısında çocuk, çok önemli görülmekle birlikte soy ağacının devamı niteliğindedir. Halk hikâyelerinde de bu motif, olağanüstü bir şekilde işlenmiştir. Hikâyelerde, masallarda da karşılaşıldığı gibi, çocuksuzluk derdinin giderilmesinde yardımcı görülen en büyük unsur, ak sakallı ihtiyar, derviş ya da Hızır'dır. İncelenen hikâyelerin çoğunda çocuksuz padişah, şah ya da bey ile veziri, dertlerine çare aramak için tebdil-i kıyafet yolculuğa çıkar. Çıktıkları yolculukta, bir zaman yol aldıktan sonra bir pınar başına gelir ve burada durup dinlenirlerken, bazen de abdest alıp namaz kıldıktan sonra bir dervişle karşılaşırlar. Karşılaşılan derviş, şah ve vezir her ne kadar tebdil-i kıyafet eylediyse de onların kim olduklarını ve niçin yolculuk ettiklerini bilir. Çünkü bu dini yardımcılar, ilâhi kişilerdir. Bu kişiler, dertlerine derman olmak için onlara bazen çeşitli şartlar koşarken bazen de kahramanların kutlu doğumlarına sebep olacak bir elma verir. Elmayı yediklerinde çocuk sahibi olacaklarını onlara bildirir. Kendisinden istenilen şartları yerine getiren veya elmayı yiyen padişah ya da hanımının, bir çocuğu dünyaya gelir. Hikâyede, şayet vezir de çocuk sahibi değil ise elmanın yarısı ona verilir, böylece birinin oğlu, diğerinin kızı olur.

[123] Mehmet Dikici, *a.g.e.*, s. 368.

"Çocuk olmadığı zaman mollaya müracaat etmek çok yaygındır. Sözlü halk edebiyatı malzemelerinde, özellikle masal ve destânlarda dervişin elma vermesi, dua etmesiyle çocuk olduğu anlaşılır. Masal ve destânlarımızda elma ile ilgili inançlar geniş yer tutar. Tanınmayan bir adamın, özellikle dervişin elma vermesi neticesinde sonsuzluk ortadan kaldırılır. Âdeten derviş elmayı verirken, erkeğin onu karısı ile bölüşüp yemesini, çocuklarının olacağını söyler. Birçok masalda, elmanın kabuğunun ata verilmesi söylenir. Böylece, elmanın yenilmesiyle masal kahramanı ve onun atı doğar."[124]

İncelenen hikâyelerden Tahir ile Zühre, Kerem ile Aslı, Elif ile Mahmut ve Kirmanşah hikâyeleri, anlatılan olay örgüsünde gerçekleşen kutlu doğumlara örnek verilebilir.

"Tahir ile Zühre" hikâyesinde, çocuğu olmayan padişah kıyafet değiştirerek ve vezirini de yanına alarak sarayından ayrılır; çarşı pazar dolaşırken bir dervişle karşılaşır. Derviş, her kim bana bin altın verirse Tanrı, onun muradı varsa versin, diye bunlardan para ister. Padişah da belki bu dervişin duası kabul olur deyip istediği parayı dervişe verir. Dervişin duasını aldıktan sonra, dinlenmek için bir bahçede ağacın altında otururlarken bir başka ağacın altında oturmuş, elinde kalem, önünde kitaplar olan yaşlı bir derviş daha görürler. Derviş, bunların kim olduklarını ve muratlarının ne olduklarını bilir. Derviş, cebinden çıkardığı bir elmayı ikiye bölerek yarısını padişaha, yarısını da vezire verir ve geceleyin bu elmaları yemek suretiyle padişahın bir kız, vezirin de bir erkek çocuğu olacağını müjdeler. Bu elma sayesinde padişahın bir kızı, vezirin de bir oğlu olur.[125]

Kerem ile Aslı hikâyesinde de çocuğu olmayan bey, bir gün sarayın kapısının önünde otururken hocadan dönmekte olan çocukları görerek bir âh edip, bir vakit gurbet gezeyim dileğiyle lâlâsıyla birer derviş takkesi takarak, yani tebdil-i kıyafet ederek, yola revan olurlar. Bir süre gittikten sonra bir suyun başında

[124] Kadir İbrahimoğlu Kadirzade, *Âdetler İnançlar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi*, Aktaran: Ahmet Doğan, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 15.
[125] Fikret Türkmen, *a.g.e.*, s. 210.

otururlar, kahve ve tütün ile keyiflenirlerken bir pîr koca gelir, bunlara selam verir. Bu hikâyede de pîr, onların kim olduğunu, niçin yola çıktıklarını bilir. Pir, padişaha:

"*Senin derdinin dermanı budur ki, dünya yüzinde hiçbir evladın yokdur. Gel sana bir elma vereyim hanımına git, Allah Te'ale Hazretleri size bir evlâd vere"*[126] der.

Beyin, bir de sarrâfı vardır. Sarrâfın da elinde bir evladı yoktur. Sarrâf, padişaha elmanın birini bana ver, Allah bana da bir kız verirse onu oğluna vereyim, der. Bir zaman sonra padişahın bir oğlu, keşişin de bir kızı olur. Bu hikâyede de böylece, kahramanların doğumunun elma ile gerçekleştiği görülür.[127]

Yine, Elif ile Mahmut hikâyesinde, herkesin evine köyüne çekildiği, ancak uzaktan yalnızca çocuk seslerinin işitildiği bir akşamüstü, çocuksuzluktan muzdarip Buhara Şahı Murat Han, veziriyle bir pınar başına gelir. Murat Han, pınar başında gözlerini boşluğa dikerek düşüncülere dalar. Derdi, Murat Han'ı sürükleyip getirmiştir bir pınarın başına. Murat Han, içinden bir deyiş geçirir:

"Pınarın başında esmesin yeller
Bugün efkârlıyım açmasın güller
Yârimin methini etmesin eller
Şimdi her şeylerden vazgeçti gönül" [128]

Atalarından, o pınardan su içince, her kim ne murat ederse yerine geleceğini duyan Murat Han, ağzını pınara dayayarak sudan kana kana içer. Tam pınardan ayrılacakları sırada, bir ses duyulur. Ağaçların arasından ak sakallı bir adam belirivermiştir. Selam verip yanlarına oturur. Onların da kim olduklarını ve ne için yolculuk ettiklerini bilen derviş, elini yüksekte bir dala uzatıp daldan kopardığı kırmızı elmayı, Murat Han'a verir. Murat Han'dan, elmayı ikiye bölerek yarısını

[126] Ali Duymaz, *a.g.e.*, s. 255.
[127] Ali Duymaz, *a.g.e.*, s. 255.
[128] Adnan Binyazar, *a.g.e.*, s. 20.

kendisinin, yarısını da helalinin yemesini isteyerek ortadan kaybolur. Dervişin söylediklerini yapan Murat Han'ın bir çocuğu dünyaya gelir.

Bu hikâyelerde görülen bu doğum hadiseleri, kahramanın olağanüstü doğumuna işaret eder. Bu doğum şekli, hikâyelerin kahramanlarına özgü olan kutlu bir doğum olarak görülür.

Pervin Ergun, bu durumun Cabbar İşankul'un da ifade ettiği gibi, uhrevi dünya ile insanları birbirine bağlayan ilâhi kişinin vasıtasıyla gerçekleştiğine inanır ve Tanrı tarafından kahramana verilmiş bir kut olduğunu düşünür:

"Tanrı tarafından kut verilmiş kahramanlar, genellikle ana ve babalarının ihtiyarlık çağlarında kutlu bir kişi tarafından (ak sakallı pir, eren, dede, Hızır) verilen elmayı yemelerinden sonra dünyaya gelirler. Kutlu doğan bahadırın adını, yine Tanrı tarafından gönderilen kutlu kişi koyar. Bu da Tanrı kutunun sembolüdür."[129]

İnançlarda çocuksuzluk, Tanrı'nın bir laneti, kutsuzluğu olarak görülmekle birlikte, kutsal ağaç vasıtasıyla kut elde etme düşüncesi de vardır:

"Kutsal ağaç vasıtasıyla Tanrı kutunu elde etme düşüncesi ve han ya da beylerin kutsal ağaçların aracılığıyla Tanrı katından yeryüzüne indirildiklerine dair inanç, Türkler arasındaki kısırlığı ortadan kaldırma inanç ve pratiklerinde de varlığını sürdürmüştür. Çocuksuzluğu Tanrı kargışı ya da kutsuzluğu olarak nitelendiren Türk toplumu, bu kutsuzluk ya da kargışı yine kutsal ağaçlar vasıtasıyla ortadan kaldırmaya çalışmıştır."[130]

---

[129] Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 244.
[130] Pervin Ergun, *a.g.e.,* s. 272.

Çocuksuzluk, Allah'ın bir belası ve cezası olarak düşünülebilir. Çünkü halk arasındaki inanca göre, sonsuzluk Allah'tandır. Dede Korkut'ta bu konuda şöyle yazılıdır:

"Bir yere at otağ, bir yere gızıl otağ, bir yere gara otağ gurdırmıştı. Kimün ki oğlu-gızı yok, gara otağa kondurın, gara keçe altına döşeyin, gara goyun yahnisinden ögine getürün. Yerse yesün, yemezse, tursun-getsün. Oğlu olanı ağ otağa, gızı olanı gızıl otağa kondurın. Oğlu, gızı olmayanı Allah Teala kargayıbdır, biz dahi kargarız, bellü bilsin."[131]

Bu küçük parçadan, Oğuz Türklerinde çocukların cinsiyete göre ayrıldığı ve çocuksuzluğun inançlarda Pervin Ergun'un da ifade ettiği gibi Tanrı'nın kargışı, yani laneti olarak görüldüğü anlaşılır.

Ayrıca inançlarda, çocuksuz evlilik, meyvesiz bir ağaca benzetilerek kısırlık eksiklik olarak görülür.[132]

Bahaeddin Ögel de inançlarda, ağaç ile zürriyet arasında kurulan ilişkiler noktasında tespitlerde bulunur: *"Türklerde yeni nesiller, köklü ve kaba ağacın, dalları ve yaprakları gibi görülmüşlerdir."*[133]

Pervin Ergun, hayat ağacının İslamiyet'ten sonra Hızır inancıyla birleştiğini ve bu motifin, hayat ağacının dibindeki sudan içerek ölümsüzleşen "ak-boz atlı ihtiyarın" kimliğinde kişiselleştiğini söyler.[134]

"Mevlana'nın Mesnevî'sinde bahsedilen can ağacı teması da İslam dönemi için çok ilginç bir durum arz etmektedir. Can ağacı (diraht-ı cân) anlaşıldığına göre zamanenin ruhani sultanı, ölümsüz can bahşeden veli simgesidir."[135]

---

[131] Kadir İbrahimoğlu Kadirzade, *a.g.e.,* s. 14.
[132] Pervin Ergun, *a.g.e.,* s. 272.
[133] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 469.
[134] Pervin Ergun, *a.g.e.,* s. 177.

Hikâyelerde de bey veya vezirlerin dervişle karşılaşmasının genellikle bir pınarın başında veya bir ağacın altında gerçekleşmesini; Pervin Ergun'un dediği gibi Tanrı kutunun kutsal ağaç vasıtasıyla elde edilişi veya ak-boz atlı ihtiyarın bu ağacın dibindeki sudan içerek onun kimliğinde kişiselleşmesi nedenine bağlayabiliriz.

"Çocuk sahibi olamayan ana ve baba adayları, genellikle su kıyısında ve yatır başlarında bulunan kutsal ağaçlar vasıtasıyla Tanrı'dan çocuk dilemişler."[136]
"Ulu ağaç altları, kaynak sular ve türbeler kutlu yerler olarak bilinirler. Dedem Korkut ile gidilen ağaçlıklı ve güçlü akan subaşlarını 'almalı yerler' olarak tanımlamaktadır."[137]

Bu türden kutsal kabul edilen kişilerden yardım beklemek, sadece doğum evvelinde değil, doğumun diğer dönemlerinde ve hayatın muhtelif safhalarında görülen bir şeydir.[138]

"Günümüzde bile zor durumda kalan Türk insanı, Hem Hızır'dan yardım istemekte hem de kutsal ağaç dibinde dua ve nezirde bulunmaktadır."[139]

Görülüyor ki, Türklerin inançlarında doğum, çocuk sahibi olma, ağaç motifiyle birlikte işlenmiştir. Tanrı kut'u ve bu kut'un elde edilişinin de yine kutsal ağaç vasıtasıyla gerçekleştiğine inanılır. Hikâyelerde de kahramanın kutlu doğumu, hayat ağacının kimliğinde kişiselleştiğine inanılan Hızır, pir, derviş gibi ilâhi nitelikteki kişilerle gerçekleşir.

Yine hikâyelerde görüldüğü gibi, elmanın da doğumda ve inançlarda önemli bir yeri vardır. Olağanüstü doğumlar, Hızır, pir, derviş gibi uhrevi kişiler tarafından

---

[135] Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.,* s. 122-123.
[136] Pervin Ergun, *a.g.e.,* s. 273.
[137] Yaşar Kalafat, *İslâmiyet ve Türk Halk İnançları,* s. 24.
[138] Yaşar Kalafat, *İslâmiyet ve Türk Halk İnançları,* s. 26.
[139] Pervin Ergun, *a.g.e.,* s. 177.

verilen elma sayesinde gerçekleşmekte, elma ile olmaktadır. Kahraman, anne veya babasının yediği elma ile olağanüstü bir şekilde dünyaya gelmektedir.

"Elma, erkek çocuk semboldür, murattır. O yüzden düğünlerde 'göğe ulaşan' düğün bayrağının tepesine elma takılır. Elma, soyun devamı dileğinin Tanrı'ya iletilmesidir. Güveyinin eve yeni gelen gelinin önüne elma atması, sevgiliye hediye olarak elma gönderilmesi, hep aynı sembolü ifade eder. Elmanın oğul sembolü olduğunu, 11. Yüzyılda derlenmiş bir atasözünde şu şekilde görmekteyiz: Atası ekşi (açığ) elma yese, oğlunun dişi kamaşır (kamar)!"[140]

Elma ağacı veya elma, halk inançlarında zürriyet ile ilişkilendirilir: *"Halk arasında 'yozma' diye de bilinen elma, zürriyetin sembolüdür. Cennetin yasak elması motifi de kültürümüzde zürriyetle ilgili şekilde kullanılmıştır. Evlenmeden doğan çocuklar ve gayrimeşru ilişkiler, yasak elma ile ifade edilmiştir."*[141]

Ayrıca, elma ağacının altında oynamakla da kısırlığın ortadan kalkacağı ve bu sebeple çocuk olacağı düşüncesine rastlamak mümkündür. Kırgızların ünlü destanı Manas'ta, Cakıp Han, çocuksuzluğun faturasını karısına keser ve onun çocuk sahibi olmak için yapılması gerekenleri yapmadığını sert bir üslûpla şöyle dile getirir:

"Bu Çırçı bana hiç erkek doğurmadı!
Kutsal pınara gidip, yanında bir yatmadı!
Bir elmanın altına giderek oynamadı!
(Kısırlıktan) kurtulup, kutsal yol bulamadı!"[142]

Bahaeddin Ögel, kutlu pınarlar ve elma ağacı hakkında, aynı destan ve verilen nazımdan hareketle şunları söyler:

---

[140] Pervin Ergun, *a.g.e.*, s. 244.
[141] Pervin Ergun, *a.g.e.*, s. 244-245.
[142] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 359.

"Manas destânındaki bu sözlerden anlaşılıyor ki, kısırlıktan kurtulup, çocuk sahibi olabilmek için, mukaddes varlıklara karşı, bazı şeyler yapmak gerekiyordu. Mukaddes pınarın yanında yatma, elma ağacının altında oynama gerekiyordu."[143]

Görüldüğü gibi Türklerin bağlı bulunduğu eski inançlarda, su, toprak, ağaç ve bunlar etrafında teşekkül eden pek çok kült kutsal atfedilir ve onları temsil ettiklerine inanılan iyelerden, ruhlardan yardım beklenir.

Kutsal atfedilen ulu ağaçlardan, sulardan yardım beklemek, eski Türk inançlarındaki su, toprak ve ağaç kültlerine inanmakla ilgilidir ve derinliklerinde Anasır-ı Erbaa da yatmaktadır. [144]

Hikâyelerde, genellikle ağaç diplerinde ve sulu yerlerde beliren Hızır, derviş, pir gibi kahramana yardımcı tiplerin, su, ağaç, toprak gibi yardımcı ve koruyucu iyeler ile ruhların yerine geçtiği düşünülür. Hikâyelerde çocuğu olmayan padişah ve beyler, bu yardımcı ve koruyucu ruhların yerine geçen Hızır, pir, derviş gibi kişiler vasıtasıyla çocuk sahibi olur. Bu durum, kimi zaman bu kişilerden alınan bir nesne ile ilişkili olarak ortaya çıkarken; kimi zaman da bazı şartların sağlanması ile gerçekleşir.

Doğumun oluşmasına sebep olacak bu şartlardan birinin bazen de kurban kesmek olduğu görülür. Derviş, çocuğu olmayan padişahtan kurban kesmesini ister.

Örneğin, "Kirmanşah" hikâyesinde, buna benzer bir olay görülmektedir. Tiflis Şahı Hurşit Şah, diğer bazı hikâyelerde de görüldüğü gibi, hiç çocuğu olmaması üzerine veziriyle tebdil-i kıyafet edip derviş kılığına girerek yola koyulur. Tiflis'in etrafındaki dağlarda, iki dağ arası bir dere kenarından giderlerken veziri, padişaha burada kalalım, kalalım ki bu dere senin içinde ne gam, kasvet varsa alsın, gitsin der. Su kenarında oturup akarsuyu izlerlerken karşılarında bir ihtiyar derviş

[143] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 359.
[144] Yaşar Kalafat, *İslamiyet ve Türk Halk İnançları,* s. 26.

belirir. Yanlarına gelen pir dede, onların kim olduğunu ve dertlerinin ne olduğunu yine bilir. Ona bazı şartları yerine getirirse çocuğunun olacağını vaat eder. Dervişin, Hurşit Şah'tan yerine getirmesini istediği şartlar arasında, yedi kurban kesmesi ve öksüz çocuklar ile çıplakları giydirmesi şartı da vardır. Bu şartları yerine getiren ve ağzı kutlu kişinin duasını dileyen Hurşit Şah'ın bir oğlu olur.[145]

Yasar Kalafat, Türklerin kurban kesme inançlarının, çeşitli iyeleri ve Tanrı'yı memnun etme arzusundan kaynaklandığını ve bu inançların bugünde yeni şekil ve mahiyetlerle "Doğu Anadolu Coğrafyası"nda devam etmekte olduğunu şöyle ifade eder:

"Türkler, ata ruhlarını, muhtelif fonksiyonları yüklenen iyeleri, Tengri'yi memnun etmek, onun rızasını kazanmak, yardımını sağlamak, istediklerini ona kabul ettirmek için kurban keserler ve sacı yaparlardı. Bu inançların izlerine ve yeni renklere boyanmış şekillerine Doğu Anadolu yöresinde, hemen her yerde rastlanır."[146]

"Sacı da, eskiden muhtelif olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına, onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere/yiyecek, içecek, bez gibi verilen addır. Sacılar, öz itibariyle bir cins kurban niteliği taşır."[147]

Bu hikâyede, Hurşit Şah'ın, Tengri'yi memnun etmek, onun rızasını kazanmak, yardımını sağlamak, istediklerini ona kabul ettirmek için hem kurban kestiği hem de öksüz çocukları, çıplakları giydirerek sacılar dağıttığı görülür.[148]

---

[145] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri* I, s. 46.
[146] Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu' da Eski Türk İnançları'nın İzleri,* s. 110.
[147] Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu' da Eski Türk İnançları'nın İzleri,* s. 111.
[148] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri* I, s. 49.

"Türkler'in hayatında çocuk sahibi olmak isteyenler, Tanrı'nın rızasını kazanmak için açları doyurur, çıplakları giydirir ve ağzı kutlu kişilerin alkışını/duasını dilerlerdi."[149]

Bu geleneğin en görkemli örneğine, "Dede Korkut" kitabında, "Dirse Han"ın yaptığı hacet toyunda rastlanır:

"Dirse Han dişi ehlinin sözü ile ulu toy eledi, hacet diledi, attan aygır, deveden buğra, goyundan goç kırdırdı. İç Oğuz, Taş Oğuz beglerini üstüne yığınag etdi. Ac görse, toyurdı, tonatdı. Borcluyu borcından gurtardı. Tepe gibi et yığdı. Göl gibi gımız sağdırdı. El götürdiler, hacet dilediler. Bir ağzı dualının algışı ile Allah Tealâ bir ayal verdi. Hatunı hamile oldu"[150]

Bu parçadan, Eski Oğuzlarda, sonsuzluktan kurtulmak için nezir verildiği, hacet dilendiği ve bunun için de kurban kesildiği anlaşılmaktadır.

"Kerem ile Aslı" hikâyesinde de pir tarafından şaha verilen ve kahramanın doğumuna vesile olacak elmanın yanı sıra doğumun gerçekleşmesine sebep olacak bir durum daha vardır. Pir, şahtan memleketin yedi yaşından yukarısını Uğra Dağı'na davet edip doyurmasını ister:

"O memleketin yedi yaşından yukarısını Uğra Dağı'na davet eyle. Davet tamam olup gelince yatsu namazını kılınca elmanın birisini kendine ve birisini ahline vir. Allah Teala Hazretleri size bir evlad vire."[151]

Bu hikâyede de Ağa şahın, Tanrı'yı memnun edebilmek, onun rızasını kazanabilmek, ağzı kutlu kişilerin duasını alabilmek ve tüm bunların neticesinde de

[149] Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu' da Eski Türk İnançları'nın İzleri*, s. 84.
[150] Kadir İbrahimoğlu Kadirzade, *a.g.e.*, s. 14.
[151] Ali Duymaz, *a.g.e.*, s. 255.

çocuk sahibi olabilmek için memleketin yedi yaşından yukarısına bir davet verip onları doyurduğu görülür.

Bugün de çocuk sahibi olmak isteyen anaların, ata mezarlarını, evliya mezarlarını ziyaret ettiklerini ve onlara adaklar sunduklarını, çaputlar bağladıklarını, dilekler niyaz ettiklerini ve onlardan himmet beklediklerini biliyoruz.

"Nahçıvan'da da sonsuzluktan kurtulmak için muhtelif pirlere, ocaklara ziyarete gitmek, kurban kesip pay dağıtmak çok yaygındır. Bu amaçla en çok ziyarete gidilen yer, Ashab-ı Kehf'tir"[152]

Yine inançlara bakıldığında Bahaeddin Ögel, Müslüman Kırgız ve Kazak Türklerinde çocuğu olmayan kadınların, sahradaki tek ağaç, pınar ya da su yanında kurban keserek çocuk dilediklerinden söz eder.[153] Ögel ayrıca, Anadolu'da da yatırların pek çoğunun pınar yanlarında bulunduğunu bildirerek, bu ırmakların yanlarında kurban kesildiği inancından bahseder.[154]

Göktürklerin de yılın 5. ve 8. aylarında ruhlara kurbanlar sunduklarından söz edilmekte, doğa güçlerine inanan ve onları Tanrılaştıran Türklerin, güneş, ay, dağ, ırmak gibi doğada gördüklerini aynı zamanda birer ruh kabul ettikleri de bilinmektedir.[155]

İncelenen hikâyelerden "Firdevs Şah" ve "Latif Şah"ta ise kahramanın kutlu doğumunu gerçekleştirecek olan şeyin, Hızır tarafından verilen bir çiçek, gül, olduğu görülür. Gül vasıtasıyla hamile kalma motifi, hikâyelerde pek rastlanılan bir durum değildir. Fakat bu hikâyelerde, Hızır'ın verdiği gülün koklanmasıyla olunan hamileliklerden söz edilmektedir.

---

[152] Kadir İbrahimoğlu Kadirzade, *a.g.e.,* s. 14.
[153] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 485.
[154] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 330.
[155] Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, *a.g.e.,* s. 100; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.,* s. 303, 307; Yaşar Kalafat,, *İslâmiyet ve Türk Halk İnançları,* s. 63.

Örneğin, "Firdevs Şah" hikâyesinde, Firdevs Şah'ın tek kızı olan Gatmer Hatun, bir gün köşkünde otururken çiçek satan bir ihtiyarı, cariyeleri vasıtasıyla karşısına getirtir. Gatmer, Hızır olduğunu bilmediği bu ihtiyardan elindeki gülü satın alır. İhtiyar, gülü verirken ona şunları söyler:

"Gızım, bu güli aldin. Bu gül bir dünyadır. Buni goynunda sahla, bu bir sırdir, sahla goyninda. Gül açdığı zeman, bil ki dünyada eyiler çoğaldi, gül soldugi zeman da, bil ki dünyadan eyiler köçdi, getdi, öldi. Bunun içün bu gül, bir sır gülüdür. Buni sahla."[156]

Kız, Hızır'dan aldığı gülü koklar ve o an hamile kalır. Aradan üç beş ay geçtikten sonra, Gatmer Hatunun kendi ve onun hizmetine nail olan kimseler, hamileliğini fark etmeye başlar. Kızının hamile olduğunu öğrenen babası Firdevs Şah, Gatmer doğurduğunda çocuğu alır ve kurt, kuş yemesi için ormana bıraktırır.[157]

Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları* adlı eserinde, babasız doğma motifiyle ilgili olarak şunları ifade eder:

"Türk ve Moğol mitolojilerinde sık sık karşımıza çıkan babasız doğum temasının Hıristiyanlıktaki Meryem'den babasız doğan İsa'nın, Allah'ın oğlu sayılması inanışıyla olan yakınlığı dikkati çekmektedir. Şamanların doğumunu anlatan efsâne ve masalların büyük bir kısmı babasız doğum (bazen anasız doğum da olabilir) şeklindedir. Mesela ruhlara gitmek zorunda kalan bir şaman doksan yaşındaki karısını alnından koklayıp hamile bırakır ya da şamanlar bakire kızlardan doğarlar."[158]

"Lâtif Şah" hikâyesinde de aynı motif şu şekilde işlenir: Bir gün Hızır, yine ihtiyar bir adam kılığında dolaşırken, Lâtif Şah'ın kızı Gatmer Çiçek tarafından fark

[156] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir' in Bütün Hikâyeleri II*, s. 47.
[157] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir' in Bütün Hikâyeleri II,* s. 49.
[158] Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.,* s. 125.

edilir. İhtiyarın, elinde çiçek yola revan olmasına dayanamayan Gatmer Çiçek, belli ki ihtiyarın geçindirmeye çalıştığı çoluk çocuk var diyerek, onu cariyeleri vasıtasıyla çağırtıp çiçeği satın alır. Gatmer Çiçek, ihtiyar gittikten sonra gülü burnunda tutar, koklar ve hamile kalır. Aradan günler, haftalar, aylar geçer, Gatmer Çiçeğin karnındaki çocuk altı aylık olur. Gatmer'in annesi, cariyeleri durumu fark ederler. Müzevvirin biri, durumu Lâtif Şah'a da haber verince Lâtif Şah, kızı Gatmer'in meclisten de çıkan karar neticesinde bir ormana sürülüp bırakılmasına karar alır.[159]

Vakit tamam olunca Gatmer'den ormanda, bir ağaç içinde bir çocuk zuhur eder.[160] Hikâyede, Hızır tarafından verilen gül ile hamileliğin yanı sıra, olağanüstü bir durum daha zuhur eder. O da ağaç kovuğunda gerçekleşen olağanüstü doğum hadisesidir. Ağaç vasıtasıyla gerçekleşen kutlu doğumlardan daha önce söz etmiştik; ancak burada sözü edilen doğrudan ağaç içerisinde gerçekleşen bir doğum hadisesidir. Türk mitolojisi ve inanışlarında da bu durumun izlerine rastlanır.[161]

İncelenen hikâyelerden "Âşık Verga" ve "Şah İsmail" hikâyelerinde, kahramanların, Hızır, pir, derviş gibi dini yardımcılar vasıtasıyla gerçekleşen kutlu ve olağanüstü doğumlarından söz edilmez. Bu hikâyelerde, çocuğu olmayan padişah motifi olmadığı gibi, kahramanların doğumunda vasıta olan dini mahiyetteki yardımcı tiplere de rastlanılmaz.

3.2.2. Ad Verme Fonksiyonu

Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere, hikâyelerde çocuğu olmayan padişah ya da bey, veziriyle birlikte yolculuğa çıkar. Pınar veya ağaç yanı gibi farklı yerlerde, Hızır, pir, derviş, ak sakallı ihtiyar başta olmak üzere muhtelif adlar altında karşılaştıkları ilâhi tipler, onların kim olduğunu, niçin yolculuk ettiklerini bilir ve onlara elma vererek ya da yerine getirilmesini istediği bazı şartlar sunarak bir anda

[159] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir' in Bütün Hikâyeleri II,* s. 72-73.
[160] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir' in Bütün Hikâyeleri II,* s. 75.
[161] Türk mitolojisi ve inanışlarında ağaçtan türeme motifine dair geniş bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 115.

ortadan kaybolur. Elmayı alan, yiyen ve kendisinden istenilen bazı şartları yerine getiren padişahın, çocuğu olduğu gibi çocuğu olmayan vezir ya da yardımcısının da aynı şekilde çocuğunun olduğu görülür. Doğumdan sonra yapılanlar içerisinde, şüphesiz en önemli geleneklerden biri de doğan çocuğa ad koymak olacaktır. Çocuğun olmasıyla birlikte bazı hikâyelerde bu yardımcılar, çocuğun ismini de kendisinin koyacağını belirtir. Bunun üzerine çocuğa ad verilmez. Çünkü derviş, daha sonra gelip çocuğa isim vereceğini belirtmiştir. Bazı hikâyelerde bu şekilde 3-4 yıl ve hatta 15 yıl beklenir. Çocuğun adı olmadığı için ona "adsız" denilmeye başlanır. Çevredekilerin arzusuyla çocuğa isim koymak için ileri gelen kişiler, bilgeler ile bir meclis toplandığında derviş, birden çıkagelir, çocuğa adını koyar ve ortadan kaybolur.

"Kutlu doğan bahadırın adını, yine Tanrı tarafından gönderilen kutlu kişi koyar. Bu da Tanrı kutunun sembolüdür."[162]

Burada, kahramanın doğumunda görüldüğü gibi, doğan kahramana ad vermenin de Tanrı kutunun sembolü olduğuna dair bir inanç görülür. Tanrı'nın isteğiyle kahramanın kutlu doğumuna vasıta olan ilâhi tipler, yine Tanrı tarafından kutlu doğan bahadırın adını koyma işlevini de yerine getirir. Ve yine tüm bunları Tanrı adına yaparlar.

"Ad; insanın bireysel ve toplumsal kişiliğinin yanı sıra büyüsel, gizemsel gücünü de gösteren bir simgedir."[163] Bu sebeple hikâyelerde ad vermenin gelişigüzel yapılmadığı görülür. Derviş, Hızır, pir gibi ilâhi tipler de bunu yaparken günümüzde olduğu gibi birtakım değerlere ve niteliklere bağlı olarak bunu gerçekleştirir. Nitekim bunu Tanrı adına yapıyor olması da bunu gerektirir.

İncelenen hikâyelerden "Kirmanşah", "Tahir ile Zühre" ve "Elif ile Mahmut" hikâyelerinde bu ilâhi tiplerin, doğan çocuğa ad verdiği görülür.

---

[162] Pervin Ergun, *a.g.e.*, s. 244

[163] Sinan Gönen, "Dede Korkut Hikâyeleri'nden Günümüze Yansıyan Doğum Âdetleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi,* S. 18, 2005, s. 109.

Örneğin, "Kirmanşah" hikâyesinde, Hurşut Şah ve vezirinin bir nehir kenarında karşılarına çıkan pir, Hurşut Şah'a çocuk sahibi olabilmesi için bazı şartlarda bulunmuştur. Pir'in Hurşut Şah'a bulunduğu yedi şarttan üçüncüsü, doğacak çocuğa ismi kendisinin vermesidir. Aradan dört kadar yıl geçer, çocuk doğar, Hurşut Şah kendisinden istenen tüm ikmalleri yerine getirir; fakat pirler nevinden kimse görünmez. Vezirler de bir gün, dört yaşına gelen çocuğa, şahın da izniyle bir ad koymak ister. Baş vezir ve şah, meclise çocuğun doğumunda görünen Hazreti Hızır'ın kendilerine ifade verdiğini, bu çocuğun adını gelip kendisinin koyacağını her ne kadar söyleseler de meclis, Hızır dünya mekânı içinde şimdi kim bilir nerededir, hangi yurttadır bilinmez deyip çocuğa ad vermek istediklerini yinelerler. O sırada, Hazreti Hızır bir anda gelerek, çocuğu bacaklarının arasına alıp okur, üfler, göğsünü sıvazlar ve şöyle der:

"Ey şahım bundan sonra bu çocuğin dalini yere getiren hiçbir fert olmayacak, bu çocuğun adini Kirmanşah goydum."[164]

"Kirman", büyük kale, hisar anlamlarını taşır[165] ve Hızır, ad verdiği bahadırın kolunu, omzunu yere getirecek fert çıkmayacak derken bir nevi yıkılmaz, fetih olunmaz kaleleri akıllara getirerek ad verme işini, hiç de tesadüfî gerçekleştirmediğini gösterir.

"Elif ile Mahmut" hikâyesinde ise, bir pınar yanında karşılaştıkları ak sakallı ihtiyar, derdini ve kim olduğunu bildiği padişaha, uzandığı daldan kopardığı kırmızı bir elma verir, dokuz ay on gün sonra da padişahın bir oğlu olur. Derviş, ayrıca Murat Han'a bu karşılaşmalarında, kendi gelesiye değin çocuğa ad koymamalarını, onun adını kendisinin vereceğini de tembihler.[166]

Bu hikâyede, çocuk doğduktan sonra haberi alan Murat Han'ın Semerkant' ta bulunan amcası, çocuğa bir ad koymak ister. Murat Han, araya girerek çocuğa ad

[164] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 50.
[165] Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük,* C. 3, Ötüken Neşriyat, Ankara 2007, s. 2685.
[166] Adnan Binyazar, *a.g.e.,* s. 20.

verecek kişinin kendisine görünen derviş olduğunu ve onu bekleyeceklerini bildirir. Aradan on beş yıl kadar geçer, çocuk, kılıç kuşanıp ata binmek, hüner göstermek ister; fakat Murat Han'ın dayısı, at binenin, kılıç kuşananın bir adı olmalı, lakin bu oğlanın bir adı yok, Hızır bugüne kadar görünmedi deyip, çocuğa ad vermek ister. O sırada divandan içeri aynı derviş girer ve oğlanı görmek ister. Oğlan, meclisten içeri girip dervişi selamlar, öper. Derviş, çocuğa ad vermeden önce, birkaç muamma soracağını bildirir. Derviş'in sorduğu tüm muammalara doğru yanıtlar veren oğlana, derviş tarafından "övülmeye değer" anlamına gelen "Mahmut" adı verilir.[167] Bu hikâyede de derviş, çocuğu sınadıktan sonra ona hünerlerine yakışır bir ad vermiştir.

"Elif ile Mahmut" hikâyesinde de görüldüğü gibi, inanışlarda ad vermenin gelişigüzel gerçekleştirilmediği görülür.

"Ad, hiçbir zaman gelişi güzel seçilmez. Çocuğun doğduğu gün, zaman, ay ve mevsim; doğum yapılan yer; doğduğu sıradaki olaylar, kimi kişilere karşı duyulan hayranlık, şükran ve minnet duyguları; gelenekler; ailenin varsıllığı, yoksulluğu; daha önce kardeşlerinin yaşayıp yaşamadıkları; moda; kültür değişmeleri, vb. etmenler adın seçilmesinde birinci derecede rol oynamaktadır."[168]

Yine, "Elif ile Mahmut" hikâyesinde görüldüğü gibi, ad koymanın bazen birtakım ritüellerle gerçekleştiği, erişkin hale gelen bireyin hüner sergilemeden, kahramanlık göstermeden ad almasının münasip olmadığı görülmektedir.

Ad koymanın, birtakım gerekli şartları yerine getirme ve bazı ritüeller ile birlikte gerçekleştirilişinin en eski örneklerine, Dede Korkut boylarındaki ad verme törenleri örnek gösterilebilir.[169]

---

[167] Adnan Binyazar, *a.g.e.*, s. 27.
[168] Sinan Gönen, *a.g.m.*, s. 109.
[169] Ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Gönen, *a.g.m.*, s. 109.

Ayrıca, "Elif ile Mahmut"ta olduğu gibi, "Dede Korkut" hikâyelerinde de dikkat çeken noktalardan biri, Boğaç Han'ın on beş yaşında ad almasıdır. Görülüyor ki eski Türk inançlarında çocuk, kaç yaşında olursa olsun kahramanlık gösterene kadar adsız gezer ve bir kahramanlık gösterdiğinde ulu bir kişi gelir ve çocuğun adını koyar.

Günümüzde de çocuğa ad verirken bazı etkenlerin göz önünde bulundurulduğu ve genellikle çocuğa ad verenin yaşlı bir kimse olduğu dikkate alınırsa ad verme geleneğinin, bugün de hikâyelerdeki görünümünden çok da farklı olmadığı anlaşılabilir.

"Öncelikle çocuğa ad vermesi için yaşlı birisine yetki verilir ki, bu çocuğun genellikle dedesidir."[170]

"Tahir ile Zühre" hikâyesinde de ad veren dervişten söz etmek mümkün olduğu gibi, bu hikâyede, "Kirmanşah" ve "Elif ile Mahmut" hikâyelerinden farklı olarak derviş, ad koymayı yıllar sonra değil, padişaha elma verdiği bir sırada gerçekleştirir:

"Derviş cebinden bir elma çıkardı, ikiye böldü, yarısını padişaha yarısını da vezire verdi. Bu elmaları bu gece yiyin, Allah'ın izniyle evlatlarınız olacak, fakat kızın adını Zühre, oğlanın adını da Tahir koyacaksınız ve birbirinden ayırmadan büyütecek, zamanı gelince de birbiriyle evlendireceksiniz."[171]

Hikâyelerde karşılaşıldığı gibi, doğan çocuğa ad veren ve sonra birden ortadan kaybolan derviş tipinden, *Türk Mitolojisi* adlı eserinde Bahaeddin Ögel de bahseder:

---

[170] Sinan Gönen, *a.g.m.,* s. 109.
[171] Fikret Türkmen, *a.g.e.,* s. 210.

"…Çocuğa bir ad bulamıyorlar. Bu sırada post giyinmiş bir derviş geliyor, çıngıraklarını sallıyor. Ali dost, Veli dost! Eller giyer birer post, biz giyeriz ikişer post diyor. Çocuğa ad koyuyor ve kayboluyor."[172]

Kayın ağacından inen Ak-Saçlı kocadan ve bunun Türk Hızır motifinin en orijinal proto-tipi oluşundan daha önce bahseden Ögel, Proto-Türk geleneklerinin kendisini özellikle ad verme motifiyle gösterdiğini; İslami tesirler ile diğer Türk dış tesirlerinin girmediği bazı anlatılarda bu işi, kayın ağacından inen gök sakallıların yaptığını, sonradan ise onların yerini ulu kişi görüntüsüyle Hızır'ın aldığını ve bunu da Tanrı adına yaptığını ifade eder.[173]

"…Kayın ağacından inen Ak-Sakallı Koca, oğlana ad veriyor…"[174]

Hikâyelerde ilahi kişi görünümünde olan dervişin, olağanüstü bir şekilde doğan çocuğa ad vermesi, bazı mitolojik anlatılarda da karşımıza çıkar. Proto-Türk geleneklerinde, ulu kişi görüntüsü ile Tanrı'nın ad verdiğine dair bir inancın olduğunu belirten Ögel tarafından alıntılanan bir Altay destanı şöyledir:

"Ay Mangus'un kendisi fakir ve öksüz. Atı ise eğersiz. Deniz kıyısındaki kayın ağacının altında yatıyor. (Bu kayın, Bay Kayın olmalıdır). Çünkü atı ona, öyle öğütlemiş. Bir ara kayın ağacının üzerindeki bir ak sakallı, yiğidi çağırıyordu: 'Sana adını vereyim' diyor. Ayrıca, 'ben insanoğlu değilim', diye de bir açıklamada bulunuyor." [175]

Hayat ağacının, İslamiyet'ten sonra Hızır inancıyla birleştiğinden ve bu motifin, hayat ağacının dibindeki sudan içerek ölümsüzleşen "ak-boz atlı ihtiyarın" kimliğinde kişiselleştiğinden bahsedilmiştir. Halk hikâyelerinde de ad koyan kişiler, bu alıntılanan destanda göründüğü gibi ak sakallı görünümünde, uhrevi dünya ile

[172] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 94.
[173] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 96.
[174] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 90.
[175] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 479.

insanlar arasında bağ kuran, bazı koruyucu iye ve ruhların yerine geçen, tüm bunları da Tanrı adına gerçekleştiren ilahî tiptir.

İncelenen hikâyelerden "Âşık Verga", "Şah İsmail", "Firdevs Şah", "Lâtif Şah", "Kerem ile Aslı" hikâyelerinde Hızır, pir, derviş tarafından doğan çocuğa ad verildiğine rastlanmaz. Bu hikâyelerden "Âşık Verga" ve "Şah İsmail" hikâyelerinde, dini yardımcılar vasıtasıyla gerçekleşen olağanüstü doğumdan da söz edilemediği için bu tiplerin, bu hikâyelerde ad vermede de karşımıza çıkmaması manidardır.

3.2.3. Âşık Olmasını Sağlama Fonksiyonu

Türk halk hikâyelerinde âşık olma motifi önemli bir yer tutmaktadır. İncelenen hikâyelerin bazılarında âşık olma, ilk görüşte, aynı evde büyüyen kahramanların kardeş olmadıklarını öğrenmesi ve mahlas alma şekliyle gerçekleşir. Tüm bu âşık olma şekilleri ile gerçek hayatta karşılaşılırken; bazı hikâyelerde ise âşık olma, rüyada pir, dede ve kırkların, erenlerin, kahramana üç bade sunmasıyla gerçekleşir. Ayrıca, bazı hikâyelerde kahramanların, bu tipler ile gerçek hayatta karşılaşarak da âşık olduğu görülür. Bu badelerden birincisi Allah, ikincisi üçler, yediler, kırklar ve üçüncüsü de sevgilinin aşkı içindir. Daha sonra pir, parmağının arasından, kolunun altından veya bir duvara asılı resmin üzerinden kahramana kızı gösterir ve kahraman, o anda kıza âşık olur. Ona uzanmak, sarılmak isterken de odanın ortasında yere yığılır, ağzından köpük gelir ve bir süre baygın şekilde yatar. Aynı şekilde pir, kızın da rüyasına girerek veya karşısına çıkarak ona da üç bade sunar, kahramanı görmesini ve ona âşık olmasını sağlar. Onları baygın gören aileleri, çare ararlar ve sonunda bilgin biri gelip onların aşk hastalığına düştükleri haberini verir. Âşıklar, âlimin de dediği gibi bir süre sonra ayılır ve birbirilerine kavuşma ümidiyle çeşitli çilelere gark olur. Onlara, artık badeli âşıklar denmesi de tarafımızca uygundur.

3.2.3.1. Rüyada Karşılaşılan Yardımcı Tipler Aracılığıyla Âşık Olma

İncelenen hikâyelerden, "Kirmanşah" ve "Âşık Verga" hikâyeleri, pir, dede, kırkların ve erenlerin, rüyada kahramana üç bade sunmasıyla gerçekleşen âşık olmanın görüldüğü hikâyelere örnek gösterilebilir.

"En basit şekli ile rüya bir kimsenin uyku sırasında zihninden geçen hayal dizisi olarak tarif edilmektedir. Bu en sade tarifte de görüldüğü gibi rüyanın meydana gelmesi için uyku halinde olması gerekmektedir. Hikâye kahramanları rüyayı ergenlik çağına ulaşınca görmektedirler."[176]

"Kirmanşah" hikâyesinin kahramanı Kirmanşah, on sekiz yaşına geldiğinde, otağında yattığı bir sırada pirler başına toplanır. Kirmanşah, başını kaldırıp bakar ki otağı ak sakallı doludur. Kirmanşah, bir süre bu ak sakallılara sorgu, sual ettikten sonra içlerinden biri, bir yeşil fincan badeyi nasibin diyerek içmesi için uzatır. Birinci badeyi "Allah" aşkına içen Kirmanşah'a pir, ikinci badeyi uzatır. Kirmanşah, ikinci badeyi, üçler, beşler, yediler, kırklar, erenler adına içer. Pir dede, üçüncü badeyi, Kirmanşah'a Adil Han kızı Mahperi Han aşkına içmesi için uzatır. Üçüncü badeyi de içen Kirmanşah'a pir, iki parmağının arasından nasibini gösterir ve ona sarılmasını, onun elini tutmasını ister. Kirmanşah, kıza sarılayım, onu tutayım derken odanın ortasında yere yığılır.[177]

Kirmanşah'ı odasına öylece bırakan pirler, aynı gece kızın da yattığı yere gelerek ona üç bade içirir. Birincisi "Allah" aşkına, ikincisi "pirler" aşkına ve üçüncüsü "Kirmanşah"ın aşkınadır. Pir, Mahperi'ye de iki parmağının arasından Kirmanşah'ı göstererek ona sarılmasını, onu tutmasını ister. Mahperi, Kirmanşah gibi o esnada düşer, bayılır ve ağzından köpük gelir.[178]

---

[176] Mehmet Emin Bars, "Kerem ile Aslı Hikâyesinde Olağanüstülük Motifleri", s. 24.
[177] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 73-74.
[178] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 75.

Öylece yere yığılan, bayılan ve sabahına dek geceyi öyle geçiren âşıkları sabah öylece gören cümle helâyık, hükümdar ve meclisine haber verir. Onlar da bir âlim, ulemâ bulup âşıkların yanına getirir. Âşıkları gören âlim, başlarında Kur'an okuduktan sonra onların aşk hastalığına düştüklerini haber verir.[179]

"Âşık Verga" hikâyesinde de kahramanımız Âşık Verga, Hz. Peygamber'in hayatta olduğu bir zamanda, Zennure isimli bir kıza âşık olur. Zennure de, Verga'ya âşık olur ve her iki kahramanın da birbirine âşık olması, Hızır, pir elinden rüyada içilen bade ile gerçekleşir. Hikâyede âşık olma şöyle geçer:

"*Hazreti Hızır, eger üçlerinen, eger beşlerinen, eger yedilerinen, eger gırhlarınan yeşil fincanda, hem Zennure'ye, hem de Âşig Verga'ya üç bâde içirib, ikisini birbirine gösderip, ikisini birbirine Hag aşigi etmişdiler.*"[180]

İlhan Başgöz, yukarıda da sözü edildiği gibi, bu konuyla ilgili olarak *Folklor Yazıları* adlı eserinde, "Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bu çalışmada, bir aşığın hayatı etrafında oluşmuş hikâyelerde rüya motifi zincirine yer verilir ve sözlü gelenekten derlenen bu hikâyelerde aşk dolusu, aşk badesi motifiyle nasıl karşılaşıldığı şu şekilde ifadelendirilir:

"a. Genç erkek, bazen de kız ve erkek bir Pirin elinden düşlerinde aşk dolusu içerek birbirine âşık olur.

b. İçkiyi içen oğlanın vücuduna bir ateş düşer, yanar. Kıza sarılmak, onu kucaklamak ister, düşer bayılır, ağzından kan köpük gelerek günlerce baygın yatar.

[179] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 76-77.
[180] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, s. 205.

c. Herkes onu deli olmuş sanırken, bir kocakarı bunun aşk hastalığı olduğunu anlar ve başucunda saz çalarak oğlanı uyandırır. Saz sesi kulağına değer değmez genç gözlerini açar.

d. Düşte görünen ihtiyar, âşığın hayat boyu yardımcısı, koruyucusu olur ve ona bir mahlas verir.

e. Bu düş nedeni ile genç, kelimenin her iki anlamı ile âşık olur, yani hem saz çalıp şiir söyler, hem bir güzele sevdalanır."[181]

İncelenen hikâyelerde de İlhan Başgöz'ün tasnifinde yer alan pek çok durum ile aynı biçimde karşılaşılırken; bade içmesi sonucu bayılan aşığın saz sesiyle uyanması, uyandıktan sonra saz istemesi ve sazı çok iyi bir şekilde çalması durumlarıyla karşılaşılmaz.

Ayrıca, İlhan Başgöz'ün bu yazısında, âşıkların âşık olmak için seçilmeleriyle, şamanların, şamanlık mesleğine seçilmeleri arasında ve bunların mesleğe giriş ritüelleri arasında bir ilişki olduğundan da söz edilir.[182]

Başgöz, şamanların kutsal ruhlar tarafından seçilmeleri, mesleğe çağrılmaları, içlerine düşen yakıcı ateş, kendinden geçme, bayılma, ağızdan köpük veya kan gelmesi gibi durumların, hikâyelerde görülen düş motifi zincirinin de ana unsurları olduğunu belirtir. [183]

Mehmet Emin Bars'ın da bu konuda benzer tespitleri olduğu görülür: *"Düşte, sanatçı olma ve aşk dolusu içmeye şamanlarda da rastlanır. Türk halk hikâyelerindeki düş motiflerinin, İslam öncesi devrin inanış ve törenleriyle açık bir ilgisi bulunmaktadır. Bahşılar, Akınlar ve Manas destâncılarında aşk dolusu içme*

[181] İlhan Başgöz, *a.g.e.*, s. 25-26.
[182] İlhan Başgöz, *a.g.e.*, s. 29.
[183] İlhan Başgöz, *a.g.e.*, s. 30.

motifi bulunmaktadır. Bu sanatçıların görevlerinden biri sanatçılık, diğeri sihirbaz-şamanlıktı. Bu inanış sadece Asya'da değil, Batı toplumlarında da görülür. Bu motife bir Fransız hikâyesinde de rastlamaktayız. Hikâyelerimizin dolu içerek âşık olma motifini, Batı'da yalnız Fransız ortaçağının, meşhur Tristan ve İzolt hikâyesinde buluyoruz"[184]

Ayrıca görülüyor ki, Mehmet Emin Bars'a göre bu inanışa, Batı toplumlarında ve onların edebiyatlarında da rastlamak mümkündür.

İncelenen hikâyelerde de Mehmet Emin Bars ve İlhan Başgöz'ün deyimiyle, yani âşıkların âşık oluşları sırasında yaşadıkları ile şamanların seçilip mesleğe girmesi ritüelleri sırasındaki halleri arasında benzerlikler görülmesi dikkate değerdir.

Sözü edilen hikâyelerde Başgöz'ün tasnifinde olduğu gibi, bir gece, pir ve erenler gelerek kahramana üç bade sunar; badeyi içen kahraman, o anda âşık olarak sevgiliye sarılmak isterken ağzından köpük gelerek birden bayılır. Şaman adayları da gerçekten kutsal ruhlar tarafından, bazen düşte ziyaret edilerek seçilir ve mesleğe girme törenindeki kendinden geçmeler, ağızdan kan köpük gelmeler, hikâyelerdeki düş motifi zincirinde karşımıza çıkan belli başlı nakışlardır. Bu da gösterir ki kahramanın bu pir ve erenler elinden bade içirerek âşık olmasının karşılığı şaman inancında, şamanların pir ve erenlerin yerine geçen mukaddes ruhlar tarafından seçilerek mesleğe çağrılmalarıdır. Ayrıca, daha önce bu pir, dede, Hızır gibi dini yardımcıların, eski Türk inançlarında bazı iyelerin ve kutsal kabul edilen koruyucu ruhların yerine geçtiğinden de söz edilmiştir. En nihayetinde de kahramanın âşık, şaman adayının şaman olarak yolculuğa çıkması da aralarındaki ilişkiyi gösterir niteliktedir.

"Türk halk hikâyelerindeki düş motifi zinciri, Asya Şamanlığının bir kalıntısıdır. Bir yandan âşıkların hayatında, bir yandan hikâyelerinde bu motif, şamanların mesleğe giriş törenlerinin rolünü oynamaktadır. İslam Tasavvufu, bu

[184] Mehmet Emin Bars, "Kerem ile Aslı Hikâyesinde Olağanüstülük Motifleri", s. 24.

Asya töreninin Anadolu'ya gelmesinde rol oynamış ve onun üzerinde etkiler bırakmıştır."[185]

Ayrıca, Başgöz, hikâyelerde kahramanların âşık olduğu güzel kız nakışının da şaman inanç ve törenlerinde görüldüğünü, Asya Şamanlığında ana, sevgili ve koruyucu gibi üç ayrı kişiliği sembolleştiren, daima göklerde oturan bir kadının rolü olduğunu; şaman adayının eğitimi bitince onun ruhunun göklerde yaşayan bu sevgili ile buluştuğunu ifade eder.[186] Umay Günay da şamanlığa giriş ayinlerini, rüya motifine bağlayan delillerden biri olarak, şamanların sihirli seyahatlerinde dişi ruhların ortaya çıkması ve bu dişi ruhların, rüya motifindeki genç kızların asıl tipleri oluşunu gösterir. [187]

3.2.3.2. Gerçek Hayatta Karşılaşılan Yardımcı Tipler Vasıtasıyla Âşık Olma

Hikâye kahramanları, muhtelif adlarla bilinen bu ilâhi mahiyetteki tiplerle sadece rüyalarda değil, uyanıkken gerçek hayatta da karşılaşabilmektedir. Bu tipler vasıtasıyla içilen bade ile âşık olma, bu başlık altında incelenecek hikâyelerde de aynı şekilde görülürken; bu hikâyelerde öncekilerden farklı olarak kahraman, onlarla rüyada değil, gerçek hayatta karşılaşır. İster rüyada ister gerçek hayatta olsun, hikâyelerde, pirlerle karşılaşmanın bir başka sebebi, kahramanın her iki anlamda da âşık olmasını sağlamaktır.

"Firdevs Şah" hikâyesinde, Derdli Gurbanî, yerinden yurdundan ayrıldıktan sonra umutsuzluk içersinde olduğu bir sırada Hazret-i Hızır ile karşılaşır. Ailesinden ayrı düşen, her yerde onları arayan Gurbanî, ne yöne gideceğini bilmediği buhranlı bir anda, bir pınarın başında karşılaştığı Hazreti Hızır'a derdini anlatır. Hazret-i Hızır, o sırada yalnız değildir, üçler, beşler, yediler, kırklar da yanındadır. Gurbanî'nin etrafına bir anda cem olurlar. Pirler, "Kirmanşah" ve "Âşık Verga"

[185] İlhan Başgöz, *a.g.e.*, s. 31.
[186] İlhan Başgöz, *a.g.e.*, s. 30.
[187] Umay Günay, *a.g.e.*, s. 15.

hikâyelerinde de görüldüğü gibi, Gurbanî'ye üç nasibi olduğunu söyleyerek üç yeşil fincan, yani bade sunarak âşık olmasını sağlar. Gurbanî, etrafında cem olmuş ilâhi mahiyetteki tipler vasıtasıyla Periler Padişahı'nın kızı Gülşan'a âşık edilir. Âşık olduğu kıza uzanmak, dokunmak isteyen Gurbanî, yere yığılır ve ağzından yeşil renkte köpük gelir. Gurbanî'yi orada öylece bırakan pirler, aynı şekilde Gülşan hatuna da görünerek ona da üç bade sunar ve onun da âşık olmasını sağlar. Ayrıca, pirler, Gurbanî'ye âşık olacağı kızı incelenen önceki hikâyelerden farklı olarak parmak ile değil, koltuk altında tuttukları bir ayna ile gösterir.[188]

Yine bu hikâyede, Gurbanî, Hazret-i Hızır ile büyük bir umutsuzluk içerisinde bulunduğu bir anda karşılaşır. İlhan Başgöz, bununla ilgili olarak düşün, ya büyük bir umutsuzluk ve kırgınlıktan, ya zor bir işte yorulmadan, ya da dayak ve işkenceden sonra geldiğini söyler.[189] Bu hikâyede Gurbanî'nin pirlerle karşılaşarak ellerinden bade içip âşık olması düş motifi zincirinde olduğu gibi, çekilen birtakım güçlükten, umutsuzluktan sonra gerçekleşse de Gurbanî, pirlerle düşte değil, gerçek hayatta karşılaşır. İlhan Başgöz'ün Türk halk hikâyeleri için sözünü ettiği bu motifin, söz konusu hikâyede farklı bir şekilde gerçekleştiği görülse de yani kahramanın pirlerle karşılaşması gerçek hayatta olsa da bu motifin, öz itibariyle değişmediği görülür.

"Elif ile Mahmut" hikâyesinde ise, âşık olma daha farklı bir şekilde gerçekleşir. Hikâyede Mahmut, av sırasında bir ceylan peşinden bir mağaraya gelir ve burada kırk ak sakallı pir ile karşılaşır. Mağarada, pirlerin onu getirdiği odada bakınıp dururken tepeden bir ışık içeri girer ve duvarda asılı bir resmin üzerinde durur. Resimde bir kız silueti vardır. Bu kız, Mahmut'un gecelerce rüyasında gördüğü kızdır. Pirlerden genç olanı, elinde doluyla gelir ve doluyu Mahmut'a uzatır. Genç pirin elinden doluyu alan Mahmut, duvarda kendisine gösterilen resme bakarak doluyu kana kana içer. Pirlerin, duvarda asılı bir resimde Mahmut'a gösterdiği kızın

[188] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 54.
[189] İlhan Başgöz, *a.g.e.,* s. 26.

adı Elif'tir ve Mahmut, ona âşık edilir.[190] Elif de Mahmut'u günlerce rüyasında görür, pirler ona da bade içirir ve aşk ateşiyle onun da yüreğini Mahmut'a yakar.[191]

Bu hikâyede de pir elinden bade içmeyle âşık olma durumu gerçekleşmekle birlikte, kahraman, pirlerle "Firdevs Şah" hikâyesinde olduğu gibi gerçek hayatta karşılaşır ve kahramanın sevgiliyi görme biçimi incelenen diğer hikâyelerden farklı şekilde olur. Pirler, Mahmut'a âşık olacağı kızı, parmak ile veya koltuk altında tuttukları ayna ile değil, duvara astıkları bir resim ile gösterir.

"Lâtif Şah" hikâyesinde, bu hikâyelerden farklı olarak âşık olma, kahramanların gerçek hayatta birbirini görmesi şekliyle gerçekleşir gibi görünse de âşık olmaya pirlerin vasıta olduğunu düşünmek mümkündür.

Hikâyede, Hızır'ın sattığı gülü alan Katmer, gülü koklamasıyla hamile kalır ve durumunun anlaşılması üzerine de şah tarafından ormana sürgün edilir. Ormanda bir ağacın kovuğunda yaşamını sürdüren Katmer, bir müddet sonra bir oğlan çocuk dünyaya getirir. Fas padişahının da Osman adında bir oğlu vardır. Osman, bir gün ava çıkar. Çıktığı avda bir geyikle karşılaşır, geyiği takip eder ve geyiğin onu peşi sıra götürdüğü yerde Katmer'i görür. Osman bir bakışta kıza, kız da Osman'a âşık olur.[192]

İncelenen bu hikâyede âşık olma, kahramanların birbirini görmesi şekliyle gerçekleşmiş olsa da sevgiliye ulaşmada, onu tanımada yardımcı bir geyikten söz edilmektedir. Hikâyede, Osman'ın âşık olacağı kızı görmesi, bir nevi geyik vasıtasıyla gerçekleşir. "Elif ile Mahmut" hikâyesinde de sevgiliye ulaşmada kahramana yardımcı bir ceylan vardır.

---

[190] Adnan Binyazar, *a.g.e.,* s. 37.
[191] Adnan Binyazar, *a.g.e.,* s. 69.
[192] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 77

Bazen anlatılarda geyik yerine ceylanın geçtiği görülmekle birlikte, adları değişse de her iki canlının işlevlerinin aynı olduğunu söylememiz mümkündür. Her iki hikâyede de bu av hayvanı, kahramanı sevgiliye ulaştıran bir vasıta olarak görülmektedir. Yine bu iki hikâyede örneği görüldüğü gibi, av hayvanı olarak geyik ya da ceylanın yol gösterici olduğu ve bu nedenle de iyi bir ruhu temsil ettiği düşünülebilir.

"Av hayvanı olarak bazen iyi bir ruhu temsil edebilmektedir. Yol gösterici av hayvanı motifi bu şekilde ortaya çıkar."[193]

"Elif ile Mahmut" hikâyesinde, ceylanın peşinden giden Mahmut, ceylanın girdiği mağaraya girdiğinde kırklarla karşılaşır, geyik ile karşılaşmaz. Bu hikâyede adeta kırklardan biri, geyik donuna girmiş ve kahramanın sevgiliye ulaşmasında kendisine yardımcı olmuştur. Bu sebeple, mağarada bulunan pirlerden birinin, geyik donuna girdiği, yardımcı ruhları sembolize ettiği ve bu sebeple mağaranın da yardımcı ruhların mekânı olduğu söylenebilir. "Elif ile Mahmut" hikâyesinden de yola çıkarak konuyla ilgili sözü edilen bu genel telakkilerin, "Lâtif Şah" hikâyesi için de geçerli olduğu, yani bu hikâyede de Osman'ın peşine takıldığı geyiğin, don değiştirmiş ilâhi nitelikte bir tip olduğu düşüncesi kuvvetle muhtemeldir.

"Hayvan-ruh inanışını, Kazak-Kırgız Türkleri ise, 'arvak-eş' sözüyle adlandırıyorlardı. Anadolu'daki Menâkıbnâmeler için de, bu inanışın çeşitli örneklerine rastlıyoruz. Evliyaların geyik şeklinde görünmeleri de bu inanışlara dayanıyordu. Şamanların, hayvan-eşleri kavga ediyorlar ve hangisi ağır basarsa, o üste çıkıyordu."[194]

Ögel, eski Türk inançlarında "hayvan-ruh", "arvak-eş" menşeli bu gibi Şamanizm ile ilgili bazı inançlardan ve İslamiyet'ten sonra ilâhi mahiyetteki kişilerin

[193] Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 167.
[194] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 136.

don değiştirmesinin temelinde de bu inanışın yattığından söz ederken; Yaşar Çoruhlu da bu konuyla ilgili aynı kabilden şu ifadelere yer verir:

"Geyiğin birçok anlamının simgesel olarak Müslüman Türklerde devam ettiğini görüyoruz. Onun bu öneminin özellikle çeşitli tarikatlarla ilgili menkıbelerde ön plana çıktığını görüyoruz; örneğin Bursa'nın manevi sahiplerinden sayılan Geyikli Baba'nın geyik biçimine girdiği anlatılmaktadır. Bunun gibi, bazı şeyhlerin bineği geyiktir."[195]

İncelenen hikâyelerden, "Tahir ile Zühre", "Şah İsmail" ve "Kerem ile Aslı" hikâyelerinde ise âşık olma, buraya kadar sözü edilenlerden daha farklı şekillerde gerçekleşir. Yukarıda işlenen ve hikâyelerle örneği verilen, Hızır'ın vasıta olduğu bade ile gerçekleşen aşklardan ve âşıklardan bu hikâyelerde söz edemiyoruz.

Örneğin, "Tahir ile Zühre" hikâyesinde, doğumu gerçekleştirecek olan elmayı padişaha veren derviş, doğacak çocukların birbirinden ayrılmadan büyütülmelerini ve zamanı geldiğinde de birbirileriyle evlendirilmelerini tembihleyip ortadan kaybolur. Nihayetinde padişahın bir kızı, vezirin de bir oğlu olur; bu çocuklar dadılar elinde büyütülür. Her daim birlikte büyüyen, yetişen bu çocuklar birbirilerini uzunca zaman kardeş sanır. Aynı evde büyüyen ve birbirilerini kardeş bilen iki kahramandan, ilkin Zühre'nin gönlü Tahir'e düşer. Tahir ise onu kardeşi olarak görmeye, bilmeye devam eder. Günlerden bir gün, bu durumdan çok üzüntü duyan Zühre, Allah'a dua eder ve Tahir'e duyduğu sevginin yarısının da ona verilmesini ister. Duası kabul olur ve Tahir'de Zühre'yi sevmeye başlar.[196]

"Şah İsmail" hikâyesinde de Kandahar hükümdarı Ethem Şah'ın İsmail adında bir oğlu vardır. On dört yıl boyunca Şah İsmail, çeşitli hocalardan dersler alır, tahsil sahibi olur, hatta kuşdilini dahi öğrenir. Günlerden bir gün Kandahar şehrine göçebe bir Türkmen soyu gelir, yerleşir. Türkmen Beyi'nin de Gülizar adında güzel

[195] Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.,* s. 147.
[196] Fikret Türkmen, *a.g.e.,* s. 210-211.

bir kızı vardır. İsmail, on sekiz yaşına geldiğinde babasına ilim irfandan sıkıldığını, artık biraz da silahşorluk öğrenmek istediğini söyleyerek müsaade ister. Babasından müsaade alan ve avlanmaya çıkan İsmail, av sırasında yaylalarda, Türkmen beyinin kızıyla karşılaşır ve ilk görüşte birbirilerine âşık olurlar.[197]

"Kerem ile Aslı" hikâyesinde ise, âşık olma, bir nevi mâhlas almayla gerçekleşir:

"Kız, senin adın Kerem olsun, benim adım Aslıhan olsun"[198] der ve Kerem'e bir de mendil verir. Kızın yanından ayrılan Kerem, aşk hastalığına tutulur. Kızın Kerem'e âşık olması ise, Kerem'in Aslı'yı bulduğunda ondan aşkına karşılık alamadığı bir zamanda, kendindeki aşkın yarısını Aslı'ya vermesi için Allah'a dua etmesiyle gerçekleşir.[199]

Sonuç olarak, incelenen hikâyelerde yardımcı tipler vasıtasıyla âşık olma, rüyada ve gerçek hayatta olmak üzere iki farklı şekilde görülür. "Kirmanşah" ve "Âşık Verga" hikâyelerinde kahramanların, rüya sırasında pir elinden içilen bade ile âşık olduğu görülürken; "Firdevs Şah", "Elif ile Mahmut" hikâyelerinde ise kahramanlar, bu yardımcı tipler elinden gerçek hayatta bade içerek âşık olur.

3.2.4. Yardımcı Tip Olma Fonksiyonu

İncelenen hikâyelerin çoğunda, rüyada ve gerçek hayatta pir elinden içilen bade ile gerçekleşen âşık olma temaları vardır. Rüyada ve gerçek hayatta pirler elinden bade içerek âşık olan kahraman, âşık olduğu sevgilisini aramak için bir yolculuğa çıkar. Pir elinden içilen bade, kahramanın sevgiliyi aramak için yolculuğa çıkmasında önemli bir motiftir. Çünkü kahraman, bu sayede âşık olmuş ve âşık olduğu sevgiliyi elde etmek istemiştir. Burada kahramanın yolculuğa çıkmasında önemli görünen şeylerden biri bade olduğu gibi, pir, Hızır, derviş gibi adlarla anılan

[197] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 166.
[198] Ali Duymaz,*a.g.e.*, s. 255.
[199] Ali Duymaz,*a.g.e.*, s. 282.

kişilerin de kahramanın bu yolculuğa çıkmasında önemli hale geldiği görülür. Çünkü kahramanların içtikleri bade, pirler elinden olur. Hatta bu kişiler, rüyada veya gerçek hayatta kahramanın karşısına çıkarak onlara, çıkacakları yolculuktan ve bu yolculukta çekilecek çileleri olduğundan dahi haber vermiştir. Pirlerin, kahramana çıkacakları yolculuktan ve çekecekleri çilelerden bahsedişine, ayrıntılarıyla "Gelecekten Haber Verme Fonksiyonu" başlığı altında değinilmiştir.

Gerçek hayatta birbirini görmek suretiyle gerçekleşen aşklarda da yolculuk teması önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu şekilde gerçekleşen aşklarda da genellikle kahraman, âşık olduğu sevgiliye ulaşmada engellenir, sevgili kendisinden uzaklaştırılır, bunun neticesinde de kahraman, sevgiliyi aramak için yolculuğa çıkma ihtiyacı duyar. Çıktığı bu yolculuklarda kahraman, atıldığı çeşitli serüvenler içerisinde birçok engelle karşılaşır. Hikâyelerde, kahramanın yolculuğu sırasında karşılaştığı engel kişi veya varlıklar olduğu gibi, ona yardımcı olan kişi ve varlıklar da vardır. Karşılaştıkları engelleri yardımcı ve koruyucu kişiler vasıtasıyla aşan kahraman, sonunda sevgilisine kavuşur. Hikâyelerde, kahramana karşılaştıkları engeller karşısında yardımcı ve yol gösterici olacak kişilerin de en başında yine şüphesiz Hızır, pir, derviş tipleri gelir. Muhtelif adlarla hikâyelerde karşılaşılan bu tiplerin, kahramanın yardımcısı ve koruyucusu olma fonksiyonlarını yine Tanrı adına gerçekleştirdiği de unutulmamalıdır.

" ... tanrılar kendi adlarıyla işin içine karışmazlarsa da, görünümleri, kahramanın koruyucularının, düşmanlarının ve arkadaşlarının figürlerinde hala belirmektedir. Kamufle edilmişlerdir ya da daha iyisi düşmüşlerdir ama görevlerini yapmayı sürdürürler."[200]

"Âşık Olmasını Sağlama Fonksiyonu" başlığı altında, âşıkların rüya motifi ile âşık olmaları ve şaman adaylarının şamanlık mesleğine giriş törenleri arasında görülen benzerliklerden söz edilmiştir. En nihayetinde de aşığın âşık, şaman adayının da şaman olarak çıktığı bir yolculuk olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda,

[200] Mircea Eliade, *a.g.e.*, s. 244.

hikâyelerde, âşık olan kahramanın yola çıkma sebepleri ve yolculuk sırasında karşılaşmış oldukları durumlar ile şamanın esrik yolculuğu arasında da benzerlik ilgisi kurmak mümkündür.

Çünkü şamanın da vazifesi gereği, tabiatüstü dünyayla ilişkiye geçerek halkın dert ve isteklerine çözümler sunmak için esrik bir yolculuğa çıkması gerekir. Şamanın bu yolculuğunda hikâyelerde olduğu gibi, kendisine yardımcı olan bazı varlık veya ruhlar vardır. Yani şamanlık mesleğine giriş törenlerinde de sözü edilen bir yolculuk olduğu gibi, bu yolculukta şamanın yanında koruyucu, yardımcı varlık ve ruhlar olduğu da söylenebilir.[201]

Ayrıca, şaman, dünyalar arası seyahati sırasında, yalnızca kendisine yardımcı olan iyi ruh veya varlıklarla değil, kendisine engel olmak isteyen ruh veya varlık cinsleriyle de karşılaşır. Bu durumda da hikâye kahramanları gibi olağanüstü güçte varlıklardan yardım alır. [202]

Hızır, pir, derviş gibi adlarla anılan kişilerin, ekseriyetle pınar, çeşme gibi sulu yerlerde belirmesi, onların eski inançlarda bazı koruyucu ruhların yerine geçtiği ve bu yerlerin onların mekânı olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca, Hayat ağacının da "ak-boz atlı ihtiyar"ın kimliğinde kişiselleştiği görülmüştür. Bu bilgiler ışığında, Hızır gibi adlarla anılan kişilerin, şamanların yolculukları sırasında onlara da yardımcı olan iyi ruhların, Türk inançlarında, yer- su ruhlarının yerine geçtiği söylenebilir. Yani, hikâyelerde kahramana yardımcı olan ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır'ın, şamanın yolculuğu sırasında kendisine yardım eden yardımcı ruhların yerini aldığı sonucuna varılabilir. Zira şamanların yer altı yolculuğuna bu gibi yerlerden başlaması da bu düşünceyi doğurur niteliktedir.

İncelenen hikâyelerde, Türklerin eski inançlarında koruyucu ve yardımcı olarak nitelendirilen ruhların yerine geçtiğini düşündüğümüz Hızır, pir, derviş gibi

---

[201] Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 69.
[202] Şamanın yolculuğuna dair geniş bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 71-72.

adlarla karşımıza çıkan bu kişiler, kahramanın doğumundan ölümüne kadar yanında olur ve onların her ihtiyaç duymasında yardımına koşar. Hikâyelerde kahramanlar, bu koruyucu güçlerin yardımlarıyla karşılaştıkları engelleri kolaylıkla aştıkları gibi, düştükleri esaretlerden de onların yardımlarıyla kurtulur. Yine kahramanların, onlar sayesinde güce kavuştuğu, geçilmez yerleri geçtiği, olağanüstü silahlar ve yardımcı unsurlar sahibi olduğu görülür. Bazı hikâyelerde kahramanların acıkmadan, susamadan, dinlenmeden, uyumadan günlerce ve hatta yıllarca yol gidebildiği görülüyorsa tüm bunlar, Tanrı adına iş yapan bu ilâhi tipler vasıtasıyladır. Bu tipler, her zaman kahramanın yoldaşı, sırdaşı ve yol göstericisi olarak hikâyelerdeki yerlerini almıştır.

Hikâyelerde geçen yolculuk temasına ve bu yolculuk sırasında kahramana yardımcı olan pir, derviş, Hızır tipine, incelenen hikâyelerden "Kirmanşah", "Âşık Verga", "Tahir ile Zühre", "Şah İsmail", "Firdevs Şah", "Lâtif Şah", "Kerem ile Aslı", ve " Elif ile Mahmut" hikâyeleri örnek verilebilir.

"Kirmanşah" hikâyesinde, Hurşut Şah'ın rüyasına girerek oğlu Kirmanşah'ın yolculukları için kendisini ikna eden pir dede, Yemen Padişahı'nın sarayına cenk edeceği kızı görmek için girmek isteyen Kirmanşah'ın karşısına çıkarak ona, olağanüstü özellikleri olan bir kement verir. Pir, ona:

"Bak, bu kemendi semaya at, oraya kadar çıkarsın. Bu kemendi at, bu gızın serayına, bacasına çıkarsın. Yedi gat zemine at inersin,"[203] der. Kirmanşah da pirin kendisine verdiği bu kement sayesinde kızın sarayına kolayca girer.

Günler sonra, Yemen Sultanı'nın kızıyla güreş tutan Kirmanşah, onu yener ve yanına katarak birlikte Tiflis'e giderler. Rüyada Kirmanşah'a görünerek onu henüz Mahperi'ye âşık etmeyen pirler, hiç kimseye haber vermeden kırk gün, gece gündüz Kirmanşah'ı eğitir, ona kılıç kuşanmayı ve cenk etmeyi öğretir. Kırk günün sonunda Hazreti Pir, Kirmanşah'a:

[203] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 59.

"Ey oğlum Kirmanşah, göyde uçan guşa gılıç atsan vurarsan. Gırk günde sene silahsörlük örgetdim, hervarda etdim. Artık, gendi başın, gendin bağlarsan. Amma Kirmanşah, sene son sözümü söylüyorum; sakın bu güvvet bende diye güvvete mağvete mağrur olma. Veren, bir anda verdi, bir anda alır. Almıya da gadir, vermiye de"[204] der.

Kirmanşah, pirler eliyle güçlendikten sonra âşık edildiği sevgilisi Mahperi'ye ulaşmak için babasının da rızasını alarak Herat'a doğru yola çıkar. Çıktığı bu yolculukta, güreşte yendiği Yemen Sultanı'nın kızı da yanındadır, atına seyislik etmektedir. Kirmanşah, yolculuğu başladığında babasının isteği üzerine önce Horasan'a, amcasının yanına gider. Amcasının ikrarıyla onun oğullarını da yanına katan Kirmanşah, yolculuğuna kaldığı yerden devam eder. Ancak amcaoğulları, kendisine düşman kesilir ve onu öldürmek için fırsat kollar. Onlar, Kirmanşah'ı öldürmek için fırsat ararken daha evveliyatında, Davutoğlu Süleyman'ın makamına çağırtarak Kirman adında bir insanoğlu tarafından öldürüleceğini kendisine anlattığı "Ağ Dev" de her yerde Kirmanşah'ı aramaktadır. Geleceği de önceden görme gücüne sahip dervişler, Ağ Dev, Kirmanşah'ı bulmadan önce, kendisini bekleyen tehlikeden onu haberdar edip onu kurtaracak olan atı da efsunlar.[205]

"Bir saat gader ömür yol getdiler. Meger, havadan gelen 'Ağ dev', yerdeki ben-i âdemi görür görmez, bir gıcırtı ile bir duman çökerek, bunların üzerine hışm ele endi. Kirmanşah, Ya Allah diyip, ata bir gamçı vururkan, Pir guvveti ile gözünü sevdigin küheylan, devin pençesinden Kirmanşah'ı, gız ile berabar aradan uçurdu gurtuldi. Yalnız devin ruhi duymadi. At gultardi Kirmanşah'ı."[206]

Halk hikâyelerinde, burada görüldüğü gibi kahramana yardımcı olan pir, derviş, Hızır gibi tiplerden başka kahramanı kurtaran ve ona yol gösteren atlara da rastlanılmaktadır. Sahibi gibi kahraman olan bu atların, olağanüstü güce kavuşmaları da bazen bir pir eliyle gerçekleşmektedir.

---

[204] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 72.
[205] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 85.
[206] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 86-87.

Bütün Türk, sözlü ve yazılı edebiyatlarında at, kendisinden saygıyla bahsedilen bir hayvan olmuştur. Edebiyat numunelerinde at ve sahibi arasındaki vefalı münasebet, daima işlenen bir konu olarak görülür. Hiçbir örnekte, atın sahibini yaralı vaziyette bırakıp kaçmasına rastlanmaz. Kuvvet, kudret timsali atlar, kardeşten, yoldaştan aziz, yakın kabul edilir. [207]

Hikâyelerde, kahramana yardımcı tüm vasıflarıyla söz konusu olan atlar, Hızır, pir, derviş kabilinden koruyucu ruh olarak nitelendirilebilir. Çünkü kahramanın atı da pir, derviş, Hızır gibi onu yolculuğu boyunca yalnız bırakmaz. Ayrıca, inanışlarda da bu yorumu güçlendirecek tespitlere rastlamak mümkündür.

İnanışlarda, her kahramanın, kendisini koruduğuna inandığı, hayvan biçiminde cisimleşmiş canı olan ruhlardan söz edilir:

"İslamiyet'ten önceki Türk inanışları arasında koruyucu ruh kavramı yaygındı. Her kahramanın kendisini koruduğuna inandığı bir koruyucu ruhu vardı. Bu koruyucu ruh, koruduğu kişinin hayvan biçiminde cisimleşmiş canı (ruhu) idi."[208]

Hikâyelerde, kahramana yardımcı olan Hızır'ın da atı vardır. Hızır'ın atı, olağanüstü güçlerle donatılmış, kahramana yardımcı ve göz açıp kapayıncaya kadar çok uzak mesafeleri gidebilen bir attır.

Kahramanı yolculuğu esnasında hiç yalnız bırakmayan pir, Kirmanşah'ın Herat'a daha çabuk gidebilmesi için yedi yıllık yol yerine, yedi aylık yol gösterir ve bu yoldaki tehlikelerden haber verdiği gibi, kahramana engeller karşısında ne yapması gerektiğini de anlatır.[209] Yolda, ejderha, aslan, kaplan, Koca Arap gibi birçok engelle karşılaşan Kirmanşah, bu engelleri, pirin kendisine söylediği gibi yaparak aşar ve Herat'a ulaşır. Bu arada dev, Kirmanşah'ın sevgilisi Mahperi'yi

[207] Türk edebiyatında ata dair geniş bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 145; Kadir İbrahimoğlu Kadirzade, *a.g.e.*, s. 121, 127.
[208] Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 167.
[209] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 88.

kaçırmıştır. Kirmanşah, Mahperi'yi bulmak için Kaf dağına doğru yola çıkar. Pir, bu yolculukta da kahramanın her daim yanındandır. Ona tehlikelerden ve gelecekten haber vermeyi sürdürdüğü gibi, yolculukta kendisinin ve atının açlık, susuzluk, yorgunluk çekmemesi için bir şeyler ikram etmeyi de ihmal etmez.[210] Pir ve Davutoğlu Süleyman vasıtasıyla Kirmanşah, Kaf dağına ulaşır; ancak burada yalnızdır. Çünkü pir dahi, bir noktadan sonra onunla gelemez. Burada, dev ile karşılaşan Kirmanşah, onunla cenk eder ve devi kendi kılıcıyla öldürerek sevgilisine kavuşur. Fakat bu defa, bir engel de dev ile ilk karşılaşmalarında devin yakalayıp tutsak bıraktığı amcaoğullarıdır. Amcaoğullarının kendisine kurduğu tuzak ile yaralanan Kirmanşah'ın yardımına bu defa sevgilisi ve kendisi gibi olağanüstü güce sahip atı yetişir. Kirmanşah'ın kendi vilayeti olan Tiflis'e ulaşmasında sevgilisi ve atı ona yardımcı olur.[211]

Görüldüğü gibi kahraman, yolculuğu sırasında engellerle karşılaşmış, karşılaştığı engelleri, hikâyelerde koruyucu ruhların yerini alan Hızır, pir, derviş gibi ilahi tipler ve yine bu kişilerce olağanüstü güce kavuşturulan atın yardımıyla aşmış ve sevgiliye ulaşmıştır.

"Âşık Verga" hikâyesinde de Hazreti Hızır'ın verdiği bade ile Zennure adındaki kıza âşık olan Verga, Ölmez Köse adında bütün güzelleri toplayan bir zalimin Zennure'yi kaçırdığını öğrenince, sevgilisini kurtarmak için gurbete, onu aramaya çıkar. Ölmez Köse'nin üç ayaklı tılsımlı bir atı vardır. Zennure'yi atına bindirdiği gibi, dağ başındaki kulesine getirir ve burada onu tutsak eder. Sevgilisini aramaya çıkan Verga, yolculuğu sırasında rastladığı bir çobandan Zennure'nin yerini öğrenirse de sevgilisini kurtaramaz. Ölmez Köse, onu yakalayıp iki dağ arasına bir yere götürüp bırakır. Âşık Verga'yı Ölmez Köse'nin bıraktığı yerde bezirgânlar bulur ve onu Ölmez Köse'nin bağladığı yerden kurtarır. Bunun üzerine, Zennure'ye ikinci defa gitmek isteyen Verga, Ölmez Köse'ye bir kez daha yakalanır. Bu defa, kolları

[210] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 108-111.
[211] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 117-122.

bağlanarak denize bırakılır.[212] Verga'nın yardımına bu defa Hızır İlyas yetişir ve onu atıldığı dereden çıkararak kollarının bağını da çözer.

Hızır, kahramana: *"Oğlum sen bu deryanın içinden helak olacakgdın, ben yetişdim. Bir anda Hag tarafından, Allah emretti, seni sudan çıkardım, bendlerin aşdim, işde ayıldin beni gördün,"*[213] der. Hızır'ın burada verdiği ifadeden, kahramanı Allah adına kurtardığı, Allah adına ona yardımcı olduğu anlaşılır.

Bu hikâyede de pirler elinden dolu içtikten sonra sevgiliye ulaşmak için çıkılan yolculuk temasından ve bu yolculukta karşılaşılan engeller karşısında yardımcı olan ilahi tiplerden söz edilir. Ayrıca, koruyucu ve yardımcı ruhların yerine geçen bu tiplerin hâkim olduğu, göründüğü yerleri ifade ederken belirtildiği gibi bu hikâyede de Hızır ile karşılaşma ve kahramana yardımcı olma, sulu yerler olarak bilinen bir dere kenarında gerçekleşir. Hikâyelerde pınar başlarında ortaya çıkan ak sakallı ihtiyarlar, yer ve su ruhları olarak yorumlanır. Su iyeleri, hemen her şekle girebildiğinden[214] burada, kahramana yardımcı olan koruyucu ruh konumundaki su iyeleri, Hızır şeklinde düşünülebilir.

Burada bir inanıştan daha söz etmek gerekir. Sudan çıkmanın inanışlarda, canlılığın, yeniden dirilmenin, yeniden doğuşun sembolü olduğu görülür:

"Su, ölüm kadar yeniden doğumu da simgeler. Suyla temas, hemen her zaman bünyesinde bir yeniden doğum barındırır; çünkü bir yandan çözülmenin arkasından bir yeni doğum gelmekte, öte yandan da suya dalma üretken kılmakta ve hayat potansiyelini arttırmaktadır."[215]

[212] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, s. 205-211.
[213] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 211.
[214] Kadriye Türkan, "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Milli Folklor Dergisi,* C. 12, S. 93, 2012, s. 139.
[215] Kadriye Türkan, *a.g.m.*, s. 143.

Türk halk hikâyelerinde su, su kültü doğrultusunda koruyucu ve yardımcı ruhların yaşadığı, doğumun müjdelendiği, yolculukların başladığı, başka dünyalara açılan yer; dirilten, iyileştiren, güçlendiren hayat ve canlılık sembolü bir tabiat parçasıdır.[216]

Hızır İlyas'ın yardımıyla atıldığı dereden kurtulan Âşık Verga, ondan nasihatler de aldıktan sonra, sevgilisinin yanına bir kez daha gitmeye çalışır. Atın kişnemesiyle onun geldiğini anlayan Ölmez Köse, Verga'nın üzerine giderek bu kez onu ateşe atar. Hazreti Hızır Nebi, o anda yine kahramanın yardımına koşar ve Verga'yı atıldığı ateşten çıkararak, elbisesinin yanan ateşlerini söndürür. Ayrıca ona yiyecek vererek çekilecek çilesinin dolmadığını da hatırlatır.[217] Bu çileyi de böylelikle atlatan Verga, Hazreti Resullillah efendinin de olduğu Medine'yi Münevvere'ye gelip anne ve babasını da gördükten sonra tekrar sevgilisini aramaya çıkar. Verga, sevgilisinin yanına vardığında Ölmez Köse'nin atı kişner, Verga'nın geldiğini anlayan Köse, Verga'nın üzerine atıldığı gibi onu yakalayıp Medine'yi Münevvere yakınlarında kılıcıyla parça parça ederek öldürür. Hazret-i Hızır, Âşık Verga'nın sevgilisi Zennure'yi, atıyla Verga'nın cesedinin yanına getirir. Zennure, ne olup bittiğini anlamaz. O sırada, İslam ordusu cenkten dönmektedir ve Zennure, Peygamber efendinin önüne atılarak durumu ona anlatır. Hazret-i Peygamber'in duası ve savaştan dönen herkesin ona ömründen bahşetmesiyle Verga dirilir. Ayrıca, Hazret-i Ali, mertliğiyle tüm ömrünü Verga'ya bahşetmek isteyince de Cenab-ı Allah herkese kendi ömrünü geri verir.[218]

Bu hikâyede ölen kahramanın yeniden canlandığına, dirildiğine rastlanır. Herkes tarafından dilenilen, istenilen ölümsüzlük, ulaşılamayan bir hayal olarak insan hafızasına yerleşmiş ve bunun neticesinde de görüldüğü gibi ancak anlatılarda kendisine yer bulabilmiştir.

---

[216] Kadriye Türkan, *a.g.m.*, s. 138.
[217] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 213-214.
[218] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 215-219.

Ölümden sonra dirilme herkes için dilenen, istenen bir şey değildir ve bir savaşı ya da cihadı tamamlamak için ölünse dahi dirilmek gereklidir.

"Türk mitolojisinde dirilme, âdi ve sıradan insanlar için değil, daha çok Alpler ve yiğitler için dilenmiş ve istenmiştir. Ölüm, herkes için gerektir. Ancak bir savaş veya cihadı tamamlamak için, ölünse bile dirilmek gerekli idi." [219] Âşık Verga hikâyesinde de ölen hikâye kahramanının, Ölmez Köse'den intikam almak için dirilmesi bu ifade doğrultusunda manidar gelir.

Hikâyede ölen kişinin dirilmesine Hazret-i Peygamber efendimiz ve ashabı olduğu kadar, Hızır'ın da vesile olduğu görülür. Hızır, Zennure'yi alarak Verga'nın yanına getirmiş ve o sırada oradan geçen Hz. Muhammet'e, Zennure durumu anlatarak Âşık Verga'nın yeniden dirilmesi sağlanmıştır. Hikâyede ölüp dirilmenin, İslâm dininin etkisiyle sembolik bir şekilde verildiği görülür.

Bu sembolik veya manevi olduğu düşünülen ölüp dirilme motifine, incelenen hikâyelerden, "Şah İsmail" ve "Elif ile Mahmut" hikâyelerinde de rastlanır.

Yine hikâyede, Âşık Verga'nın Ölmez Köse tarafından öldürülüş şekli de dikkate değerdir. Verga, Ölmez Köse tarafından defalarca tutsak edilip bulunduğu yerden uzak bir yere bırakılmış; fakat ölümü yaşamamıştır. Ölmez Köse, kahramanla son karşılaşmalarında ise kesin surette ondan kurtulmak istediğinden, onu kılıcıyla parça parça ederek öldürür.

Eski Türk inançlarında, şamanın da şaman adaylığı sırasında bedeninin manevi olarak parçalanışına rastlanır:

[219] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 587.

"Şaman olması gereken bir insan, üç ile dört yıl boyunca ruhsal bir hastalığa yakalanır. Yani bu şu demektir: Aday bir yerde yatar ve bedeni parça parça kesilir. Anlattıklarına göre kesilen beden parçaları ve akan kan tıpkı bir kurban eti ve kanı gibi hastalık ve ölüm getiren yerlere atılır ve serpilir… Bedenin kesilişi sırasında şamanlar yattıkları yerden kımıldamazlar ve yaralanmış görülmezler."[220]

Abdülkadir İnan'a göre bu durum, şaman adaylarının geçirmek zorunda oldukları mistik bir parçalanma olduğu kadar, ilkel topluluklardaki inisiyasyon törenlerinde adayların manevi olarak ölüp dirilmesiyle de benzerlikleri olan bir uygulamadır.[221]

Bu hikâyede de ölen kahramanın yeniden dirilmesi, Abdülkadir İnan'ın dediği gibi ilkel topluluklarda inisiyasyon törenlerinde görülen manevi bir ölüp dirilme şekli gibidir.

"İnisiyasyona tabi tutulan kişi, diğer geçiş ritüellerinde olduğu gibi, bulunduğu mekândan ve sosyal çevresinden uzaklaştırılarak kendisine yabancı, genelde terk edilmiş (orman veya karanlık bir oda gibi) ıssız bir bölgeye götürülmektedir. Aday burada, ağır şartlarda gerçekleşen sınav sonucu bir şekilde mistik bir 'ölümden' geçerek 'yeni' bir yaşam biçimine girmektedir. Mistik ölümü yaşayan kişinin, ölüm gerçeğini tam anlamıyla kavradığı ve ona korkusuzca yaklaştığı varsayılmaktadır. Bu düşüncenin temelinde yatan gerçek ise, ölümün kişiye yeni bir yaşam getireceğine dair derin bir inanışın hâkim olmasıdır."[222]

"Âşık Verga" hikâyesinde de Verga, ağır şartlarda gerçekleşen sınavlar sonucu, yani Ölmez Köse ile olan mücadelelerinin ardından sembolik olarak ölümü yaşar. Ölümünün ardından yeniden dirilen kahraman, inisiyasyon sürecinde ortaya

[220] Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 68.
[221] Abdülkadir İnan, *a.g.e.*, s. 68.
[222] Meral Ozan, "Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları", *Milli Folklor Dergisi*, C. 12, S. 91, 2011, s. 73.

çıktığı gibi yeni bir yaşama başlar ve bu yeni yaşamında Hızır'ın vasıtasıyla daha da güçlenerek Ölmez Köse'den intikam alır.

Bu manada hikâyelerde kahramanların, pir elinden bade içtikten sonra kendilerinden geçmeleri, bayılmaları ve uzunca bir uykudan sonra âşık olarak uyanmaları halleri de onlar için yeni bir hayatın başlangıcı olarak düşünülebilir. Çünkü kahraman, pirler elinden bade içmeden önce âşık değildir ve bunun neticesinde de sevgiliyi aramak için çıkacağı bir yolculuk da yoktur. Bununla birlikte, sevgiliye kavuşmak için çıktıkları yolculukta karşılaştıkları engeller, inisiyasyon sürecinde görülen kahramanın yaşadığı sınavlar gibidir. Daha sonra kahramanların atıldıkları zindan, kuyu gibi yerlerde uzunca süre uykuya dalmaları, kutlarını yitirişleri bir nevi, yaşadıkları ölüm halidir. En nihayetinde pir yardımıyla buralardan kurtularak yeni bir maceraya atılmaları, daha da güçlü görünerek karşılaştıkları her engelin üstesinden başarıyla gelmeyi bilmeleri de sembolik ölümden yeni yaşama geçildiğinin bir göstergesidir. Hikâyelerde olup biten tüm bunlar, kahramanın bir nevi sembolik olarak ölüp dirilmesi ve inisiyasyon süreci olarak görülebilir.

"Âşık Verga" hikâyesinde Verga, dirildikten sonra Hazret-i Muhammed'in izniyle Köse'den intikam almak için tekrar yolculuğa çıkar ve bir tepenin başında ak sakallı ihtiyarla karşılaşır. İhtiyar, ona bir kutu içerisinde üç kepenek verir. Ölmez Köse'nin canı bu üç kepenektedir. Ölmez Köse'nin bedeninden ayrı olarak bu üç kepenek, onun canını taşımaktadır. Verga'nın Köse'yi şimdiye kadar öldürememesi, onun canını taşıyan bu üç kepeneğe sahip olmayışı olarak görülebilir. Ak sakallının tarif ettiği gibi, kutudaki üç kepeneği Verga'nın sıkmasıyla Köse ölür.[223]

Hikâyelerde, ruhu bir nesneye bağlı olarak yaşayan insanlardan söz etmek mümkündür. Burada, kötü olarak nitelendirebileceğimiz Ölmez Köse'nin canı, ruhu üç kepeneğe bağlıdır ve bu kepenekler onun bedeninden ayrı yaşar.

[223] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 220-221.

Can, insan ve hayvanlarda yaşamayı sağladığına ve ölümle vücuttan ayrıldığına inanılan madde dışı varlık olarak bilinmektedir. Ruh ile eş anlamlı olarak kullanıldığı görülen can, bedenden ayrı, ölümsüz; canlının ölmesiyle bedenden ayrılan bir varlıktır. Animizme göre, insan soyut düşünme seviyesinin zayıf olduğu yazı öncesi dönemde, soyut kavramları maddî bir şekle büründürme ihtiyacının bir yansıması olarak rüyasında gördüklerini, yaptıklarını, gezdiği yerleri, vb. gerçekten görmüş, yapmış veya gezmiş olduğuna inanma temayülü göstermiştir. Bu inanış, bedenden çıkıp kendince dolaşabilen bir can/ruh düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Sürekli bir mücadele içerisinde bulunan ve yaralanmaya, hatta öldürülmeye her an maruz kalabilecek insan, canını/ruhunu bedeninin dışında bir yerde saklama varsaymasını doğurmuştur. Yukarıda incelenen hikâyede örneği görülen canın/ruhun beden dışında saklanması inanışı, hikâyelerden biraz farklı olarak masallarda da görülür. Yazı öncesi dönemde insanlar, kendini düşmanlarına karşı korumak, bir nevi güvende hissetmek için canıyla bedeninin ayrı yerlerde olduğuna dair bir inanç geliştirmiştir ve bu inancın kalıntılarını hikâyelerde olduğu gibi masallarda da görmek mümkündür.[224]

Çoruhlu, ölümün çeşitleri nedenleri olduğunu söylemekle birlikte, ruhtan "tin" olarak bahseder:

"Ölümün çeşitli nedenleri vardı. İnanılan Tanrı'ya karşı gelmek, kötü ruhların ve büyücülerin faaliyetleri, kut'un ya da tin'in(ruh) yitirilişi gibi değişik sebeplerin ölüme yol açtığı düşünülüyordu."[225]

Mehmet Dikici de eski Türk inançlarında, "tin" in nefes anlamına geldiğini ve ölümün bir nevi nefesin kesilmesi, ruhun bedenden ayrılıp uçması olarak görüldüğünü söyler:

---

[224] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Sever, "Masallarda Dış Can", *Milli Folklor Dergisi,* C. 8, S. 60, 2003, s. 161-165.
[225] Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.,* s. 126.

"(Türk, Uygur) ruh, can manasında 'tin' kelimesini kullanıyordu. Bu, aynı zamanda 'nefes' demekti. Ölümü nefesin kesilmesi, ruhun bedenden çıkıp uçması şeklinde tasavvur ediyorlar, böylece bazen 'öldü' yerine 'uçtu' diyorlardı."[226]

"Asık Verga" hikâyesinde görüldüğü gibi, Hızır, Verga'yı ölümlerden kurtarmış, yolculuğu boyunca onun her başı sıkıştığında yardımcısı olmuş; Köse'den, onun kendisine verdiği ve canının hâkimi olan nesne (üç kepenek) sayesinde intikam almıştır.

"Tahir ile Zühre" hikâyesinde de derviş, yaptığı iyilikler ve kahramana yardımcı olmasıyla karşımıza çıkar. Tahir, Mardin'de zindana hapsedildiğinde ettiği dua sonucunda gelen Hızır, onu oradan kurtardığı gibi, atıyla Zühre'nin köşküne de ulaştırır.[227] Yine Tahir, koyulduğu bir sandıkla atıldığı nehrin kendisini ulaştırdığı Göl Padişahı'nın sarayından kaçar ve bir müddet yol gittikten sonra bir çeşme başına gelir. Tahir, burada abdest alıp namazını kıldıktan sonra Zühre'ye kavuşmak için dua eder ve uykuya dalar. Uykusundan duyduğu at sesiyle uyanan Tahir, hemen yanı başında beyaz atlaslar giymiş, siyah atlı bir derviş görür. Derviş, Tahir'i daha önce olduğu gibi "göz açıp kapatıncaya kadar" Zühre'nin köşküne getirir.[228]

Hikâyede Tahir'i atıldığı zindandan kurtaran ve iki defa Zühre'ye kavuşturan derviş, siyah atı olan, beyaz atlaslar giymiş biri olarak görülür. Hızır'ın atının, olağanüstü güçlerle donatılmış, kahramana yardımcı ve göz açıp kapayıncaya kadar yer ve zaman değiştirebilen bir at olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca, dervişin beyaz atlas görünümlü olması da bu ilâhi kişilerin, Tanrı ile olan münasebetini ve kutsallığını ifade eder.

Hikâyelerde, başlangıçta gücü olmayan, Tanrı'ya dua etmeleriyle Hızır vasıtasıyla güce kavuşan kahramanlara rastlanır. "Şah İsmail" hikâyesinde de Şah İsmail, babasının ordusuyla, Türkmen Beyi'nin askerleri arasında geçen mücadelede

[226] Mehmet Dikici, *a.g.e.*, s. 378.
[227] Fikret Türkmen, *a.g.e.*, s. 227.
[228] Fikret Türkmen, *a.g.e.*, s. 238-239.

binlerce kişinin ölümüne çok üzülür, Allah'a dua kılar ve bunun neticesinde de Hızır'ın verdiği güçle Türkmen Beyi'nin ordusunu yenerek savaşı sonlandırır.[229] Hızır, ayrıca Şah İsmail'e karşılaştığı engeller ve zorluklar karşısında kendisine yardımcı olması için "iki kıl" ve bir de "pala" verir.[230]

Türkmen Beyi, yenilince daha önce yerleştiği yaylalardan göç eder ve Şah İsmail'in âşık olduğu sevgilisi Gülizar'ı da yanında götürür. Gülizar babasının Hint, Yemen tarafına doğru gideceğini bir mektupla Şah İsmail'e bildirince, Şah İsmail, vakit kaybetmeden yolculuğa çıkar. Diğer hikâyelerde görüldüğü gibi, bu hikâyemizde de kahraman, sevgilisine kavuşmak için bir yolculuğa çıkar. Çıktığı yolculukta, Şah İsmail de birçok engelle karşılaşacak; fakat karşılaştığı engeller karşısında pirler ona yardımcı olacaktır.

Yolculuğa çıkan Şah İsmail, yolda birçok engelle karşılaştığı gibi, bu engellerden biri de Arap kılığına girmiş erkek görünümlü kızlardır. Bu kızlar, çok güçlüdürler ve kahramanla karşılaşıncaya kadar onları yenen çıkmamıştır. Ayrıca, kendilerini yenecek kişiyle de evlenme vaadinde bulunurlar. Hikâyelerde kahraman, âşık olduğu kıza ulaşmak için yolculuğu sırasında karşısına çıkan bu engeli aşar ve onu da eş ya da yardımcı olarak yanına alır. Bu kızlar, önceleri engel gibi görünse de daha sonra kahramana yardımcı olacak tiplerdir. Bu kızlardan biri, Arap Üzengi'dir. "Şah İsmail" hikâyesinde de Arap Üzengi adlı kız, yukarıda da değinildiği gibi, kendisini yenebilecek bir kahraman arar ve yalnızca kendisini yenenle evlenecektir.

Türkmen Beyi'nin peşine düşen Şah İsmail, bir müddet yol gittikten sonra bir yerde önüne, kulelerin, sarayların, haddinden fazla çadırın olduğu bir yere gelir. Burası, Arap Üzengi'nin yeridir. Gözcüleri vasıtasıyla, bir atlının geldiği haberini alan Arap Üzengi, daha önce remilciye attırdığı remilden gelenin kim olduğunu bilir. Arap Üzengi, atına bindiği gibi Şah İsmail'in yanına gelir ve onunla güreşir. Kimsenin yenemediği Arap Üzengi, güreşte kahramana yenilir ve onu yenenle

[229] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 174-176.
[230] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 177.

evlenmek ister.[231] Şah İsmail, daha önce Hızır'ın kendisine verdiği güçle, daha önce hiç yenilmemiş Arap Üzengi'yi yenmiş, bu engeli de onların vasıtasıyla aşmıştır.

Bahaeddin Ögel, dervişin, kahramana güreşte yardımcı olmasının Altay destânlarında çok görülen bir motif olduğunu şöyle ifade eder:

"Bu motif, Altay destânlarında da, çok görülür. Güreşte ve savaşta, 'Gök sakallı kocalar', gençlere yardım ederler."[232]

Arap Üzengi'yi de yanına alan ve yolculuğuna devam eden Şah İsmail, bir müddet yol gittikten sonra kırk kulelere hapsedilmiş Gülperi'ye rastlar. Başından geçenleri Şah İsmail'e anlatan Gülperi, iki kardeşi ve diğer Müslümanlarla birlikte Hristiyanlar'ın elinden kurtarılır. İki kardeşin ısrarıyla eli eline değmemek koşuluyla Gülperi'yi de mahiyetine alan kahraman, sevgilisi Gülizar'a da kavuşarak günün birinde memleketine geri döner.[233] Memleketine dönen Şah İsmail, sevgilisine kavuşsa da engellerle karşılaşmaya devam eder. Bu defa Şah İsmail'in karşısına çıkan ve onu sevgilisinden ayıracak olan engel, babasıdır. Şah İsmail'in padişah babası, onun sevgililerini elde etmek ister. Hikâyede, Hızır'ın daha önce Şah İsmail'e verdiği kılıç kınından çıktığı zaman kahraman derin bir uykuya yatmakta, kıllarla kolu bağlanınca da kolunu açamamaktadır. Bunu, Şah İsmail'in sevgililerinden öğrenen babası, hileyle onu kahramanın sevgililerine bu kıllarla bağlatır, gözlerini kılıçla yerinden çıkarır ve kılıcı denize, Şah İsmail'i de bir kuyuya atar.[234]

Hikâyelerde, daha önce Tanrı tarafından, ilâhi yardımcılar vasıtasıyla kendisine kut verilen ve olağanüstü özelliklere sahip olan kahramanlar, çoğu zaman bir nesneyle sembolleşen, canının bağlı bulunduğu kutlarını kaybettiklerinde, olağanüstü niteliklerinden sıyrılarak bir nevi ölümü yaşar. Bu bir nevi, "Âşık Verga"

---

[231] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 183-184.
[232] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 95.
[233] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 186-198.
[234] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 204.

hikâyesinde görülen canın bağlı olduğu kut'un yitirilişi gibidir. Bu hikâyede de Şah İsmail'in kut'u, Hızır tarafından kendisine verilmiş bir kılıçtır.

"Anadolu masallarında, bazı insanların ruhu bir süpürge veya kılıçta bulunur. Cadı süpürgeyi yakıp veya kılıcı kınından çıkarınca, o kişi ölür. Kılıç kınına sokulunca, adam yine dirilir."[235]

Yaşar Çoruhlu'nun daha önce ifade ettiği gibi, kut'un ya da tin'in yitirilişi gibi çeşitli sebepler ölüme neden olabilmektedir.[236] Hikâyede de kut'undan mahrum kalan ve kut'u bir kuyuya atılan Şah İsmail, burada bir tür ölümü yaşar.

Kahraman, atıldığı ve bir nevi sembolik ölümü yaşadığı bu kuyudan güvercin kılığındaki üç pir tarafından kurtarılarak ve tekrar kut'una kavuşarak dirilir. Güvercin kılığındaki pirler, Şah İsmail'in atıldığı kuyunun başına gelir, kuyuyu açar ve birbirileriyle şöyle konuşur:

"- Verdik amma yazık sırrını dışari verdi. Bu zalım babasi, bak ki buna ne halar etdi. Ver gine- birisi dedi ki- tuyimi tökerem. Agzı ile elleri bağli, agzi ile eger ayılır, uyanır bu tuyimi bileklerine sürerse iki goli açılsa gerek. Ben verdim, sen de ver.

- Birisi de:

İşde ben de bu tuyimi tökerem, tuyimi dodaklarına sürer akıli başina gelir uyanir. Galdi biri, üçlerin biri dedi ki:

- Ben de verdim, igid şu tuyimi gözlerine sürse, gözlerini yerine goysa, tuyimi sürse iki gözi inşallah ey olur."[237]

---

[235] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 136.
[236] Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 126.

Kahramanlar, sınavlarda koruyucu güçlerin yardımıyla başarılı oldukları gibi onların esaretten kurtulmalarında da koruyucu güçlerin yardımları söz konusudur. Hikâyede, bu koruyucu güçlerin güvercin donuna girerek kahramana yardımcı olduğu, onu atıldığı kuyudan çıkardığı görülmektedir.

"Türk halk anlatılarının her türünde (masal, hikâye, efsâne, destân, türkü, ...) sıkça işlenen, 'şekil değiştirme' veya 'suret değiştirme' denilen bu motif, iki farklı şekilde görülmektedir. Şekil değiştirme; ya kahramanın iradesine bağlı bir meziyettir, ya da kahramanın iradesi dışında bir kısım sihirli objeler vasıtasıyla gerçekleşen fevkalâdeliklerdir"[238]

Güvercin donuna giren dervişler, Anadolu menkıbelerinde de vardır: *"İlk Türk Müslüman dervişleri de zaman zaman kuş donuna girerlerdi. Mesela Ahmet Yesevi, Turna donuna; Hacı Bektaş Veli güvercin donuna; Abdal Musa ise geyik donuna bürünürlerdi."*[239]

Menkıbelerde, evliyalardan kimselerin, "suret değiştirme" durumlarında, kuş donunu tercih etmelerinin, bundan da önemlisi, tercihlerini güvercin donundan yana kullanmalarının nedenini Namık Aslan, şöyle açıklar:

"Kuş donuna girme motif olarak, beynelmilel olmakla birlikte Türklerde dini bir inancın ifadesi olarak görülmektedir. Bedeni kafes, ruhu da bu kafese hapsedilmiş bir kuş olarak gören eski din anlayışı, İslamî bir renge de büründürülerek yaşatıla gelmiştir. Özellikle Tanrıya yakın görülüp kutsal sayılan, üstün tutulan kimselerin, bir fevkalâdeliği (kerameti) olarak yorumlanmıştır. Bu

---

[237] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 214.
[238] Namık Aslan, "Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine", *Milli Folklor Dergisi,* C. 8, S. 64, 2004, s. 38.
[239] Mehmet Dikici, *a.g.e.,* s. 367.

kimselerin Tanrıyla münasebetini vurgulamak içindir ki kuşlar içerisinden de güvercin tercih edilmiştir."[240]

Ayrıca, Abdülkadir İnan, İslamiyet'ten sonra Anadolu'da, İslâm şeyh ve dervişlerinin menkıbelerine benzeyen bu türden anlatılara, eski Türk inançları arasında da rastlanıldığını söyler:

"İslâm şeyh ve dervişlerinin menkıbelerine benziyen menkıbeler (altayca 'yürüm'ler) kamlar-şamanlar hakkında da söylenir. 'Ateşe atmışlar yanmamış', 'kuş suretine girmiş uçmuş', 'iki rakip şaman boğa suretine girip kavga etmişler' gibi."[241]

Hikâye kahramanları, olağanüstü özellikleri olan kutlu kişilerdir. Hızır vasıtasıyla Allah tarafından kendilerine verilen bir kut vardır. "Şah İsmail" hikâyesinde de kendisine verilen kutu yitiren ve bir nevi sembolik olarak ölen kahraman, güvercin donunda kendisine görünen ve Allah ile münasebeti olan, Hızır, pir gibi ilâhi kişilerce kut'una tekrar kavuşur.

"Bize göre güvercin bütünüyle Türk inanç sistemiyle alakalı olup kutluluk, ululuk, velîlik gibi değerleri simgelemektedir."[242]

"Firdevs Şah" hikâyesinde de Hızır, Kurbanî'nin sevdiklerine kavuşmasına yardımcı olur. Ayrıca Hızır'ın yardımıyla yolda Kurbanî'nin eline sihirli kutu, külah ve mühür geçer.

Hikâyede, kendisine bakan, büyüten Dertli Çoban ve hanımından gerçek ailesini bulmak için ayrılan ve bir yolculuğa çıkan Kurbanî, yolda Hazret-i Hızır ile karşılaşır. Kurbanî, onların elinden Periler padişahının kızı Gülşan'ın aşkına bade içer. Uyandığında, Kurbanî'nin artık ailesi dışında araması gereken bir de pirler

[240] Namık Aslan, *a.g.m.*, s. 39.
[241] Abdülkadir İnan, *a.g.e.*, s. 87.
[242] Namık Aslan, *a.g.m.*, s. 40.

elinden dolu içerek âşık olduğu sevgilisi vardır. Bir diğer taraftan, kendisini büyüten çoban ve hanımı da Kurbanî'yi bulmak için yollara revan olur. Dertleri giderek büyüyen kahramanın diğer hikâyelerde olduğu gibi burada da en büyük yardımcısı yine Hızır'dır. Hızır'ın yardımıyla yolda Kurbanî'nin eline sihirli kutu, külah ve mühür geçer. Hızır vasıtasıyla Kurbanî'nin eline geçen bu üç nesne sayesinde Kurbanî, tüm sevdiklerine kavuşur.[243] Ayrıca, Hızır vasıtasıyla elde edilen bu üç nesne, kahramanın sevdiklerine kavuşmasına yardımcı olduğu gibi onun olağanüstü birtakım güçlere kavuşmasına da yardımcı olur. Kutu'nun kapağı açıldığında büyük bir sofra kurulur, külah başa geçirildiğinde görünmez kılar, mühüre bakıldığında da kırk tane Arap çıkarak yardıma gelir ve kendilerinden her istenileni yapar.[244]

Hızır, verdiği nesneler sayesinde başlangıçta gücü olmayan kahramana olağanüstü güçler kazandırdığı gibi, umutsuzluğa düşen ve ne yapacağını bilmeyen kahramanın hikâye boyunca yol göstericisi ve yardımcısı olma rolünü de sürdürür.

Kahramanın olağanüstü gücüne dayanan ve ona güç veren dervişlerin bulunduğu hikâyelerden biri de "Elif ile Mahmut" hikâyesidir. Hikâyede, dervişin verdiği bıçağı Mahmut, annesinden alınca daha da güçlenir.[245] Mahmut, mağarada pirler elinden dolu içtikten ve sevgiliye kavuşmak için yolculuğa çıktıktan sonra yolda birçok engelle karşılaşır. Dervişin kendisine verdiği bıçakla güçlenen Mahmut, yolda kimsenin yenemediği Arap kılığındaki kızları yener. Elif ile Mahmut hikâyesinde bu Arap kılıklı kızlar iki tanedir.[246] Görüldüğü gibi, kimsenin yenemediği kızları yenmek hikâyelerde sık karşımıza çıkan bir durumdur.

Ayrıca "Şah İsmail" hikâyesinde olduğu gibi, burada da Mahmut'un canı, derviş tarafından kendisine verilen kılıca bağlıdır. Dervişin verdiği bıçak, kınından çıktığında Mahmut ölecektir. Şah İsmail hikâyesinde İsmail, kut'undan babası

[243] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, s. 51-71.
[244] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, s. 59.
[245] Adnan Binyazar, *a.g.e.*, s. 28.
[246] Adnan Binyazar, *a.g.e.*, s. 62-66.

tarafından mahrum bırakılırken; bu hikâyede Mahmut, bir cadı tarafından kut'undan mahrum kalır.

Hikâyede yoluna çıkan engelleri aşan Mahmut, sevgilisi Elif'e kavuşur ancak bu sefer de başka engellerle mücadele etmek zorunda kalır. Mahmut, Elif'in bir tutam saçını ırmağa düşürür, saç Ejderhan'ın ülkesine ulaşarak onun eline geçer. Ejderhan da cadıyı çağırtarak ondan, saçın sahibini kendisine getirmesini ister. Evinde yaptığı çeşitli yöntemlerle saçın sahibinin Gence Saray'ında olduğunu gören cadı, sihirli küpüne atlayarak bu saraya gelir. Mahmut'un taşıdığı palanın kınından çıkınca Mahmut'un derin bir uykuya dalacağını geldiği Gence Sarayı'nda türlü hile ile Elif'ten öğrenen cadı, kılıcı kınından çıkarır, Mahmut'un uyanmamasına sebep olur ve kılıcı da bahçede bir kuyuya atar. Aynı zamanda, Elif'i de Ejderhan'ın sarayına kaçırır.[247]

Hikâyelerde kahramanların ya kendilerinin ya da kutlarının kuyuya atılarak kutlarından mahrum bırakılmaları, daha sonrasında da pir veya başka yardımcılar vasıtasıyla yeniden kutlarına kavuşmaları, ölümden dirilmeye geçişi simgeler. Her iki hikâyede de karşılaşılan, nesnelerin kınından çıkarıldığında kahramanların uzun bir uyku veya bir nevi ölüm halini yaşamaları, ruh ve nesne arasındaki ilişkiyi gösterir.

Bu hikâyede Mahmut, yitirdiği kut'una daha sonra pirler vasıtasıyla değil, arkadaşlarının yardımıyla kavuşur. Ancak, hikâyede Mahmut, kut'undan yollarını kesen haramiler sebebiyle bir kez daha ayrılacak olsa da kılıç, kınından çıkarılmadığı için Mahmut ölümü yaşamaz ve bu durumdan bu defa erenler yardımıyla kurtulur.[248]

"Latif Şah" hikâyesinde, hikâyenin asıl kahramanı olmamakla birlikte Lâtif Şah tarafından ormana atılarak kaderine terk edilmiş Gatmer ve Hikmet adlı oğlunu bularak kendisine eş yapan ve sarayına alan Fes padişahının oğlu Osman, bir gece meclis toplantısından çıktıktan sonra ifritler tarafından kaçırılır, bir dağ başına

[247] Adnan Binyazar, *a.g.e.,* s. 81-82.
[248] Adnan Binyazar, *a.g.e.,* s. 95.

kaldırılır. Şehzade Osman, bu dağın başında ağlarken Hazret-i Hızır yanına yetişir ve ona yol gösterir:

"Heç üzülme oglim, çekecek çilen doldugi zeman sen de gavuşacaksin. Şindi, sözlerim ey dine. Burdan gidecehsin, sen Davutoğli Süleyman'in bakçasına varacaksın. Bakcanın gapısinin üzerinde ne yazılıysa ona göre hareket et."[249]

Hızır'ın yardıma ihtiyacı olanın yanında olduğu ve bunu yine bir dağ başında gerçekleştirdiği hikâyelerden biri de "Kerem ile Aslı" hikâyesidir. Sevgilisi Aslı'ya kavuşmak için çıktığı yolculuğu sırasında soğuk kışta, dumanlı bir dağda mahsur kalan Kerem'in yardımına atıyla Hızır yetişir, hem Kerem'i hem onun yanındaki arkadaşı sofuyu alarak Erzurum'a ulaştırır.

"Erzurum'a bir buçuk saat kala şehre yetişemeyüp, kış duman kaplayup kendilerini şaşırup bir kayaya arkalarını virüp feryad ve efgan itmeğe başladılar. (...) Atlu, mağara kapusına gelüp 'Ey âdemler, nedir sizin feryadınız?' sual itdükte Kerem didi ki: 'Kışa tutulduk, bir mağaraya kapandık, halimiz gayet perişandur.' Atlu didi ki: 'Kande dilerseniz götüreyim.' Kerem didi: 'Biz iki kişiyüz.' 'İkinizi dahı götüreyim' didi. Ol vakit Kerem didi: 'Bu Hızır Aleyhi's-selamdır belki."[250]

Yer- su ruhları, üzerinde yaşanılan yeri temsil ettiklerinden, Hızır'ın burada, dağ ruhunun yerine geçtiğini düşünülür. Sular gibi dağlarda, eski inançlarımızda kutlu yerler sayılır ve koruyucu ruhların mekânı olarak düşünülür.

Hızır, bu hikâyede kahramanın yardımına üzerini dumanın ve pusun kapladığı bir dağda yetişmiştir. Pervin Ergun dağın, Eski Türk inanç sistemlerinin içerisinde yer alan bir kutsal olduğundan ve dumanlı dağlardan şu şekilde bahseder:

---

[249] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, s. 100.
[250] Ali Duymaz, *a.g.e.*, s. 267.

"Eski Türk inancında dağ, inanç kalıplarının içindedir. Tanrı veya yarı Tanrı, yani, tapınılan yaratıcılık özelliği olan bir nesne değil; fakat inancı tamamlayan, Tanrı'nın tezahüründe rol oynayan bir kutsaldır.

İnanca göre Tanrı kutu taşıyan, yani bir nevi yeryüzünde Tanrı'yı temsil eden, Tanrısallık özelliği olan dağlar, bu vasfı taşıyabilmek için Tanrı (Gök Tanrı)'nın sıfatlarından en az birine sahip olmak zorundadırlar. Bu vasıflardan bazıları şunlardır:

(...)

Kutsal dağ, dumanlı olmalıdır. Dumandan kasıt dağın bulutların içinde olmasıdır. Dağın tepesinden göğe yükselen duman ve bulut Tanrı'ya giden yoldur; haberdir."[251]

Hikâyelerde pir, derviş, Hızır gibi çeşitli adlarla anılan yardımcı tiplerin, kahramana gelecekten haber vererek de yardımcı oldukları görüldüğü gibi, bu konu çalışmamızda ayrı bir başlık halinde ele alınıp incelendiğinden kahramana gelecekten haber vererek yardımcı olan pir, derviş tipine burada yer vermedik.

Sonuç olarak, hikâyelerde ak sakallı ihtiyar, Hızır, pir, derviş gibi adlarla karşımıza çıkan; kökünün, eski Türk inançlarındaki atalar kültü başta olmak üzere pek çok yardımcı ve koruyucu ruhlara dayandığı düşünülen bu kişiler, yardıma ihtiyacı olanların ihtiyaç duyulan her an en önemli yol göstericisi ve yardımcısıdır.

3.2.5. Gelecekten Haber Verme Fonksiyonu

Hikâyelerde, yardımcı tip olarak görülen derviş, Hızır gibi adlarla anılan bu kişiler, geleceği görme ve kahramana karşılaşacağı engeller hakkında önceden bilgi

[251] Pervin Ergun, "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Dağ Kültü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* C. II, 2003, s. 76-77.

verme noktasında da önemli bir yere sahiptir. Hikâyelerde bu yaşlı yardımcılar, doğumu müjdelediği, doğan kahramana ad verdiği ve âşık olarak yolculuğa çıkmasına vesile olduğu gibi, kahramanın başına neler geleceğini de önceden bilir ve ona yardımcı olmak için gördüklerini önceden bildirir. Ak sakallı ihtiyar, derviş, Hızır gibi adlarla anılan kişilerin, her daim kahramanın yanında yardımcı tip rolünü bu işleviyle de sürdürdüğü görülür. Yine, bu tipler, hikâyelerde geleceği gördüğü, engeller karşısında kahramana önceden haber verdiği, ona yardımcı olduğu gibi bazen de onlara çile çekecekleri haberini de verir. Ayrıca, sözü edilen bu kişiler, hikâyelerde gelecekten haber verme noktasında sadece kahramanlarla sınırlı kalmayarak, kahramanların anne ve babasına, sevgililerine de gelecekten haberler verebilmektedir.

Dervişin, gerçek hayatta veya rüyalarda gelecekten haber verdiği görüldüğü gibi, ayrıca hikâyelerde derviş, Hızır gibi adlarla anılan bu yardımcı mahiyetteki ilâhi kişilerden başka, gelecekten haber verme gücüne sahip başka kişiler de vardır. Bunlar remil atan remilciler, müneccimler ve kimi zaman bir cadı olabilmektedir. Bazı hikâyelerde kahramanın yanında bulunan yardımcılar, kahramanın arkadaşları, remil atarak kahramana geleceği haber verebildikleri; böylelikle de kahramanın korunmasına yardımcı oldukları gibi, kaybolan kahramanın yerini bulmada da etkili olabilmektedir. Yine incelenen hikâyelerde, Koca Arap, Arabızengi gibi başta kahramana engel teşkil eden kişiler de remilciden remil atmasını ve ona karşı gelebilecek, onu yenebilecek kişiler olup olmadığını öğrenmek ister.

"Remil" TDK sözlüğünde, "*kuma birtakım çizgiler çizme ve bu yolla bakılan fal"*[252] manasını taşımaktadır. Kahraman'a gelecekten haber verme, yardımcı olma konusunda hikâyelerde müneccimlerle de karşılaşılır. Cadı da hikâyelerde gelecekten haber verebildiği gibi, onlar genelde bu işlevi kahramanın aleyhinde yerine getirir. Görüldüğü gibi halk hikâyelerinde geleceği görmek için başvurulan birçok yol vardır; ancak çalışmamızda, bu rolün icrasında ekseriyetle Hızır, pir, derviş gibi adlarla anılan tipler incelenmiştir.

[252] *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010. s. 1972.

3.2.5.1. Doğrudan Kahramana Yapılan Gelecekten Haber Verme

Ak sakallı ihtiyar, derviş, Hızır tiplerinin, hikâyelerde doğrudan kahramana yaptığı gelecekten haber vermeler de engeller karşısında onu önceden uyardığı, tehlikelerden koruduğu, yol gösterdiği, kavuşmayı müjdelediği ve çile çekecekleri haberini verdikleri görülür.

Örneğin, "Kirmanşah" hikâyesinde, Kirmanşah, pirler elinden dolu içtikten sonra kendisine görünen nasibi Mahperi'ye kavuşmak için Yemen Padişahı'nın kızı ve amcaoğulları ile Herat'a doğru yola revan olmuşken, yolda karşılarına bir dev çıkar. Dev'in elinden kurtulan Kirmanşah ve Yemen Padişahı'nın kızı, Herat'a doğru altı ay daha yol alır ve önlerine çıkan bir gedikle karşılaşır. Gedik üzerine çıkan Kirmanşah ve mahiyetindeki kız, burada simsiyah, korkunç, üzerinde bitki dahi olmayan topraklar üzerinde Hazret-i Hızır ile karşılaşır. Hızır, onlardan nereye gittiklerini sorar. Kirmanşah da daha önce kendisine nasip kılınan yolda ilerlediği cevabını verir. Hızır, bu defa Kirmanşah'a, bu yolun kaç yıllık yol olduğunu sorar. Kirmanşah'tan yedi yıllık yol cevabını alan Hızır, kendilerini yedi ayda Herat'a ulaştıracağını; ancak bu yedi aylık yol da üç korkunçla karşılaşacaklarını bildirir. Bu üç korkunç, Hızır'ın anlatmasıyla, ejderha; aslan, kaplan gibi iki hayvan ve Koca Arap'tır.[253]

Aynı hikâyede, anlatıldığı gibi yolda birçok engelle karşılaşan ve Hızır'ın yardımıyla bu engelleri aşan kahramanımız Herat'a ulaşır; ancak dev, bu arada Kirmanşah'ın sevgilisi Mahperi'yi kaçırmıştır. Kirmanşah, sevgilisi Mahperi'yi devin elinden kurtarmak için Kaf dağına doğru yolculuğa çıkar. Pir, bu noktada tekrar devreye girerek kahramana gideceği bu yolun insanoğlunun hiç ayak basmadığı bir yol olduğunu, yolda çok engeller ve vahşi hayvanlar ile karşılaşacağını, bir müddet daha yol gittikten sonra da Davutoğlu Süleyman'ın bahçesine geleceği haberini verir. Kahramana o bahçede asılı bir levha ile

[253] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 87.

karşılaşacağını, bu levhada yazılı olanları okumasını ve o yazıya karşılık hareket etmesini de bildirir.[254]

Hızır, kahramanın bütün yolculuğunda onun yanında olmakla, ona yardımcı olmakla birlikte, gelecekten haber vermeyi de sürdürür. Yolculuğun bir noktasında, kahramanın karşısına yeniden çıkarak, kendisine dahi buradan öte yol olmadığını haber verir:

"Oğlum, mugadderat beyledir. Bene, buraya gadder yol verilmişdir. Daa buradan ireli ben de gelemem. Ancak, seni yareden, sene senden yahındır oğlum."[255]

Hızır, kahramana ve atına yutması için bir şeyin ihsanında bulunarak, bu sayede kendisinin dahi gelemeyeceğini bildirdiği bu yolda her ikisinin de açlık, susuzluk, yorgunluk, uykusuzluk çekmeyeceklerini de bildirir.[256]

Hızır, buraya kadar hikâye kahramanı ile rüyada değil, gerçek hayatta karşılaşmış, ona, yolda karşılaşacağı engeller ve bu engeller karşısında nasıl hareket etmesi gerektiğiyle ilgili bilgiler vermiş, bir nevi kahramana ve bu şekilde haber vererek yardımcı olmuştur. Bu hikâyede Hızır'ın rüyada haber vermesi şekliyle ise kahramanımız vasıtasıyla değil, onun annesi, babası ve sevgilisi vasıtasıyla karşılaşılır.

"Şah İsmail" hikâyesinde, Şah İsmail'in babası Ethem Şah, Türkmen Beyi'ne dünür olmayı kabul etse de Türkmen Bey'i, kızını Şah İsmail'e vermek istememektedir. Bunun üzerine Ethem Şah, Türkmen Beyi'nden yerleştikleri yaylalarını terk etmesini ister. Türkmen Bey'i de bunu kabul etmeyince iki ordu arasında savaş çıkar. Savaşta binlerce kişinin ölmesine çok üzülen Şah İsmail, Allah'a dua eder, Allah'tan hem Gülizar'ı hem de kendisine kuvvet vermesini ister.

---

[254] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 109.
[255] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 111.
[256] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 111.

Hızır Nebi, o anda Şah İsmail'in yanına yetişir, onun göğsünü sıvazlayarak ve ağzına tükürerek ona güç verir. Gücünü taşlarla, kayalarla sınayan Şah İsmail'in yanına pir dede onu uyarmak için tekrar gelerek, Şah İsmail'e iki kıl, bir de kılıç verdiği gibi, karşılaşacağı engelleri henüz bilmeyen kahramanı başına geleceklerden az çok haberdar kılar:

"Dur oğlum, Cenab-i Hak her guli bir gılınan eğliyor. Lâkin sene bu guvveti verdim, en evel daşlarda sınadın gendin denemek içün. Aklın başan topla, zannetme ki seni bu guvvete getiren guduret guvvet saibi bir anda verip bir anda almaya gadirdir. Sene şindi yadiger bir daa vereceğim. Al bu kirigci –iki gıl- verdi- oğlum bu gıllari sakla. Seni zincire bile vursalar zincirleri gerneşir gırarsın, goparırsın. Ama iki bilegen bu gılleri bağlasalar ne gader çırpınsan bile bu gılları goparamazsız. İşde her guli bir gıl ile bağlamışdır Hak, ikincisi sene bir pala verdim. Al bu gılıcı gın ile bundan sonra nerde yatarsansa, gılıcı gından çıkart eyle yat. Eger bu palayı gından çıkarmazınsa gılıç gında galırsa mahşere gadar yatarsın, uyanmak sene olmaz. Ey bil bunu da, akşam yatarken nerede olursan olsun gılıci gından çıkart, salıver yat. Sabakdan gine gılıcın belen bağlaç."[257]

"Tahir ile Zühre" hikâyesinde Tahir'in, Mardin'de atıldığı zindanın önüne bir kervan gelip konar. Kervan istirahata çekildiğinde yanık sesiyle Tahir, kervandan Zühre'yi sorar. Kervan'dan bir keloğlan, Zühre'den Tahir'e selam duyurunca Tahir bayılır. Kendine geldiğinde kervanın göçtüğünü görünce de abdest alıp iki rekât namaz kılarak Allah'a sevgilisine kavuşmak için dua eder. Yatsı namazından sonra zindanın kapısı açılır ve kapıdan içeri Hazreti Hızır Aleyhi's-selam girerek, Tahir'e kendisini zindandan kurtararak sevgilisine kavuşturacağı haberini verir.[258] Göz açıp kapayıncaya kadar da Tahir, kendini Zühre'nin sarayının önünde bulur.

"Firdevs Şah" hikâyesinde de Gurbanî, pirler elinden bade içtikten sonra Peri Padişahı'nın kızı Gülşah Hanım'a âşık olur, bir süre baygın kaldıktan sonra

[257] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 175.
[258] Fikret Türkmen, *a.g.e.,* s. 227.

kendine gelir. Uyandığında ise etrafında, ne o rüyasında tutmaya çalıştığı sevgiliyi ne de kendisine bade içiren pirleri göremez. Gurbanî, kendi kendine söylenip imdat dilerken ak sakallı pir dede, birden zuhur ederek Gurbanî'ye, sevgiliye nasıl ulaşacağını ve bu yolda çekilecek çok çilesi olduğunu haber verir:

"Oğlum, herkeş gezme ile bulir. Oni senin aşgan, seni onin aşgına içirdik. Sen seslendin ben de emrinen geldim. Oğlum derdli Gurbanî, bundan sona halen şükret. Başın dara düşdüğü zeman da, nerde daraldinsa beni sesle. Bil ki, imdadan yetişirem. Hele çok gehir çekeceksin, çoh çile çekeceğin var. Ama sonun eyi olacag oğlum? Biz de Allah' ın emriynen iş görenlerdenih. Bah şimdi son sene bir dua gıliram."[259]

Ayrıca, pir dede, Gurbanî'ye kıldığı son duasıyla birlikte ağzına da bir şey üfürüp bundan sonra yorgunluk, açlık, susuzluk ve uykusuzluk çekmeyeceğini ve sevgiliye kavuşacağı haberini de verir:

"Oğlum bundan sonra yorulmag, susuzmag, uyumag, acıhmak yohdur. Allah emriyle, ehsanin adlim, yüri yolan devam et. Sevgüllün seni, sen sevgülüni aramahdan yorulmayın, birbiriz bulursuz. İkiz birbirize gavusacahsız."[260]

Hikâyede, Gurbanî umutsuzluğa düştüğü; kimin oğlu olduğu, âşık olduğu sevgiliye kavuşup kavuşamayacağı, kendisini büyüten çoban ve hanımının borcunu nasıl ödeyeceği gibi birçok bilmeceyi zihninde çözmeye çalıştığı bir anda, ak sakallı pir yeniden gelerek kendisine anne, babasının ve dedesini kim olduğunu bildirir:

"... Seni doguran ana Gatmer Çiçek'dir. Deden de Firdevs Şah'dır. Sen Firdevs Şah'ın torunusan, gızi Gatmer Çiçek'in oglisan. Senin baban bir güldür.

[259] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 56.
[260] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 56.

Ancak işde bu gülün birini vermişemdir seni doğuran anaya. Gohladi hamile galdi."[261]

Pir, aynı hikâyede yine, kahramana verdiği üç nesne ile (kutu, külah, mühür) tüm sevdiklerine nasıl kavuşacağı bilgisini de verir.[262]

Aksakallı ihtiyar, derviş, Hızır, pir gibi tipler tarafından doğrudan kahramana gelecekten haber vermenin görüldüğü bir hikâye de "Âşık Verga" hikâyesidir. Hazreti Hızır, üçler, beşler, yediler, kırklar, hem Zennure'ye hem Âşık Verga'ya üç bade içirip ikisini birbirine gösterip âşık kıldıktan sonra, her ikisine de *"Çileyi çok çekeceksiniz"*[263] der.

Âşık Verga'ya da bu tipler:

"Oğlum bazen çok çileler geçecek Allah'dan gelen gahra tehammül edeceksin, razî olacaksın, lâkin iki cihan serveri seni muradan erişdirecek"[264] der.

Âşık Verga, Ölmez Köse'nin kendisini attığı nehirden Hızır İlyas sayesinde kurtulduğunda, Hızır'a : *"Ancag baba, niye beni sudan çıkardın, bari boğulaydım, bu meşaggat içinde künde ölmiyeydim"*[265] dediğinde, Hızır:

"Dur oğlum dur, gonuşma -dedi- sen muradına geç ereceksin. Amma eyle bir sırada ereceksin ki misli bulunmayacak. Ancak senin çektiğin çileler hepsi yerini bulacak. Gul çilesini çekmemiş mezara girmez oğlum. Ben bir en evvel sevgüllün seni yetişdirem. Amma sevgüllün de sen de çilez dolmamış. Çekeceksiz her şeyin bir vahdi, bir zamani gelecek, bu gelen gahır, gudret guvvetindir. Sen bu gahre, eşin sevgüllün gahre dayanın ki cennetde üzüz gülsün, yeriz olsun oğlum Verga…",

[261] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, s. 67.
[262] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, s. 68.
[263] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 205.
[264] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 205.
[265] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 210.

diyerek hem kendisinin hem de sevgilisinin çilesinin henüz dolmadığını, daha çekilecek çileleri olduğunu haber verir.

Aynı hikâyede, Ölmez Köse'nin kendisini attığı ateşten pirlerin yardımıyla kurtulan Âşık Verga'nın yanına oturan Hızır Nebi, ona:

"Oğlum çekecek çilen var, Allah'ın gelen gehrına dayan ki; Lütfi bulasın. Ancak müjdeler olsun, muradan ereceksin oğlum. Amma aci günnerin var, o günnerin dolacak,"[266] diyerek çekilecek çilesini bir kez daha hatırlatır.

Ayrıca, pirlerin, bildiği halde Âşık Verga'ya ölümünü, düşmanın kendisini öldüreceği haberini vermediği, onun yerine çekilecek çilen, acı günlerin var dediği görülür.

"Elif ile Mahmut" hikâyesinde ise pirlerin elinden dolu içerek âşık olan Mahmut'a, pirlerden ak cüppeli olanı:

*"Sen erenlerin elinden dolu içtin, oğul! Artık aşkının yolu çizilmiştir. Önüne çok engeller çıkacak, lâkin tümünü aşacaksın. Resmini gördüğün kızın adı Elif'*tir*. Nice dağın, ırmağın ardında Gence diye bir kent vardır. Gence Beyi'nin kızıdır Elif. Şunu bil ki, senin içine düşen ateş, onun içine de düşmüştür. Umudunu karanlık yollara ışık eyle. Hadi, yolun açık olsun…"*[267], diyerek sevgilisinden haber verdiği gibi, çekilecek çilesinin olduğu haberini de verir.

Görüldüğü gibi, derviş, pir, Hızır gibi farklı adlarla anılan tipler, hikâyelerde geleceği gördüğü, engeller karşısında kahramana önceden haber verdiği ve bu sayede ona yardımcı olduğu gibi bazen de çile çekecekleri haberini verir.

---

[266] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* s. 214.
[267] Adnan Binyazar, *a.g.e.,* s. 37.

3.2.5.2. Kahramanın Yakınlarına Yapılan Gelecekten Haber Verme

Kahramanın birinci, ikinci derece yakınlarına, ailelerine ve sevgililerine, gelecekten haber veren ilâhi yardımcı tiplerine incelenen hikâyelerden, "Kirmanşah", "Şah İsmail", "Firdevs Şah", "Lâtif Şah" ve "Elif ile Mahmut" hikâyelerinde rastlanır.

"Kirmanşah" hikâyesinde kahraman, pirler elinden bade içmeden evvel Tiflis şehrine gelen bir bezirgândan, Yemen Sultanı'nın kızının güzelliğini, pehlivanlığını ve gücünü işitir. Bunu işittikten sonra, Yemen Sultanı'nın kızı ile güreşmek dileyen Kirmanşah'a gitmesi için izin vermeyen babası Hurşut Şah, bir gece rüyasında pirlerle karşılaşır. Pirler, Hurşut Şah'a rüyada, oğlanın nereye gitmek dilerse gitmesine izin vermesini, çünkü oğlunun nice kendilerine zulüm edilen pehlivanları o zalimin elinden kurtaracağı haberini verir.[268]

Aynı hikâyede Hızır'ın yardımıyla Herat'a ulaşan Kirmanşah, sevgilisi Mahperi'nin "Ağ dev" tarafından kaçırıldığını öğrenir. Mahperi'yi devin elinden kurtarmak için Adil Han'la birlikte 40 kişi, Kirmanşah'ın mahiyetinde yola çıkar. Ancak bu noktada karşılarına pir çıkar ve onlara geri dönmelerini, bu yolda helâk olacakları haberini verir:

"Geri dönün, size yol yoh. Küf-i Gaf meçhul, siz getsez de yanarsınız, helâk olursunuz. Ancak Cenâb-ı bil-vücut hazretleri buna emir vermiş, mugadderatta bu gidecek, siz geri dönün."[269]

Yolculuğu sırasında yine birçok engelle karşılaşan kahramanımız, Hızır, Davutoğlu Süleyman ve atının yardımlarıyla Kaf Dağı'na ulaştığında, Mahperi

[268] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 56.
[269] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 108.

uykudadır. Gerçek hayatta kahraman ile birlikte Kaf Dağı'na gelemeyen Hızır, Mahperi'ye rüyasında görünerek sevgilisi Kirmanşah'ın geldiği haberini verir:

"Gak gızım gak- dedi- ne yatarsan, sevgülün Kirman geldi."[270]

Mahperi'yi devin elinden kurtaran Kirmanşah, atının yardımıyla kırk gün kırk gece yol aldıktan sonra,Tiflis vilayetine vardığı sıralarda, Kirmanşah'ın annesi, Zöhre Banu da bir rüya görür. Rüyasında Hazreti Hızır, Kirmanşah'ın geleceğini kendisine haber verir:

"Gızım, ne yatırsan, gak, abdestin al, vakit namazların gıl. Şükran namazını dört rekât gıl, oğlun Kirman, bögün sene gavuşacak."[271]

"Kirmanşah" hikâyesinde görüldüğü gibi, kahramanın sevgilisinin, anne ve babasının aksakallı ihtiyar, derviş, Hızır ve pir gibi tipler vasıtasıyla gelecekten haber almasının gerçek hayat dışında rüyada gerçekleştiği görülür.

Rüyaların, gelecekte meydana gelecek olayların birer habercisi olduğu inanışı, bütün milletlerde görülen bir inanış olduğu gibi Türklerde de görülür.[272]

"Rüyaların korkulan tanrılar tarafından verilen armağan veya cezalar olabileceğine inanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde kâhinler rüyaları açıklamaya, yorumlamaya başlamışlardır. İlk rüya yorumcularının ne zaman ortaya çıktıkları konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak Bâbil kâhinlerinin büyük ün yaptıkları bilinmektedir. Kaldeliler de, astrolojinin yanı sıra rüya yorumlarında da başarı kazanmışlardır. Zamanla belirli rüyaların yorumlamak için belirli yöntemler geliştirilmiştir. Belirli rüyaların anlamları da deneye dayalı bir metotla

---

[270] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 113.
[271] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* s. 122.
[272] Murat Uraz, "Halk hikâyeleri ve Şiirlerinde Dağlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 335, İstanbul 1977, s. 8003.

kesinleşmiştir. Eski Mısırlılar, eski Yunanlar ve Araplar'dan başlayarak çok çeşitli millet ve kültürlerde rüya yorumlarıyla ilgili kitaplar yazılmıştır"[273]

Halk hikâyelerinde de rüyalar, geleceğin habercisi olabilmektedir. Çünkü hikâyeler de birçok inanış unsurunu içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca, hikâyelerde gelecekten haber veren dervişlerle rüya sırasında da karşılaşılması, rüyaların, geleceğin sembolü olarak görüldüğü düşüncesini arttırdığı gibi, dini mahiyetteki bu kişilerle rüya arasındaki ilişkiyi de gösterir niteliktedir.

"Lâtif Şah" hikâyesinde de Firdevs Şah ve Âşık Verga hikâyelerinde olduğu gibi pirlerin, çekilecek çile olduğundan haber verdikleri görülür. Ancak bu defa, diğer hikâyelerde görüldüğü gibi çileyi çekecek olan kahraman değil, onun anne ve babasıdır.

Pirler, Lâtif Şah ve hanımının yedi gece rüyasına girerek, ettikleri zulme karşılık çekilecek yedi yıl çileleri olduğunu onlara bildirir:

"Ey Lâtif Şah uyan. Senin, bu fâni dünyadan bir çilen var. Yeddi sene çile çekeceksin. Ettigin zulümata garşilıg çile çekeceksin." Senin yeddi yıl, çekecek çilen var. Dünyada, ölmeden mi çekmek isdersin, ahrete mi galsin."[274]

Lâtif Şah ve hanımının rüyasına giren bu pir, kızları Gatmer'e gül satarak onun gülden hamile kalmasını sağlayan pirdir. Gatmer, eline erkek elinin değmediği yeminini etse de babasını inandıramaz, Lâtif Şah, haksız yere kızı Gatmer'i sürgün ettirir. Aradan yedi sene geçer ve sekizinci senenin içine girilince, Gatmer, Fes Padişahı'nın sarayındayken bu rüya hâsıl olur. Burada pir tarafından, kızını haksız yere ormana atmasının cezası olarak, Lâtif Şah ve hanımına yedi sene çile çekecekleri haberi verilir.

---

[273] Mehmet Emin Bars, "Kerem ile Aslı Hikâyesinde Olağanüstülük Motifleri", s. 24.
[274] Saim Sakaoğlu ve diğerleri, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, s. 86.

"Elif ile Mahmut" hikâyesinde ise çocuğu olmayan Murat Han, çıktığı yolculukta karşılaştığı dervişten aldığı elma ile eve gelir. Eşini kapıda karşılayan Gülşah Sultan, Murat Han'ın bakışındaki gülüşü fark eder ve bu durumu geceleyin gördüğü rüyaya yorar. Çünkü yıllardır, Murat Han'ın eve sevinçli döndüğü görülmez ve onu karşılayan Gülşah Sultan'ın da yüzünden hüzün hiç eksik olmaz. Fakat o gün, diğer günlerden farklıdır. Gülşah Sultan'ın yüzünde güller açar, Murat Han da eve mutlu döner. Gülşah Sultan, gece rüyasında ak sakallı bir adam görür ve bu ak sakallı ihtiyar, kendisinin kucağına bir çocuk verdikten sonra birden ortadan kaybolur. Murat Han, olan biteni anlatınca, Gülşah Sultan da rüyayı yorumlayınca, her ikisinin de gördüğü ak sakallının aynı ihtiyar olduğu anlaşılır. Hikâyede, ak sakallı ihtiyar, Gülşah Sultan'a rüyada görünerek aslında ona bir çocuk müjdelemiş, çocuk sahibi olacaklarının haberini vermiştir.[275]

Aynı hikâyede, kahramanın doğumuna vasıta olan ve doğacak kahramana adını veren derviş, kahramana bir de kılıç hediye eder. Derviş, kılıcı Gülşah Sultan'a uzatırken yine ona gelecekten haber verir:

"Sultanım, gerekmedikçe bu palayı Mahmut'un eline verme! Götür, kimsenin göremeyeceği bir yerde sakla. Bir gün gelecek, isteyecek, o zaman verirsin. Şunu da hiç unutma, siz de başkaları da palayı hiçbir zaman kınından çıkarmayın. Çıkardınız mı büyüsü bozulur. Mahmut kendinden geçer, günlerce baygın kalır. Pala kırk gün içinde kınına sokulmazsa oğlunuzu öldü bilin."[276]

İncelenen hikâyelerden, yalnızca "Kerem ile Aslı" hikâyesinde, gelecekten haber veren ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipine rastlanılmamıştır.

Ayrıca, eski Türk inançlarındaki şaman ile İslamî inançlardaki derviş, Hızır, pir gibi kişiler arasında, daha önce pek çok noktada üzerinde durulan yakınlık, benzerlik ilgilerinden bu noktada da söz etmek mümkündür. Reşideddin tarafından

[275] Adnan Binyazar, *a.g.e.,* s. 22.
[276] Adnan Binyazar, *a.g.e.,* s. 27.

nakledilen bir Moğol rivayetine göre, şamanların da gelecekten haber verdikleri görülür:

"Reşideddin'in naklettiği Moğol rivayetine göre, Cengiz Han'ın şamanı Tebtengri Kökçe (Kokoçu) gelecekten haber verir, boz ata binerek göklere çıkar, kışın en soğuk günlerinde karlar, buzlar üzerinde aç ve çıplak gezerdi."[277]

Yaşar Çoruhlu tarafından şamanların yaptığı işlerden söz edilirken de onlar tarafından gerçekleştirilen birçok iş arasında bunlardan birinin, gelecekten haber vermek olduğu görülür.

"Bunlar her türlü hastalığa çare bulmak, hastanın hastalık esnasında ayrılan koruyucu ruhunu geri getirmek, kısırlık ve zor doğumlarda yardım etmek, verilen kurbanları gök ve yer tanrısına ulaştırmak, çeşitli dinsel törenleri icra etmek, ruhları ait oldukları yere(ölüler âlemine) göndermek, kötü ruhlardan insanları korumak için ayinler düzenlemek, fal bakıp gelecekten haber vermek gibi işleri yaparlar."[278]

Sonuç olarak, Tanrı ile ilişkisi bulunan Hızır, pir, ya da başka adlarla karşımıza çıkan; kökünün, eski Türk inançlarındaki atalar kültü başta olmak üzere pek çok yardımcı ve koruyucu ruhlara dayandığını düşünülen bu tipler, hikâyelerde kahramanların doğumundan ad almasına; âşık olmasından sevgiliye kavuşmak için yolculuğa çıkmasına; çıktıkları bu yolculukta onlara en büyük yardımcı, kurtarıcı ve yol gösterici olmasına kadar pek çok olağanüstü durumu gerçekleştirdiği gibi gelecekten haber verme işlevini de gerçekleştirir.

---

[277] Abdülkadir İnan, *a.g.e.,* s. 87.
[278] Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.,* s. 63.

SONUÇ

Bu çalışmada, halk kültürünün önemli bir dairesi olan halk hikâyelerindeki ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipleri ele alınıp incelenmiştir.

Bu çalışmanın "Halk Hikâyesi" başlıklı bölümünde, hikâye kelimesinin terminolojisi, halk hikâyesinin tanımı, ortaya çıkışı, muhtevası ve halk hikâyeleri üzerinde yapılan çalışmalar ele alınmış; konu hakkında araştırma yapmış kişilerin eserlerinden yararlanılarak halk hikâyesi kavramı muhtelif yönleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Bunu yapmaktaki amaç, çalışmanın temelini oluşturan halk hikâyesi türünü yakından tanıyabilmek ve onu diğer edebiyat türlerine yaklaştıran ya da diğer türlerden farklı kılan noktaları ortaya koyabilmektir.

Halk anlatmaları ait olduğu toplumun bütün an'anelerini, dünya ve hayat hakkındaki telâkkilerini yansıtan zengin verimlerdir. Türk Halk Edebiyatı'nda anlatmaya bağlı destan, efsane, masal, menkıbe gibi anlatım türlerinden biri olan halk hikâyeleri, göçebe yaşam tarzından yerleşik hayata geçişin ilk ürünlerindendir. Çoğunlukla Türk, Arap-İslam, Hint-İran kaynağından gelen halk hikâyeleri, aşk ve kahramanlık konularını işler. Nazım-nesir karışımı bir anlatıma sahip olan halk hikâyelerinin destan ve masal ürünlerinde olduğu gibi özel anlatıcıları vardır. Uzun yıllar, ait olduğu toplumun bütün özelliklerini, gönül dünyasını, duygu ve düşüncelerini yansıtan halk hikâyeleri, âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılır. Âşıkların, ayrıca bu hikâyelerin gelişip zenginleşmesine, yeni varyantlarının ortaya çıkmasına ve yayılmasına da katkı sağladığı bilinmektedir. Ekseriyetle bir aşığın sevgiliyi elde etme yolundaki maceralarını anlatan halk hikâyelerinde meydana gelen olaylar, gerçek ya da gerçeğe yakın bir kurguyla işlenir. Âşıkların hayatları etrafında teşekkül eden bazı halk hikâyeleri mutlu sonla bitmez. Tahir ile Zühre hikâyesinde olduğu gibi, âşıkların kavuşamadan öldükleri görülür.

Halk hikâyesi ile destan türlerinin aynı dönemlerde varlıklarını sürdürmeleri, destandan halk hikâyeciliğine geçişin birden bire olmaması; bu

noktada bir geçiş sürecinin yaşanması ve halk hikâyelerinin destan türüne ait birçok vasfı bünyesinde bulundurması, bu türün en çok destan türüne yaklaştırılması neticesini zorunlu kılmıştır. Halk hikâyesi kavramının destan ile karşılanmasının bir sebebi olarak da destanların halk hikâyelerine dönüşmesi fikri verilebilir. Yine, türle ilgili araştırma yapan gerek yerli gerekse de yabancı araştırmacıların, halk hikâyesini karşılamak için destan kavramını kullanmaları da işe katılacak olursa yaşanan tür karmaşasının haklı sebepleri daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Ayrıca, destan geleneğinden birçok nitelik halk hikâyelerine miras olarak kalmıştır. Anlatının saz eşliğinde olması, uzun olması, mimik ve ses taklitlerinin varlığı, dinleyici-anlatıcı ilişkisi çerçevesindeki yakınlık, anlatıcının uzun bir çıraklık döneminden sonra ustalaşması, her iki anlatı türünün de çoğunlukla erkek ve olgun çevreye hitap etmesi gibi özellikler, destan geleneğinin halk hikâyeleri üzerindeki tesirleridir.

Destan döneminin sonlarında teşekkül eden halk hikâyelerinde, yukarıda sözü edilen sebeplerden mütevellit, başlangıçta destanlarla benzer şekilde kahramanlık konuları işlenmiş; ancak zamanla destanlara ait özelliklerin giderek azaldığı ve bu durumun halk hikâyelerinin muhtevasına da yansıdığı görülmüştür. Kahramanlığın yanı sıra kahramanlık-aşk ve sadece aşk konularının işlendiği halk hikâyeleri ortaya çıkmaya başlamış, destanlarda görülen olağanüstü öğeler azalmış, böylelikle halk hikâyeleri gerçekliğe doğru bir eğilim göstermiştir.

Destanların esas mahiyetini ortaya koyan içtimai şartların giderek ortadan kalkmasıyla, zamanla toplum içindeki işlevleriyle de onlardan farklılaşan halk hikâyeleri, toplum nezdinde bireyler arası ilişkileri dile getiren, insanların anlatma ihtiyacını karşılayan yeni ve orijinal edebi türlerden biri olmuştur. Kahramanlık konularının işlendiği destanlarda görülen yiğitlik ve savaş, yerini aşk konulu olan halk hikâyelerinde topluma, yani iç bünyeye yönelmiştir. Değişen ve gelişen zamanla birlikte de günümüzde realist (gerçekçi) halk hikâyeleri ortaya çıkmıştır.

Halk hikâyelerinde tarihi vakaların daha az olması, nazım-nesir karışık bir anlatımın olması, zaman içerisinde nesir kısımların giderek ağırlık kazanması, olaylar ve kişiler bakımından gerçeğe daha yakın olması, bu türü destanlardan ayıran en önemli özelliklerdir. Destan'dan efsaneye, bilmece ve atasözlerinden halk şiirine kadar içerisinde anlatı türlerinin pek çok örneğine rastlanan halk hikâyeleri, kendine has özellikleriyle bütün bu anlatı ürünlerinden ayrılır.

Türk halk hikâyeleri üzerinde, günümüze kadar metin neşri ve inceleme-araştırma niteliğinde yurtiçi ve yurtdışında birçok çalışma yapılmıştır. Pek çok halk hikâyesi metni, sözlü ve yazılı kaynaklardan derlenerek yayımlanmış ve halk hikâyeleri, oluşum süreci, muhteva, şekil, yapı, kaynak, tasnif vb. yönleriyle ele alınmıştır. Türkiye ve Türkiye dışında halk hikâyeleri ile ilgili yapılan çalışmaların bilgisine başlıca Pertev Naili Boratav, İlhan Başgöz, Şükrü Elçin, Fikret Türkmen, Ensar Aslan, Muhan Bali, Umay Günay, Ali Berat Alptekin, Ali Duymaz, M. Öcal Oğuz, İsmail Görkem, Doğan Kaya, Metin Ekici gibi araştırmacılar eserlerinde yer vermiştir. Yine, ülkemizde neşredilen pek çok dergide, üniversitelerin yayımladığı dergilerde, HAGEM tarafından yayımlanan yıllıklarda ve millî ya da uluslararası gerçekleştirilen sempozyum, kongre bildirilerinde de halk hikâyeleriyle ilgili birçok çalışma yayımlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde; öncelikle inanç ve inanış kavramları üzerinde durulmuş, bu kavramlar ansiklopedi, sözlük ve konu hakkında araştırma yapmış kişilerin görüşlerinden hareketle açıklanmaya çalışılmış, kavram ilişkileri ele alınmıştır. Bölümün son alt başlığı olan "Ak sakallı ihtiyar, Derviş ve Hızır'a Bağlı İnanç ve İnanışlar" adı altında da bu tiplere bağlı inanç ve inanışlar, Türk halk inançlarında ve anlatmalarında karşılaşıldığı şekliyle ele alınmıştır. Bunu yapmaktaki amaç ise, incelenen hikâyeler üzerinden bu tiplerle ilgili yapılan tespitlere geçmeden; bunların Türk halk inançlarında ve anlatılarındaki yerini ortaya koyabilmek, onlarla ilgili inanç ve anlatılarda yer alan genel telakkilere ulaşabilmektir. Bu sebeple de konuyla ilgili temel nitelikteki kaynaklara ve bu tipler etrafında teşekkül eden inanç ile inanışların, ekseriyetle halk üzerinde etkili olanlarına imkân ölçüsünde başvurulmuştur. Çünkü halk arasında oldukça canlı olan ak sakallı ihtiyar, derviş ve

Hızır kültünün çeşitli nitelikteki bir literatürde yer aldığı görülür. Onlara ait inançların yer aldığı kaynaklar, tefsir ve hadise dair eserlerden, tasavvufî kaynaklara; menkıbelerden efsanelere, destanlara ve halk hikâyelerinden masallara, âşık şiirlerine, divanlara varıncaya kadar geniş bir sahaya yayılmaktadır.

En ilkel toplumdan en medenî topluma kadar insanlık tarihi boyunca kendine yer edinmiş olan inanç ve inanış kavramlarının, muhtelif kaynaklarda yer alan pek çok tanımı olduğu görülür. İnanmak kökünden kaynaklandığı görülen her iki kavramdan inanç, ekseriyetle gerçekliğine inanılan bir şey, bir şeye bağlı bulunma veya bir şeyin varlığını kabul etmedir. Bir başka ifadeyle inanç, kişi veya toplum tarafından, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesidir. Ekseriyetle de din tarafından ortaya konan, dinin getirisi olan inanmalardır.

İnançlar, insanların bilgi yönündeki ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır. Karşılaştıkları durumları, iptidai dönemlerde genellikle de tabiat olaylarını ispatlanabilen doğrularla açıklayamayan insanlar, günlük hayatlarında yaşadıkları benzer durumlardan yola çıkarak hayal güçleriyle bilginin eksikliğini tamamlama yoluna gitmiş ve kendilerince oluşturdukları bu doğrulara da inanma ihtiyacı duymuştur.

İnançların çeşitli ve zengin oluşları sebebiyle çeşitli araştırmacılar tarafından tasnif edilmeye çalışıldığı, ortaya çıkış şekillerinin ve kaynaklarının araştırıldığı, özelliklerinin ele alınarak incelendiği görülür. İnançları bütün bu çeşitliliği ve yaygınlığıyla ele almanın folklor açısından zorluğu göz önüne alındığında da "halk inançları" olarak adlandırılan bir araştırma alanının teşekkül ettiği anlaşılır. Folklor biliminin ilgilendiği halk inançları, eski dinlerden aktarılan inançlar ile mevcut dine ait olanların türlü nedenlerle geniş halk kitleleri arasında çeşitlenerek aldığı yeni yorum ve inanış şekilleridir. En geniş manasıyla halk inançları, toplumda yaygın olarak yaşatılan ve sürekli gelecek kuşaklara aktarılan inanmalardır.

İnanışlar ise, geleneğe dayalı olarak oluşan inanma pratikleri ve karşılaşılan bazı durumlara karşı geliştirilen inanmalardır. İnanışlar ayrıca, halkın çok eski dönemlerden günümüze kadar getirdiği, kaynağı, mantıksal temelleri ve gerçekliği tartışılabilir inanmalar olarak açıklanmaktadır. Halk, her eyleminde veya sözünde düşünce dünyasında yaşayan değer ve pratikleri ortaya koymaktadır. Bunların, halk hafızasında yaşayarak günümüze kadar geldiği görülür. Bu sebeple, geçmiş dönemlerde veya eski dinlerde "inanç" olarak değerlendirilen pek çok şey yeni bir dini benimsemiş bir toplumda "inanış" olarak varlığını sürdürür.

Türk kültürünün tezahürüne kaynak oluşturan inanç ve inanışların, halk inanç ve inanışlarına yansıyan değerlerinden biri de ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipleridir. Halk inançları, toplum nazarındaki fertlerin ihtiyaçları ve eğilimleri doğrultusunda yardımcı ve koruyucu vasıfları olan bir tip tasavvur ederek ona birtakım da fonksiyonlar yüklemiştir. Sosyal hayat tezahürlerine bağlı olarak ak sakallı ihtiyar, derviş, Hızır tiplerinin üstlendikleri muhtelif fonksiyonlar ve onlara bağlı teşekkül eden inanç ve inanışlar da halk hafızasında yaşayarak, sözlü ve yazılı gelenek içerisinde günümüze kadar gelebilmiştir. Çünkü daha İslamiyet'in kabulünden önce Ak sakallı, Gök sakallı, Altın sakallı kocalar, Türklerin inançları arasında önemli bir yer işgal etmiş, İslamiyet'in kabulüyle de dervişler ve Hızır etrafında bir hayli zengin inanç ve gelenek çerçevesinde bir edebiyat vücuda gelmiş, günümüze kadar da canlılığından bir şey kaybetmemiştir. Ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır etrafında meydana gelmiş değerler, Türk ve diğer Müslüman milletler kültürü çerçevesinde çok zengin kültür ve inanç sistemlerinin katkılarıyla oluşmuştur.

Türklerin eski inanç sisteminde insanlara yolda kaldıkları, hastalandıkları, kıtlık çektikleri, engellerle karşılaştıkları ve yardıma ihtiyaç duydukları bazı zor durumlarda yardım eden, kutsal atfedilen muhtelif yardımcı iye ve ruhlar vardır. Bu yardımcı iye ve ruhların başlıcaları; yaşanılan yerleri temsil eden yer ve su ruhları ile atalar kültüdür. Türklerin eski inanç sisteminde görülen bu yardımcı iye ve ruhların, İslamiyet'in kabulüyle birlikte bir değişim sürecine girdiği, bu iyelere ait

muhtelif fonksiyonlar ile bu fonksiyonların icrasının İslami bir çehreye bürünmeye başladığı görülür. Bu değişimin neticesi olarak da yer-su iyeleri ile atalar kültünü temsil eden yardımcı ve koruyucu ruhun, İslami dönemde uhrevi dünya ile insanları birbirine bağlayan bir kimliğe büründüğü tespit edilir. Türklerin eski inanç sistemleri çerçevesinde yer alan yardımcı ve koruyucu ruh ile iyeler, İslami düşünüş tarzıyla yeniden şekillenerek ak sakallı bilge Hızır mahiyetinde ortaya çıkmıştır.

Arapça kökenli bir kelime olan ve "yeşil, yeşil dal veya yeşilliği çok olan yer" anlamına gelen Hızır, Türkler arasında farklı adlarla da anılmaktadır. Gök Sakallı, Ak Sakallı, Altın Sakallı Koca adlandırmaları Hızır yerine kullanılan adlandırmalardandır. Bunun görünen sebebi de Türklerin eski inançlarındaki bu sakallı kocaların yerini, İslamiyet'te önemli bir yeri olan Hızır'ın almış olmasıdır.

Halk inançlarının, toplum nazarındaki fertlerin ihtiyaçları ve eğilimleri nispetinde yardımcı ve koruyucu vasıfları olan bir tip tasavvur ettiği belirtilir. Bu durumun en önemli görülebilecek sebebinin kaynağında psikolojik temeller vardır. Çünkü hemen her insanda, umutsuzluğa düştüğü, çaresizliğe kapıldığı zamanlarda, ihtiyaç olarak beliren insanüstü uhrevi bir varlığın, ilâhi bir gücün ortaya çıkarak sıkıntı veren halleri ortadan kaldıracağına dair bir inanma eğilimi vardır. İnsanın ihtiyaçları doğrultusunda bu yönde beliren eğilimi, İslâm milletlerinde ak sakallı ihtiyar, Hızır, derviş gibi muhtelif adlarla anılan tiplerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Halk inançları çerçevesinde bu tipler, her başı sıkışıldığında kendisinden yardım beklenen, yardıma çağrıldığında mutlaka geleceğine inanılan ve bu sebeple de gelmesi için belli yollara, ritüellere başvurulan insanüstü ilâhi güçlerdir. Halk inançlarında onlara yüklenen fonksiyonlar da bu doğrultuda çeşitlilik göstermektedir. Zor durumlarda ve felaketlerde yardımcı olma, iyileri ödüllendirip kötüleri cezalandırma, bereket ve bolluğu sağlama, savaşlara katılma onlara yüklenen veya bir başka ifadeyle onlardan beklenen fonksiyonların başlıcalarıdır.

Türk halk inançlarında peygamber olduğu düşünülen Hızır, kaynaklarda ve anlatılarda Hızır Nebî ve Hızır Aleyhisselâm olarak ifade edilir. Türk inanç sisteminde Âb-ı Hayat'tan içtiği için ölümsüzlüğe kavuştuğu düşünülen Hızır tipi, halk inançlarında genellikle yeşil elbise (bazen da beyaz) giyen, boz veya kır bir ata binen; yüzü kimi zaman örtülü, kimi zaman açık, elinde mızrak yahut kamçı taşıyan bir atlı şeklinde düşünülmüş, istediği her kılığa giren biri olarak tasavvur edilmiştir. Onun en çok da gerek halk inançlarında gerekse de halk anlatılarında ak saçlı, ak sakallı bir ihtiyar derviş kılığına girdiği görülür. Hızır'ın, dervişlerin ak sakallı olmaları ve genellikle beyaz renkli kıyafetler, atlaslar giymeleri de beyaz rengin Türk inançlarında Tanrı'yı dolayısıyla kutsallığı ifade etmesi sebebiyle Tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca atlı Hızır tipi, İslami kaynaklarda yer alıyorsa da asıl atlı Hızır tipi Türk inançlarıyla ilişkilidir. Çünkü at unsuru, eski Türk inançları bilhassa da Şamanist geleneklerle ilgili görülür. Türklerde ve hatta Moğollarda, benzer kuvvetlere sahip olduğu görülen şamanlar hep boz ya da kır atlı kişilerdir. Yine bu sebepledir ki halk anlatılarında kahramanlar daima atla birlikte düşünülmüş, onsuz eksik sayılmıştır.

Onların, Türk halk inançlarına ve anlatılarına yansıyan gerek fiziki portrelerine gerekse de üstlendikleri fonksiyonlara bakıldığında hem eski Türk dini, hem de İslâmî hususiyetleri yansıtan karma bir yapıya sahip oldukları sonucuna varılabilir.

Toplum hayatının pek çok yerinde birtakım inanç ve inanışlar ile bunların meydana getirdiği bazı sonuçları gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla, halk tarafından meydana getirilen anlatılarda da halkın düşünce dünyasında yaşayan inanç ve inanışların izlerini görmek mümkündür. Bu doğrultuda Türk inançlarına göre, ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır'ın oldukça zengin bir mevcudiyeti, destanî roman, halk hikâyeleri, masallarda ve efsanelerde görülür. Türkler ve diğer Müslüman topluluklar, uzun bir tarih devresinde ortaya koydukları edebi mahsullerin çeşitli türlerinde, bu gerçeklere uygun bir şekilde ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır'a bağlı inançlarını yansıtmışlardır.

Sözü edilen edebi mahsuller dikkate alındığında, ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipinin halk anlatılarında önemli bir yer işgal ettiği, anlatılarda muhtelif adlarla ortaya çıkan bu kişilerin ekseriyetle yardımcı tip olarak yer aldığı ve kahramanları himaye edici bir rol üstlendiği sonucuna varmak mümkündür.

Onların, bu halk anlatılarında Âb-ı Hayat'tan içerek ölümsüzleştiği, Hızır, Hızır-İlyas, Hızır-Nebi, Hızır Aleyhisselâm gibi adlarla anılarak peygamber olduklarına dair görüş ve düşüncelerin kuvvetle tezahür ettiği; örneklerde hemen bütünüyle halk inançlarını yansıtır bir biçimde ele alındığı görülür. Bazen de anlatılarda, Hızır'ın yerini başka mukaddes şahsiyetlerin, Hz. Ali ve Hz. Muhammet'in aldığı dikkati çeker.

Halk anlatılarında, ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır'ın değişik yönleri, kendilerini teşekkül ettiren halkın, inanç ve değer hükümlerini yansıtacak biçimlerde ortaya konmuştur. Türk edebiyatının muhtelif mahsullerinde bu tiplerin, kahramanların yardımcısı, kılavuzu olduğu, üzerine aldığı işi nasıl başarması gerektiğini ona gösterdiği; onların her başları sıkıştığında yahut tam ölümle burun buruna geldiklerinde kurtarıcı fonksiyonunu icra ettiği görülür. Bununla birlikte, kahramanların vücudundan ayrılan uzuvlarını yerine koyarak tedavi edici ve iyileştirici olduğu; onlara dua ettiği, arzularının yerine gelmesini sağladığı, göz açıp kapayıncaya kadar kahramanları istediği yere ulaştırdığı ve onların düşmanlarına çeşitli cezalar verdiği tespit edilmiştir.

Ayrıca, İslâmi devirde teşekkül eden halk anlatılarında ak sakallı ihtiyar tipi, derviş ve Hızır birlikte görülürken; Ak sakallı, Gök sakallı, Altın sakallı kocalar ve beyaz elbiseli ihtiyar tipinin, İslâm öncesi devirde Orta Asya Türk inançlarında mevcut olduğu sonucuna varılabilir. İslam öncesi dönemdeki bu figür, İslami dönemde Hızır'la birleşmiştir.

Genel mahiyetteki telakkilerden yola çıkarak konuyla ilgili yapılan tespitlerden sonra çalışmanın son bölümünde, belirlenen halk hikâyeleri üzerinden ak

sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipinin çehresi ve hangi hikâyelerde nasıl yer aldığı, onu çevreleyen inanç ve inanışlarla birlikte tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda da sekiz halk hikâyesi incelenmiştir.

İncelenen hikâyeler, ak sakallı ihtiyar, derviş ve Hızır tipinin mahiyeti hakkında yeterli bilgi verdiği ve halk inançlarında onların üstlendiği fonksiyonlardan hangilerinin hikâyelerde yer aldığını tespit etmeyi sağladığı gibi, onları çevreleyen birçok inanç ve inanış motifinin de görülmesine yardımcı olmuştur.

Ele alınan hikâyelerde, ak sakallı ihtiyar, derviş, pir ve Hızır gibi farklı adlarla karşımıza çıkan tiplerin, halk inançlarında ve halk anlatılarının diğer türlerinde olduğu gibi ekseriyetle halkın, inanç ve beklentilerini yansıtacak biçimlerde tezahür ettiği görülür.

"Gök Sakallı, Ak Sakallı, Altın Sakallı" olarak mevcudiyetinden sözü edilen eski Türk kocalarının yerini, İslamiyet'ten sonra bünyesine yeni unsurlar da katarak zenginleşen Hızır tipi almıştır. İncelenen halk hikâyelerinde, Hızır, ak sakallı ihtiyar, derviş ve pir adlandırmalarının birbiri yerine kullanıldığına rastlanır. Hikâyelerde muhtelif adlarla anılan bu tiplerin, en çok da ak saçlı, ak sakallı, beyaz elbiseli bir ihtiyar kılığına girdiği görülür. Bu kişiler bazı hikâyelerde de ak veya siyah atlı tiplerdir.

İncelenen hikâyelerde, birbiri yerine kullanılan çeşitli adlarla tespit edilen bu tiplerin, eski Türk inançlarında kutsal atfedilen, koruyucu ve yardımcı nitelikte bazı yer ve su iyeleri ile atalar kültünü temsil eden benzer nitelikleri haiz olan ruhun yerine geçtiği görülür. Hikâyelerde de yardımcı ve koruyucu ruhların yerine geçen bu tipler, inanışlarda tespit edildiği gibi, kahramanların ihtiyaç duyduğu her anda aniden zuhur etmekte ve onların her ihtiyacının karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Onların, hikâyelerde kahramanla ekseriyetle pınar, çeşme gibi sulu ve ağaçlı yerlerde karşılaşması; eski inançlarda sözü edilen bazı yardımcı ve koruyucu ruhların yerine geçtiği düşüncesini güçlendirdiği gibi, inançlarda görüldüğü şekliyle

hayat ağacının dibindeki sudan içerek ölümsüzleşen "ak-boz atlı ihtiyarın" kimliğinde kişiselleştiğine dair halk hafızasındaki temayülü de manidar kılar. Ayrıca hikâyelerde, Tanrı kut'unun da kahramanlar tarafından medeni dönemde uhrevi dünya ile insanları birbirine bağlayan bu semavi tipler vasıtasıyla elde edildiği görülmüştür.

İncelenen halk hikâyelerinde, "ak sakallı ihtiyar", "derviş", "Hızır", "pir", "eren", "üçler, yediler, kırklar" gibi farklı adlarla ortaya çıkan ilâhi tipler, Türk edebiyatının çeşitli ürünlerinde ve halk inançlarında görüldüğü şekliyle onlardan çok da önemli görülebilecek farklılıklar arz etmeden zuhur eder. Hikâyelerde yardımcı tipler olarak tespit ettiğimiz bu kişiler, halk inançlarında olduğu gibi ve onlardan biraz da farklılaşarak pek çok fonksiyonun icrasında dikkati çeker. Bu tipler, hikâyelerde kahramanların kutlu doğumunu gerçekleştirdikleri gibi, doğan kahramana ad vermişler, onların bir güzele âşık olmalarını ve âşık oldukları sevgiliyi aramak için yolculuğa çıkmalarını sağlamıştır. Ayrıca bu dini-yardımcılar, kahramanların sevgiliye ulaşmak için çıktıkları yolculuklarında onlara en büyük yardımcı, kurtarıcı ve yol gösterici olmasına kadar pek çok olağanüstü durumu gerçekleştirmiş, onlara gelecekten haberler de vermiştir.

Hikâyelerde çocuğu olmayan padişah ve beyler, Hızır, pir, derviş gibi kişiler vasıtasıyla çocuk sahibi olur; Tanrı tarafından kutlu doğan yiğitlere ad verme işlevi yine bu tipler tarafından gerçekleştirilir.

İncelenen hikâyeler üzerinden, âşık olma motifinin Türk halk hikâyelerinde önemli bir yer işgal ettiği ve bu motifin işlenmesinde ak sakallı ihtiyar, derviş, pir, eren, Hızır tiplerinin azımsanmayacak derecede etkili olduğu sonucu ortaya çıkar. Hikâyelerde ilâhi mahiyetteki bu tiplerin, gerçek hayatta ve rüyada olmak üzere iki biçimde kahramanları ve onların sevgililerinin âşık olmasını sağladığı görülür. Bu âşık olma, rüyada ve gerçek hayatta derviş, pir, dede, kırkların ve erenlerin, kahramana üç bade sunmasıyla gerçekleşir.

Ayrıca, kahramanın pir ve erenler elinden bade içirerek âşık olmasının karşılığının şaman inançlarında da kendisine yer bulduğunu; bu durumun şamanların, pir ve erenlerin yerine geçen mukaddes ruhlar tarafından seçilerek mesleğe çağrılmaları olarak görülebileceğini ifade etmek gerekir. Bu doğrultuda, âşıkların âşık olmak için seçilmeleriyle, şamanların, şamanlık mesleğine seçilmeleri arasında ve bunların mesleğe giriş merasimleri arasında bir ilişki olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Rüyada ve gerçek hayatta pirler elinden bade içerek âşık olan kahraman, âşık olduğu sevgilisini aramak için bir yolculuğa çıkar. Yolculuk teması da incelenen halk hikâyelerinde önemli bir yere sahiptir. Kahramanın sevgiliyi aramak için yolculuğa çıkmasında önemli hale gelen ak sakallı ihtiyar, pir, Hızır, derviş gibi tipler, kahramanın yolculuğu sırasında karşılaştığı engellerin ortadan kaldırılmasında da etkili olmaktadır. Türk edebiyatının diğer mahsullerinde görüldüğü gibi, incelenen hikâyelerde de bu yardımcı tiplerin, kahramanların en büyük kurtarıcısı ve yol göstericisi olduğu, onların her başları sıkıştığında yahut tam ölümle burun buruna geldiklerinde yardımcı olma fonksiyonunu icra ettiği görülür. İncelenen halk hikâyelerinde ak sakallı ihtiyar, derviş, pir, Hızır gibi adlarla ortaya çıkan bu kişiler, yardımcı tip konumundadır. Onların, hikâye kahramanlarını himaye edici bir rol üstlendiği görülür. Bu tipler, hikâyelerde kahramana dua eder, onların arzularının yerine gelmesini sağlar ve umutsuzluğa düştükleri zamanlarda ortaya çıkıp bazen yenilmezlik kazandırır. Bazen de kahramanın, hedefine zamanında yetişmekten ümidini kestiği bir sırada aniden ortaya çıkarak, göz açıp kapayıncaya kadar onu istediği yere ulaştırır. Bununla birlikte, kahramanların vücudundan ayrılan uzuvlarını yerine koyarak tedavi edici ve iyileştirici bir rol oynar. Onlar, hikâye kahramanlarına yaptığı bu iyiliklerin yanında, onların düşmanlarına da çeşitli cezalar verir; kahramanları daha da güçlü kılarak düşmanlarından intikam almalarını sağlar.

Bununla birlikte, hikâyelerde âşık olan kahramanın sevgiliyi aramak için çıktığı yolculuk temasının izlerine, şaman inançlarında da rastlanmıştır. Bu doğrultuda kahramanların, yolculuğu sırasında karşılaşmış oldukları durumlar ve

karşılarına çıkan engeller ile şamanın esrik yolculuğu sırasında görülenler arasında benzerlikler tespit edilmiştir.

İncelenen halk hikâyelerinde, bu tiplerle ilgili olarak halk inançlarında görüldüğü tespit edilen; zor durumlarda ve felaketlerde yardımcı olma, iyileri ödüllendirip kötüleri cezalandırma, bereket ve bolluğu sağlama fonksiyonlarına benzer şekillerde rastlanmış, ancak savaşlara katılma yönündeki fonksiyonu görülmemiştir. Bu tiplerin bereket ve bolluğu sağlama yönündeki fonksiyonunun, incelenen hikâyelerden bazılarında kahramana ve atına yiyecek, içecek verme; açlık, susuzluk çekmesini engelleme biçiminde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Hikâyelerde bu yaşlı yardımcılar, doğumu müjdelediği, doğan kahramana ad verdiği; kahramanın âşık olarak yolculuğa çıkmasına ve bu yolculukta karşılaştığı engelleri aşmasına yardımcı olduğu gibi, kahramanın başına neler geleceğini de önceden bilir ve gördüklerini ona bildirir. Ayrıca, gelecekten haber verme noktasında sadece kahramanla sınırla kalmadıkları, kahramanın birinci ve ikinci derece yakınlarına da gelecekten haber verdikleri tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Tanrı ile ilişkisi bulunan Hızır, pir, ya da başka adlarla hikâyelerde karşılaşılan; kökünün, eski Türk inançlarındaki atalar kültü başta olmak üzere pek çok yardımcı ve koruyucu ruhlara dayandığını düşünülen bu yardımcı tipler, hikâyelerde pek çok olağanüstü durumu gerçekleştirir.

KAYNAKÇA

1. İncelenen Hikâyeler ve Künyeleri

Tahir ile Zühre: Türkmen, Fikret, *Tahir ile Zühre,* (Yazma nüsha), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

Kerem ile Aslı: Duymaz Ali, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Elif ile Mahmut: Binyazar Adnan, *Elif ile Mahmut*, Doğan Egmont Yayınları, İstanbul 2014.

Kirmanşah: Sakaoğlu, Saim-Ali Berat Alptekin-Yurdanur Sakaoğlu-Esma Şimşek, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Şah İsmail: Sakaoğlu, Saim-Alptekin, Ali Berat-Sakaoğlu, Yurdanur-Şimşek, Esma, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Aşık Verga: Sakaoğlu, Saim-Alptekin, Ali Berat-Sakaoğlu, Yurdanur-Şimşek, Esma, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Lâtif Şah: Sakaoğlu, Saim-Alptekin, Ali Berat-Sakaoğlu, Yurdanur-Şimşek, Esma, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Firdevs Şah: Sakaoğlu, Saim-Alptekin, Ali Berat-Sakaoğlu, Yurdanur-Şimşek, Esma, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

2. Yararlanılan Diğer Kaynaklar

2.1. Kitaplar

Alptekin, Ali Berat, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı,* 6. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

Artun, Erman, *Türk Halk Edebiyatına Giriş,* Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2004.

Artun, Erman, *Türk Halkbilimi,* 1. Baskı, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2005.

Başgöz, İlhan, *Folklor Yazıları,* 1. Baskı, Adam Yayınevi, İstanbul 1986.

Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru,* 1. Baskı, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2013.

Boratav, Pertev Naili,*100 Soruda Türk Halk Edebiyatı,* 2. Baskı, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2014.

Boratav, Pertev Naili, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği,* 5. Baskı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.

Cem Güney, Eflatun, *Dede Korkut Masalları,* Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1958.

Çeltikçi, Orhan, *Yaşar Kalafat'ın Eserlerinde Türk Dünyası Kültür ve Halk İnançları*, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

Çobanoğlu, Özkul, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları,* 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

Dikici, Mehmet, *Türklerde İnançlar ve Din*, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, Çeviren: Sema Rifat, Om Kuram Yayınevi, İstanbul 2001.

Ergun, Pervin, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Bütün Yönleri İle Anadolu İnançları,* Koza Yayınları, İstanbul 1974.

Günay, Umay, *Türkiye' de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1986.

İbrahimoğlu Kadirzade, Kadir, *Âdetler İnançlar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi*, Aktaran: Ahmet Doğan, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar,* 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Kabaağaçlı, Cevat Şakir, *Anadolu Efsaneleri,* Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü,* 26. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.

Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları'nın İzleri,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

Kalafat, Yaşar, *İslâmiyet ve Türk Halk İnançları,* 2. Baskı, Berikan Yayınları, Ankara 2009.

Köprülü, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi,* Ötüken Yayınları, Ankara 1981.

Oğuz, Öcal vd., *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 11. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2004.

Ocak, Ahmet Yaşar, *İslâm Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985.

Orkun, Hüseyin Namık, *Türk Efsaneleri,* Çınar Yayınları, İstanbul 1943.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi,* Cilt: I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi,* Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.

Öztelli, Cahit, *Pir Sultan Abdal,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1978.

Sakaoğlu, Saim*101 Anadolu Efsanesi,* Damla Yayınevi, İstanbul 1979.

Sakaoğlu, Saim, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu,* Milli Folklor Araştırma Dairesi, Ankara 1980.

Tacemen, Ahmet, *İslam Öncesi Edebiyat Zemininde Türk Kimliği*, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde 2001.

Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe,* 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994.

2.2. Makaleler

Albayrak, Nurettin, "Türk Halk Hikâyelerinin Genel Özellikleri, Tasnifi ve Taş Baskısı Halk Hikâyelerine Bazı Katkılar", *Osmanlı Araştırmaları,* Cilt: 26, İstanbul 2005.

Aslan, Namık, "Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine", *Milli Folklor Dergisi,* Cilt: 8, Sayı: 64, 2004.

Bakırcı, Nedim, "Eflatun Cem Güney'in Masallar Adlı Kitabında Yer Alan Metinlerde Mitolojik Unsurlar", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 4, 2014.

Bars, Mehmet Emin, "Köroğlu Destanı'nda Kadın, At, Silah" *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume: 3/2, Spring 2008.

Bars, Mehmet Emin, "Kerem ile Aslı Hikâyesinde Olağanüstülük Motifleri", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2010.

Bars, Mehmet Emin, "Olrik'in Epik Yasaları Işığında Ferhat ile Şirin Hikâyesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/1, 2014.

Bayat, Fuzuli, *Köroğlu,* Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

Duman, Mustafa, "Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz", *Milli Folklor Dergisi,* Cilt: 12, Sayı: 96, 2012.

Ergun, Pervin, "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Dağ Kültü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* Cilt: 2, 2003.

Eroğlu, Türker-Hatice Çiğdem Kılıç, " Türk İnançları ve İnanışlar " *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi,* Sayı: 49, İstanbul 2005.

Gökbulut, Burak, "Tahir ile Zühre Hikâyesi (Kıbrıs Türk Varyantı)'nın Yapı Bakımından İncelenmesi", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume: 4/3, Spring 2009.

Gönen, Sinan, "Dede Korkut Hikâyeleri'nden Günümüze Yansıyan Doğum Âdetleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 18, 2005.

Hança, Baki Bora, "Tanım mı Tarif mi? Halk Hikâyesinin Tanımlanması Meselesi", *The Journal of Academic Social Science Studies,* Volume: 5, Issue: 8, December 2012.

İşankul, Cabbar, "Alpamış Destanı ve dede Korkut Kitabındaki Mitolojik Motifler, Aktaran: Selami FEDAKAR, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 52, 2001.

Kalafat, Yaşar, "Türk Dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi", *Milli Folklor Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 44, 1999.

Köse, Nerin, "Türk Halk Hikâyelerinin Tasnifi Hakkında*", V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri II,* Ankara 1966.

Ozan, Meral, "Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları", *Milli Folklor Dergisi,* Cilt: 12, Sayı: 91, 2011.

Sever, Mustafa, "Masallarda Dış Can" *Milli Folklor Dergisi,* Cilt: 8, Sayı: 60, 2003.

Tonga, Necati, "Hikaye'ye Terminolojik Bir Yaklaşım" *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume: 3/1, Winter 2008.

Türkan, Kadriye, "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Milli Folklor Dergisi,* Cilt: 12, Sayı: 93, 2012.

Uraz, Murat, "Halk hikâyeleri ve Şiirlerinde Dağlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 335, İstanbul 1977.

Yardımcı, Mehmet, "Çukurova'da Ölümle İlgili İnanışlar Uygulamalar ve İskenderun Mezar Taşlarının Dili", *II. Uluslararası Karacaoğlan Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana 1993.

2.3. Ansiklopedi ve Sözlükler

Albayrak, Nurettin, *Ansiklopedik Halk Terimleri Sözlüğü,* Leyla ile Mecnun Yayıncılık, İstanbul 2004.

Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2010.

Büyük Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 6, Başkent Yayınları, Ankara 1984.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, Cilt: 11, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük,* Cilt: 3, Ötüken Neşriyat, Ankara 2007.

Hançerlioğlu, Orhan, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

Hançerlioğlu, Orhan, *ToplumBilim Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.

Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, Cilt: 6, Meydan Yayınevi, İstanbul 1971.

Seyyar, Ali, *Davranış Bilimleri Terimleri*, Beta Yayınevi, İstanbul 2004.

Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, İnsancıl Yayınları, İstanbul 1994.

Tuğlacı, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1979.

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, Cilt: 2, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

Türkçe Sözlük,11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Türkmen, Fikret, *"Hikâye", TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 17, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

2.4. Basılmamış Tezler

Emine Aydoğan, *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Mitolojik Unsurlar,* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

Yılbır, Serkan, *Türk Destanlarında İnanç ve İnanışlar,* (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2006.